

GAZDÁLKODÁS

www.nakvi.hu
Scientific Journal on Agricultural Economics
A TARTALOMBÓL
Egyéni gazdaságok számának változása Magyarországon, 2000, 2010

Megye, főváros	Gazdaságszám, db		Csökkenés, %
	2000	2010	
Szabolcs-Szatmár-Bereg	99 182	70 921	28,5
Zala	37 647	25 643	31,9
Hajdú-Bihar	72 410	45 154	37,6
Somogy	52 389	32 602	37,8
Csongrád	51 400	31 870	38,0
Tolna	32 721	19 993	38,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	71 697	43 748	39,0
Vas	28 076	16 919	39,7
Pest	76 688	45 740	40,4
Békés	62 604	36 808	41,2
Fejér	40 906	23 486	42,6
Bács-Kiskun	95 139	53 785	43,5
Veszprém	29 907	16 859	43,6
Komárom-Esztergom	18 990	10 597	44,2
Baranya	37 714	20 683	45,2
Jász-Nagykun-Szolnok	48 599	25 967	46,6
Győr-Moson-Sopron	35 083	17 384	50,4
Heves	36 479	17 461	52,1
Nógrád	26 479	10 611	59,9
Budapest	4 424	1 215	72,5
Összesen	958 534	567 446	40,8

Forrás: Valkó Gábor – Kincses Áron tanulmánya

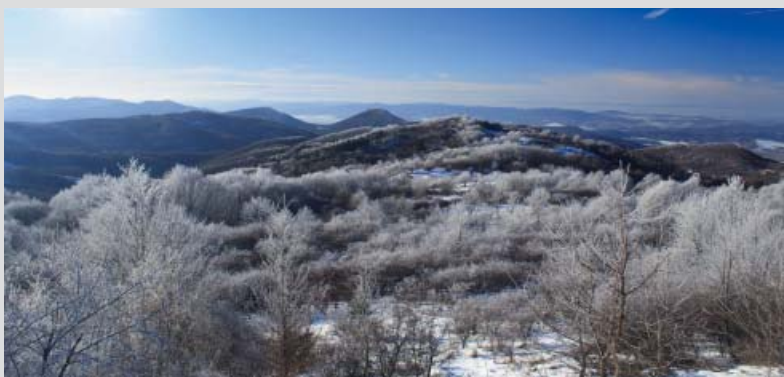
 Vita a hatékonyságról
és foglalkoztatásról

 Gazdaságok
fennmaradásának
tényezői

 Vidéki gazdaságok
a közgazdaságtani
irányzatokban

 Alternatív élelmiszer-ellátó
rendszerek

 Regionális fejlesztés új
megközelítésben

 A Gazdálkodás 2013. évi
tartalomjegyzéke

NAKVI Nemzeti Agrárszaktanácsadási,
Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

KERESÉS

Főoldal

BEMUTAKOZÁS

KIADVÁNYOK

MEDIAJÁSGLO

ELŐFIZETÉS

PARTNERINK

Tisztelt Látogató!

Üdvözlöm honlapunkon, mint a VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet (VM VKSZI) főigazgatója és a Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) által alapított tudományos lapok kiadója.

A VM döntése alapján 2012. január 1-jétől kilenc agrárszaklap kiadása került a VM VKSZI-hez. Arra törekszünk, hogy ezek a folyóiratok továbbra is az agrártudományok színvonalas fórumai legyenek és biztosítsák a tudományos műhelyekben, valamint a hazai és határon túli doktori iskolákban zajló kutatások eredményeinek közzétételét a szakmai közvélemény számára. Az említett lapokkal mellett intézetünk adja ki *A falu* című folyóiratot és a *Magyar Vidéki Mosaic* magazint is, amelyek főként a vidékfejlesztés aktuális kérdéseit és eseményeit mutatják be évszankonkénti megjelenéssel.

Intézetünk törekvésében a vidékfejlesztés területén kiemelt jelentőségű az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) és a Darányi Ignác Terv kommunikációs feladatainak ellátása. Ebben jelentős szerepet kap különböző rendezvények, fórumok és továbbképzések szervezése és lebonyolítása. Igen fontos azon felül, hogy a vidékfejlesztésben a LEADER helyi akciócsoportokkal kapcsolatban folyamatos monitoring törekvényt végzünk. Ennek eredménye reményeink szerint, hogy az akciócsoportok munkája, valamint a vidékfejlesztés megfiglése is javul országos és európai szinten egyaránt.

1223 Budapest Park u. 2. | Telefon: +36-1-3628100 | E-mail: info@agrariapok.hu | Fax: +36-1-3628104

www.agrariapok.hu

TARTALOM

TANULMÁNY

<i>Valkó Gábor – Kincses Áron:</i> A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban.....	3
<i>Vásáry Viktória:</i> Vidéki gazdaságok a közgazdaságtani irányzatok keresztmetszetében	13
<i>Kujáni Katalin:</i> Az alternatív élelmiszer-ellátó rendszerek meghatározásának és csoportosításának tényezői	30
<i>Gáspár Tamás:</i> A regionális fejlesztés új megközelítésben	41

VITA

<i>Mészáros Sándor – Szabó Gábor:</i> Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban.....	58
---	----

A GAZDÁLKODÁS 2013. ÉVI TARTALOMJEGYZÉKE, VALAMINT SZERZŐINEK ÉS LEKTORAINAK NÉVSORA	75
---	----

A Gazdálkodás agrárökonómiai tudományos folyóirat I. nyári „edzőtábora”.....	89
Tisztelt leendő Szerzőtársak!	90
Előfizetési felhívás.....	91
Summary	84
Contents.....	88

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA

a Szerkesztőbizottság elnöke
egyetemi tanár, Sopron

KAPRONCZAI ISTVÁN

főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

RIEGER LÁSZLÓ

felelős koordinátor,
c. egyetemi tanár, Budapest

FEHÉR ALAJOS

egyetemi magántanár, Kompolt

FORGÁCS CSABA

egyetemi tanár, Budapest

HEGYI JUDIT

egyetemi docens, Mosonmagyaróvár

KOZÁK JÁNOS

egyetemi tanár, Gödöllő

LAKNER ZOLTÁN

egyetemi tanár, Budapest

CSETE LÁSZLÓ

tiszteletbeli főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

doktori iskolák koordinátora,
egyetemi tanár, Gyöngyös

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

c. egyetemi tanár, Budapest

PUPOS TIBOR

egyetemi tanár, Keszthely

SZABÓ G. GÁBOR

tudományos főmunkatárs, Budapest

SZAKÁLY ZOLTÁN

egyetemi tanár, Debrecen

SZŰCS ISTVÁN

egyetemi docens, Debrecen

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

ALVINCZ JÓZSEF

c. egyetemi tanár, Budapest

CSÁKI CSABA

akadémikus, professor emeritus
Budapest

FERTŐ IMRE

egyetemi tanár, Budapest

LEHOTA JÓZSEF

egyetemi tanár, Gödöllő

MAGDA SÁNDOR

egyetemi tanár, Gyöngyös

NÁBRÁDI ANDRÁS

egyetemi tanár, Debrecen

SOLYMOS REZSŐ

akadémikus, kutatóprofesszor
Szentendre

SZŰCS ISTVÁN

egyetemi tanár, Gödöllő

UDOVECZ GÁBOR

egyetemi tanár, Kaposvár

//////////////////// TANULMÁNY //////////////////////////////////////

A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban

VALKÓ GÁBOR – KINCSES ÁRON

Kulcsszavak: fenntarthatóság, mezőgazdaság, általános mezőgazdasági összeírás, longitudinális vizsgálat, logit modell.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A fenntartható mezőgazdaság egyik ismérve a gazdaságok hosszú távú fennmaradása. A hosszú távú fennmaradást valószínűsítő jellemzőket kerestünk a 2000. és 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás egyéni gazdaságokra vonatkozó adatai alapján logit modell segítségével. A modell eredményeiből megállapítható, hogy a gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők közé tartozik a szarvasmarha tartása, szőlő termesztése, üvegház vagy fólia, illetve traktor használata. A gazdaságok által használt mezőgazdasági terület nagyságával nő a túlélés esélye. Viszonylag nagy volt az olyan tényezők száma, amelyek nem gyakorolnak hatást a gazdaságok fennmaradására, ilyenek jellemzően a növények termesztése, valamint a mezőgazdasági épületek. A gazdaságok fennmaradását kevésbé valószínűvé teszi a gazdaság irányítójának minél magasabb életkora, illetve a női vezető.

BEVEZETÉS

Az Európai Unióban a gazdaságszám csökkenése általános jelenség. Egy ország kivételével (Málta) minden tagországban csökkent a gazdaságok száma 2000 és 2010 között. Nagyobb mértékű volt a csökkenés a később csatlakozott országokban, a legnagyobb visszaesés Szlovákiában (65,6%), Csehországban, Észtországban és Bulgáriában következett be. A magyar gazdaságok számának csökkenése (40,8%) meghaladja az EU átlagos csökkenési ütemét (28,3%). A legkisebb csökkenéssel – a már említett Máltán kívül – Írország, Görögország és Svédország dicsekedhet (*Eurostat, 2013*). Úgy gondoltuk, hogy a magyar adatokat felhasználva érdemes megvizsgálni, hogy mely tényezők teszik valószínűbbé, illetve kevésbé valószínűvé a gazdaságok fennmaradását.

Az elemzéshez a *Központi Statisztikai Hivatal* által végrehajtott 2000. és 2010. évi általános mezőgazdasági összeírások adatait használtuk fel. A mezőgazdasági statisztikai adatok longitudinális vizsgálatára viszonylag kevés példát találni a szakirodalomban (*Gundel – Laczka, 1995; Soós, 1998; Ficzeréné Nagymihály et al., 2008*), ennek oka lehet a korlátozott hozzáférés a vizsgálat elvégzéséhez szükséges egyedi adatokhoz.

A GAZDÁLKODÁS STABILITÁSA MINT A FENNTARTHATÓ MEZŐGAZDASÁG EGYIK ISMÉRVE

A fenntartható mezőgazdaság fogalmát több kutatócsoport, illetve szervezet többféleképpen határozta meg, de több közös elem fedezhető fel a meghatáro-

zásokban (*National Research Council, 2010; SARE, 1997; Smith – McDonald, 1998; Kirchmann – Thorvaldsson, 2000; Robertson – Harwood, 2013; Fábrián et al., 2006; Marsalek, 2006; Takácsné György et al., 2008; Mészáros, 2010*):

- a környezeti minőség megőrzése;
- az élelmiszer-ellátás biztosítása jó minőségben;
- a mezőgazdasági tevékenység életképessége, jövedelmezősége;
- a társadalmi igazságosság, egyenlőség kívánalma.

A fenti ismervekkel egybecseng az *Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériumának* definíciója, miszerint a fenntartható mezőgazdaság a növényi és állati termékek előállításának egy integrált rendszerét jelent, amelynek hosszú távon alkalmasnak kell lennie

- az emberi élelmiszer- és rostsükségletek kielégítésére;
- a környezet minőségének és a természetes erőforrások állapotának javítására;
- az erőforrások leghatékonyabb felhasználására és – ahol lehetséges – a természetes biológiai folyamatok integrálására;
- a mezőgazdasági tevékenység közzgazdasági életképességének fenntartására;
- és a gazdálkodók és a társadalom életminőségének javítására (*USDA, 1999*).

Az Európai Unió meghatározásában a fenntartható mezőgazdaság fogalma az előzőekben megismert célokon túl tartalmazza még a vonzó vidéki környezet és tájkép kialakítását, az állatjólét megteremtését, valamint szolgáltatások nyújtását az ökoszisztéma számára (pl. víz- és tápanyag-visszatartás) (*EU, 2012*).

Az élelmiszerek biztosítása melletti három fő kritériumnak (környezeti minőség megőrzése, közzgazdasági életképesség és társadalmi egyenlőség) – amely megfeleltethető a fenntartható fejlődés 3 dimenziójának – egyszerre kell teljesülnie, nem lehet egy gazdaság fenntartható, ha termelékeny, de nem veszi figyelembe a környezeti elvát-

rásokat, vagy környezetkímélő termelést folytat, de életképtelen.

Jelen tanulmány szempontjából a közzgazdasági életképesség vizsgálata kerül előtérbe. A gazdaságok megmaradását közzzelebről vizsgálva megállapítható, hogy a gazdaságok életképessége, gazdasági biztonsága a következő célokat rejti magában (*National Research Council, 2010*):

- biztosítani a gazdaságok működésének életképességét;
- fenntartani a mezőgazdasági háztartás gazdasági biztonságát;
- fenntartani vagy növelni a mezőgazdasági háztartások és a gazdaságban dolgozók életszínvonalát.

A gazdasági biztonságnak és a fenntartható gazdálkodásnak egyrészt szükséges feltétele, másrészt következménye a termelőegységek hosszú távú fennmaradása. A hosszú távú működéssel aknázható ki a felhalmozódott szaktudás, hosszú távra tervezéssel válik a termelő megfontoltan és felelősen cselekvő gazdává. Ugyanakkor a gazdaság fennmaradásához elengedhetetlen a jövedelmező, életképes mezőgazdasági termelés.

A fenti meghatározások, célok és kritériumok a vizsgálatok globális kereteit adják meg, de közvetlenül nem alkalmasak nemzeti szinten a gazdaságok és a mezőgazdaság fenntarthatóságának jellemzésére.

ÁLTALÁNOS MEZŐGAZDASÁGI ÖSSZEÍRÁS

Általános Mezőgazdasági Összeírást (ÁMÖ) Magyarországon – az EU előírásaihoz illeszkedve (*EU, 2008; EU, 2009*) – tízévente hajt végre a Központi Statisztikai Hivatal. A köztes években két-három évenként nagymintás gazdaságszerkezeti összeírásokra kerül sor. A legutóbbi két teljes körű összeírás 2000-ben, illetve 2010-ben folyt. Az ÁMÖ egyedülálló lehetőséget teremt az agrárgazdaság szerkezetének megismerésére azzal, hogy minden mezőgazdasági termelést végző vagy szolgáltatást nyújtó

egyéni gazdaság és gazdasági szervezet adatai szerepelnek benne. Ez alkalmat ad egyrészt az összesített adatok alacsony területi szinten történő vizsgálatára, valamint az egyedi szintű adatok elemzésére is.

A mezőgazdasági tevékenységet végzők alapvetően két csoportot alkotnak: gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok. A gazdasági szervezetek a mezőgazdasági tevékenységük alapján válnak az adatgyűjtés adatszolgáltatóivá, függetlenül annak volumenétől. Az egyéni gazdaságok (háztartások) esetében küszöbérték kerül alkalmazásra annak eldöntésére, hogy a háztartás mezőgazdasági tevékenységének mérete elégséges-e ahhoz, hogy az gazdaságnak minősüljön. A gazdaságküszöb egy fizikai mértékegységben kifejezett küszöbérték a földterületre és az állatállományra vonatkozóan. Ha a háztartás vagy gazdasági szervezet földterülete vagy állatállománya bármilyen tekintetben meghaladja a küszöbértéket (pl. termőterülete meghaladja az 1500 m²-t vagy rendelkezik egy nagyobb haszonállattal), az adatszolgáltató gazdaságnak minősül.

A GAZDASÁGOK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA 2000 ÉS 2010 KÖZÖTT

A gazdaságok számának változását vizsgálva megállapítható, hogy míg a gazdasági szervezetek esetében viszonylagos stabilitás figyelhető meg az utóbbi években, az egyé-

ni gazdaságok száma meredeken csökken. A 2000. évi adatokhoz képest 2010-re 41%-kal csökkent a gazdaságyszám (1. táblázat). A csökkenés okai sokrétűek. Egyrészt összefügg a hagyományos vidéki életforma általános visszaszorulásával, azzal, hogy az idősödő falusi népesség helyét nem veszik át a fiatalabb generációk az állattartásban és növénytermesztésben. Emellett a csökkenésben szerepe van az előnytelen gazdaság szerkezetnek, a tőkehiánynak és a megfelelő szaktudás hiányának is (KSH, 2010; Pintér, 2011).

Az egyéni gazdaságok számának csökkenésével együtt jellemző volt 2000 és 2010 között a növénytermesztő gazdaságok arányának növekedése (40%-ról 49%-ra), ami a vegyes gazdaságok arányának visszaszorulásával járt együtt (38%-ról 29%-ra) az állattartó gazdaságok változatlan hányada (22%) mellett. A gazdálkodás célja tekintetében nem történt számottevő változás a kizárólag saját fogyasztásra termelők arányában (60%), viszont jelentősen növekedett a kifejezetten piacra termelők hányada (20%-ra) és ezzel párhuzamosan csökkent a felesleget értékesítők aránya (31%-ról 20%-ra).

A gazdaságyszám területi különbségeit tekintve (2. táblázat) a legkisebb mértékű csökkenés az Észak-Alföld régióban tapasztalható (35,5%). Viszonylag alacsony csökkenési ráta jellemzi még a Dél-Dunántúlt (40,3%) és a Nyugat-Dunántúlt (40,5%).

I. táblázat

Gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok számának alakulása 1972–2010 között

(M. e.: ezer darab)

Év	Gazdasági szervezet	Egyéni gazdaság	Összesen
1972	6,1	1 841,5	1 847,6
1981	1,4	1 529,6	1 531,0
1991	2,6	1 395,8	1 398,3
2000	8,4	958,5	966,9
2003	7,8	765,5	773,4
2005	7,9	706,9	714,8
2007	7,4	618,7	626,1
2010	8,6	567,4	575,4

Az országos átlagot kis mértékben haladja meg Dél-Alföld (41,4%) és Közép-Magyarország (42,1%) csökkenési üteme, míg a legjelentősebb csökkenés Észak-Magyarországot (46,7%) és Közép-Dunántúlt (43,3%) jellemezte. A megyék rangsorára tekintve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legkisebb és Budapestet leszámítva Nógrád-ban a legnagyobb a megszünt gazdaságok aránya.

A mezőgazdasági tevékenység koncentrációja figyelhető meg a vizsgált időszakban. Miközben a mezőgazdasági területet használó egyéni gazdaságok száma 41%-kal csökkent, az általuk használt mezőgazdasági terület nagysága 5%-kal növekedett. Az állattartó gazdaságok száma csaknem a felére esett vissza tíz év alatt, miközben a tartott állatállomány csak 32%-kal csökkent. Az egyéni gazdaságok által felhasznált munkaerő ez időszak alatt 38%-kal

csökkent, ami a munkaintenzitás javulását mutatja.

Az adatok alapján gazdaságszerkezeti átrendeződés tapasztalható: az egy gazdaságra jutó kibocsátás, illetve használt mezőgazdasági terület is növekszik. Az agrárgazdaság ezzel a hatékonyabb termelési szerkezet felé mozdult el a vizsgált tíz évben.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A kutatás célja az Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000. és 2010. évi teljes körű adataira támaszkodva annak vizsgálata, hogy melyek azok a tényezők, amelyek valószínűsítik a mezőgazdasági tevékenységet végző gazdaságok hosszú távú fennmaradását. A vizsgálatot a 2000. és 2010. évi adatok összehasonlításával végeztük. Az ÁMÖ-adatokat logisztikus regresszió (logit modell) segítségével elemeztük. Megvizs-

2. táblázat

Egyéni gazdaságok száma és csökkenésének mértéke, 2000, 2010

Megye, főváros	Egyéni gazdaságok száma, darab		Csökkenés, %
	2000	2010	
Szabolcs-Szatmár-Bereg	99 182	70 921	28,5
Zala	37 647	25 643	31,9
Hajdú-Bihar	72 410	45 154	37,6
Somogy	52 389	32 602	37,8
Csongrád	51 400	31 870	38,0
Tolna	32 721	19 993	38,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	71 697	43 748	39,0
Vas	28 076	16 919	39,7
Pest	76 688	45 740	40,4
Békés	62 604	36 808	41,2
Fejér	40 906	23 486	42,6
Bács-Kiskun	95 139	53 785	43,5
Veszprém	29 907	16 859	43,6
Komárom-Esztergom	18 990	10 597	44,2
Baranya	37 714	20 683	45,2
Jász-Nagykun-Szolnok	48 599	25 967	46,6
Győr-Moson-Sopron	35 083	17 384	50,4
Heves	36 479	17 461	52,1
Nógrád	26 479	10 611	59,9
Budapest	4 424	1 215	72,5
Összesen	958 534	567 446	40,8

gáltuk, melyek azok a jellemzők (értve ez alatt a gazdálkodás célját, a gazdaság irányítójának legmagasabb iskolai végzettségét, az állatállományi adatokat vagy akár a szőlőtermesztés nagyságát stb.), amelyek nagyobb arányban fordulnak elő a fennmaradó gazdaságoknál, mint azoknál, amelyek megszűntek a vizsgált tíz év folyamán.

Egyes vizsgálatokban a célváltozónak két lehetséges értéke van, mint például túlélés vagy halál, siker vagy kudarc stb. Ezekben az esetekben feltételezni lehet, hogy a magyarázó változók az eredmény bekövetkezési valószínűségében játszanak szerepet. Ezért a bekövetkezés valószínűsége tekinthető függő változónak. Folytonos magyarázó változók esetén a legegyszerűbb modell, a többszörös lineáris regresszió alkalmazhatatlan, mert a becült értékek nem feltétlenül esnek 0 és 1 közé.

A regressziószámítások gyakorlati alkalmazásakor ügyelni kell a modellek használhatósági feltételeire. A modellek alkalmazhatóságának gátja leggyakrabban három különböző okra vezethető vissza: 1. autokorreláció: a hibatagok együttmozgása szignifikáns; 2. heteroszkedaszticitás: a hibatag szórásnégyzete nem állandó; 3. multikollinearitás: a magyarázó változók együttmozgása szignifikáns.

Az alkalmazások előtt ezeket a jellegzetességeket vizsgálni szükséges, hiszen a változók közötti ilyen kapcsolatok megléte esetén a paraméterek becslései bizonytalanokká, instabillá, a magyarázó változók szeparált hatásainak értékei pedig értelmetlenné válnak (Kovács, 2008). A statisztikai kritériumok alkalmazásának ugyanakkor határt szabhatnak a szakmai érvek. Egy-egy változó kihagyása statisztikailag indokolt lehet, míg szakmailag az érdeklődés homlokterébe tartozhat. Ilyen esetekben igyekeztünk kompromisszumot találni a két érvrendszer között, mely azt jelenti, hogy a fontosabb jellemzők megtartásához optimalizáltuk a regressziós modell alkalmazhatóságát.

Bármifajta vizsgálatnál a legalapvetőbb elméleti kritérium az (Bartke, 1989), hogy minden jelenséget azon a térségi szinten vizsgáljanak, ahol valószínűleg szerveződik, amelyre vonatkozóan funkcionális összetartozást, belső homogenitást mutat. Ezért használtuk az ÁMÖ adatait az elemzéshez, a vizsgálatban szereplő változókat a következő fejezetben részletezzük.

A GAZDASÁGOK TÚLÉLÉSI ESÉLYEINEK VIZSGÁLATA LOGIT MODELL SEGÍTSÉGÉVEL

A gazdaságok fenntarthatósága, a gazdálkodás stabilitása, a mezőgazdasági tevékenység életképessége kulcsszerepet játszanak a fenntartható mezőgazdaság gondolatosságában. Ezért a kutatásban azt vizsgáltuk, hogy melyek azok a tényezők, amelyek valószínűsítik egy gazdaság hosszú távú működését. A kutatáshoz a KSH által végrehajtott ÁMÖ 2000. és 2010. évi adataiban szereplő egyéni gazdaságok jellemzőit használtuk fel, a gazdasági szervezetek adatait nem vizsgáltuk. A vizsgált változókat és azok előfordulási arányát a 3. táblázat tartalmazza.

A logit modell (logisztikus regresszió) alapgondolata (Bartus, 2003) a valószínűség logit értékének használata függő változóként. A logit transzformáció a 0 és 1 közötti intervallumot képezi le mínusz végtelen és plusz végtelen közé.

$$\log \text{it}(Y) = \ln(Y/(1-Y))$$

Így a regressziós egyenlet egy magyarázó változó esetén

$$\log \text{it}(Y) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \varepsilon$$

vagy általánosan

$$\log \text{it}(Y) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_r X_r + \varepsilon$$

A logit modellek alkalmazhatóságának vizsgálatához meghatároztuk az esélyhányadost. Az esély olyan mérőszám, melyet két komplementer valószínűség hányadosaként definiálnak, az esélyhányados pedig két esély hányadosa.

3. táblázat

**A vizsgálatba bevont változók és azok előfordulási aránya az egyéni gazdaságok között
2000-ben**

Változó neve	Előfordulási arány %
A gazdálkodás célja	100,0
A gazdaság irányítójának neve	100,0
A gazdaság irányítójának életkora	100,0
A gazdaság irányítójának legmagasabb mg.-i végzettsége	100,0
A gazdaság irányítójának legmagasabb iskolai végzettsége	100,0
A gazdaság irányítójának gazdasági aktivitása	100,0
A gazdaság irányítójának egyéb jövedelemszerző tevékenysége	42,7
A gazdaság által használt terület összesen	99,6
Bérelt vagy egyéb jogcímen használt mezőgazdasági terület	7,6
Üvegház és fólia területe	3,6
Öntözhető terület összesen	5,0
Búza területe	12,7
Őszi és tavaszi árpa területe	7,2
Kukorica területe	40,9
Napraforgó területe	2,1
Repce területe	0,4
Burgonya területe	21,7
Zöldségfélék területe	6,6
Virág és dísznövény területe	0,3
Faiskola területe	0,2
Gyümölcsfaültetvények területe	12,5
Bogyós gyümölcsűek területe	3,5
Szőlő területe	20,6
Szarvasmarha és sertés tartását szolgáló épületek, férihely	62,7
Baromfiól területe	66,1
Magtár területe	8,1
Tároló (zöldség, gyümölcs, burgonya) területe	12,9
Traktorok (8 kW-nál nagyobb) száma	7,5
Kombájnok száma	0,6
Szarvasmarha-állomány	5,3
Sertésállomány	50,5
Juhállomány	2,6
Tyúkfélék állománya	62,2
Libaállomány	3,0
Kacsaállomány	10,8
Pulykaállomány	2,5
Nem mezőgazdasági tevékenységek	4,5
Mezőgazdasági szolgáltatások	2,0
Biogazdálkodás	0,3
Műtrágyázott alapterület	28,3
Szerves trágyázott alapterület	25,2
Növényvédő szerrel kezelt alapterület	42,5

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

Feltételezve, hogy A és B teljes eseményrendszert alkot, és bizonyos esemény bekövetkezésének valószínűsége az A csoportra $p(A)$, míg $p(B)$ a B -re. Ekkor az adott esemény esélye az A csoportra: $E(A) = p(A)/(1 - p(A))$, a B -re pedig: $E(B) = p(B)/(1 - p(B))$. Az esélyhányados ekkor: $E(A;B) = E(A)/E(B)$.

Részletezve:

$$E(A;B) = \frac{\frac{p(A)}{1-p(A)}}{\frac{p(B)}{1-p(B)}} = \frac{p(A)}{p(B)} \cdot \frac{1-p(B)}{1-p(A)}$$

Ez a mérőszám megmutatja, hogy ha A csoport B tulajdonságokkal rendelkezne, a vizsgált esemény valószínűsége mennyivel (pontosan $E(A;B)$ -szeresére) változna.

Esetünkben a bináris célváltozó a gazdaságok „túlélésére” vonatkozik. Nulla az érték, ha 2000-ben működött a gazdaság, mely 2010-ben már megszűnt, 1 pedig, ha még működik. A vizsgálatba bevont változókat a 3. táblázat tartalmazza. Az itt található független indikátorokkal próbáltuk meg magyarázni a gazdaságok létét vagy nem létét a logit modell segítségével. Azt kívántuk meghatározni, hogy a gazdaságok milyen tulajdonságai, milyen termelési irányok voltak azok a vizsgált tíz év alatt, melyek összességében életképesek, illetve fenntarthatóak voltak Magyarországon.

A vizsgálatok természetesen a múltra vonatkoznak, de iránymutatók lehetnek a jövőbeli mezőgazdasági arányok, agrárstratégiák meghatározásában is.

A modellbe beavatogatott változók szignifikánsak, de a modell magyarázó ereje nem túl magas, amit a Nagelkerke-féle R^2 , valamint a Cox és Snell-féle R^2 jelez. Az utóbbi a nulladik és az aktuális (utolsó) modell likelihoodjait hasonlítja össze úgy, hogy a mutató értéke 0 és 1 közé essen. Az előbbi mutató értéke minél nagyobb és pozitív, annál inkább közelít a legjobb illeszkedéshez. Hipotetikus maximális értéke az

egység. Az illeszkedési próbák eredményeit a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat

A logit modell illeszkedési próbái

Próba	Cox és Snell-féle R^2	Nagelkerke-féle R^2
Érték	0,116	0,158

Forrás: saját szerkesztés

A magyarázó erő alacsony volta annak köszönhető, hogy a vizsgálatokba egyrészt nagyszámú (959 ezer) egyed (gazdaságot) vontunk be, másrészt sok (43 darab) változót, így összesen 959 ezer \times 43 adattal dolgoztunk. Az adatok számossága és heterogenitása rontotta a modell magyarázó értékét. Jobb illeszkedéseket kaptunk volna, ha kevesebb változóval vagy (és) kisebb területegységekre koncentrált volna az elemzés. Azonban célunk az egész agrárgazdaságra vonatkozó általános következtetések levonása volt, így annak komplexitása folytán kisebb magyarázó erővel kell megelégedni.

EREDMÉNYEK

A legtöbb vizsgált változó nem befolyásolja a gazdaságok túlélését. Ezek egy része a különböző növényekre vonatkozó területek (zöldségfélék, árpa, bogvós gyümölcsfűek), másik része a mezőgazdasági épületekre vonatkozik (magtár területe, állat tartására szolgáló épületek, baromfiól stb.). A csoportosításból kimaradt változók alapján megállapítható, hogy a gazdaság irányítójának legmagasabb iskolai végzettsége és a biogazdálkodás folytatása önmagában semmilyen hatással nincsen a gazdaság hosszú távú fennmaradására. A modell eredményeit az 5. táblázat foglalja össze, ahol $\exp(B)$ a parciális esélyhányados, azaz a többváltozós függvény egy rögzített változója szerinti esélyhányados.

Az országos adatokat tekintve az tapasztalható, hogy a szarvasmarhát tartó gazdaságok átlagosan 1,6-szoros eséllyel életképesebbek voltak 2000 és 2010 között, mint

5. táblázat

Parciális esélyhányadosok

Változó megnevezése	Exp(B)
Szarvasmarha állománya	1,606
Szőlő területe	1,525
Üvegház és fólia területe	1,505
Traktorok (8 kW-nál nagyobb) száma	1,487
A gazdaság által használt terület összesen	1,476
Kukorica területe	1,466
Gyümölcsfaültetvények területe	1,380
Juhállomány	1,368
Tyúkfélék állománya	1,336
Sertésállomány	1,300
Búza területe	1,271
Napraforgó területe	1,269
Faiskola területe	1,263
A gazdálkodás célja	1,232
Burgonya területe	1,207
Műtrágyázott alapterület	1,202
Zöldségfélék területe	1,192
Őszi és tavaszi árpa területe	1,188
Szarvasmarha és sertés tartását szolgáló épületek, férőhelyben	1,183
Pulykaállomány	1,168
Szerves trágyázott alapterület	1,168
Tároló (zöldség, gyümölcs, burgonya) területe	1,131
Bogyós gyümölcsűek területe	1,121
Növényvédő szerrel kezelt alapterület	1,115
Kacsaállomány	1,102
A gazdaság irányítójának legmagasabb iskolai végzettsége	1,080
Biogazdálkodás	1,075
Libaállomány	1,068
A gazdaság irányítójának legmagasabb mezőgazdasági végzettsége	1,066
Nem mezőgazdasági tevékenységek	1,058
Baromfiól területe	1,049
A gazdaság irányítójának egyéb jövedelemszerző tevékenysége	1,040
Mezőgazdasági szolgáltatások	1,032
Magtár területe	1,014
Bérelt vagy egyéb jogcímen használt mezőgazdasági terület	0,993
A gazdaság irányítójának gazdasági aktivitása	0,968
Repce területe	0,968
Öntözhető terület összesen	0,912
Virág és dísznövény területe	0,839
Kombájnok száma	0,801
A gazdaság irányítójának életkora	0,758
A gazdaság irányítójának neme	0,756

Forrás: saját szerkesztés

azok, ahol nem tartottak szarvasmarhát. A szőlőt termesztők, illetve az üvegház- és fóliaterületet, illetve gépesítést (traktort) használók sokkal nagyobb arányban maradtak fenn, mint akik nem tartoznak ebbe a körbe. Ezen tényezők többsége összefügg a gazdaság fejlettségével és feltehetően az üzemmérettel. Fontos eredménye a vizsgálatnak az is, hogy a használt mezőgazdasági terület nagyságával növekedett a gazdaság megmaradásának esélye. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy nagyobb arányban szűntek meg a kisebb területet használó egyéni gazdaságok, mint a nagyobb területen gazdálkodók. Nagyobb volt a túlélési arány ezeken túl a kukoricát és gyümölcsöt termesztők, illetve a juhot és tyúkféléket tenyésztők között is.

A vizsgálat eredményei alapján értelmezhető az átlagosnál kisebb eséllyel (egység

alatti esélyhányados) túlélő gazdaságok köre is. Nagy arányban szűntek meg 2000 és 2010 között a nők által vezetett gazdaságok, és a gazdaság megszűnését valószínűsítette a gazdaság vezetőjének magas kora is. Ez a két állítás hasonló okokra vezethető vissza. Jellemző, hogy az idős férj által vezetett gazdaságot annak halála után a feleség veszi át, akinek halála néhány éven belül szintén bekövetkezik. Ez lehet az elsődleges oka a női gazdák által vezetett gazdaságok kisebb fennmaradási arányának. Kevésbé várható eredmény, hogy a kombájnnal rendelkezők és a virág- és dísznövénytermesztők kisebb eséllyel maradtak fenn 2000 és 2010 között. Az okok között kisebb szerepet játszhat az is, hogy szervezeti formát váltottak, gazdasági szervezetté váltak, ezért szerepelhettek az egyéni gazdaságok vizsgálatban megszűntként.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Bartke I. (1989): A társadalom és a gazdaság területi szerkezetének alapvonásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 258 p. – (2) Bartus T. (2003): Logisztikus regressziós eredmények értelmezése. Statisztikai Szemle 81. évf. 4. sz., pp. 328-347. – (3) Ficzeréné Nagymihály K. – Nábrádi A. – Pummer L. (2008): Longitudinal examination as a possible method of observing agriculture. *Gazdálkodás* 52. évf. 22. különkiadás, pp. 43-49. – (4) EU (2008): Az Európai Parlament és a Tanács 1166/2008/EK rendelete a gazdaságszerkezeti felmérésekről és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérésről, valamint az 571/88/EGK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről. – (5) EU (2009): A Bizottság 1200/2009/EK rendelete a számosállategység-együththatók és a jellemzők meghatározása tekintetében a mezőgazdasági üzemek szerkezetére vonatkozó felmérésekről és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérésről szóló 1166/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet végrehajtásáról. – (6) EU (2012): Sustainable agriculture for the future we want. European Commission, p. 8; http://ec.europa.eu/agriculture/events/2012/rio-side-event/brochure_en.pdf, utolsó letöltés: 2013. augusztus 30. – (7) Eurostat (2013): Statistics Database, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database, utolsó letöltés: 2013. november 30. – (8) Fábíán Gy. – Marselek S. – Abayné Hamar E. (2006): The interactions of the natural environment and sustainable agricultural production. *Gazdálkodás* 50. évf. 17. különkiadás, pp. 26-34. – (9) Gundel J. – Laczka S.-né (1995): A gazdaságok szerkezeti változásainak „követés” vizsgálata. *Statisztikai Szemle* 73. évf. 11. sz., pp. 876-882. – (10) Kirchmann, H. – Thorvaldsson, G. (2000): Challenging targets for future agriculture. *European Journal of Agronomy* 12, pp. 145-161. – (11) Kovács P. (2008): A multikollinearitás vizsgálata lineáris regressziós modellekben. *Statisztikai szemle* 86. évf. 1. sz., pp. 38-67. – (12) KSH (2010): Magyarország mezőgazdasága, 2010 – Általános mezőgazdasági összeírás – Előzetes adatok (1). Központi Statisztikai Hivatal – (13) KSH (2012): Magyarország mezőgazdasága, 2010 – Általános mezőgazdasági összeírás – Végleges adatok. Központi Statisztikai Hivatal – (14) Marselek S. (2006): Környezeti állapot, mezőgazdaság, fenntartható fejlődés. *Gazdálkodás* 50. évf. 15. különkiadás, pp. 12-27. – (15) Mészáros S. (2010): A fenntartható fejlődést szolgáló paradigma. *Gazdálkodás* 54. évf. 3. sz., pp. 275-285. – (16) National Research Council

(2010): *Toward Sustainable Agricultural Systems in the 21st Century*. The National Academies Press, 598 p. – (17) Pintér L. (2011): Magyarország mezőgazdasága a 2010. évi általános mezőgazdasági összeírás tükrében. *Statistikai Szemle* 89. évf. 2. sz., pp. 185-198. – (18) Robertson, G. – Harwood, R. (2013): Agriculture, Sustainable. In: Levin, S.A. (Editor-in-Chief): *Encyclopedia of Biodiversity (Second Edition)*, pp. 111-118. – (19) SARE (1997): What is sustainable agriculture? Sustainable Agriculture Research and Education, <http://www.sare.org/Learning-Center/SARE-Program-Materials/National-Program-Materials/What-is-Sustainable-Agriculture>, utolsó letöltés: 2013. augusztus 31. – (20) Smith, C.S. – McDonald, G.T. (1998): Assessing the sustainability of agriculture at the planning stage. *Journal of Environmental Management* 52. sz., pp. 15-37. – (21) Soós L. (1998): A regionális fejlettség és a mezőgazdaság néhány összefüggése. *Statistikai szemle* 76. évf. 3. sz., pp. 205-220. – (22) Takácsné György K. – Takács E. – Takács I. (2008): Az agrárgazdaság fenntarthatóságának mikro- és makrogazdasági dilemmái. *Bulletin of the Szent István University, Special Issue*, pp. 341-352. – (23) USDA (1999): Sustainable agriculture: definitions and terms. Special reference briefs; 99-02, U.S. Department of Agriculture <http://www.nal.usda.gov/afsic/pubs/terms/srb9902.shtml>, utolsó letöltés 2013. augusztus 30.

Vidéki gazdaságok a közgazdaságtani irányzatok keresztmetszetében

VÁSÁRY VIKTÓRIA

Kulcsszavak: területi, ökológiai és intézményi közgazdaságtan, vidékfejlesztés.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A vidéki térség összetett, sajátos jellemzőkkel bíró gazdasági, társadalmi és természeti egység. Ugyanakkor a téregységek heterogenitása rendkívül szembeűnő.

A vidéki gazdaságok problémáinak megoldása, nehézségeinek felszámolása gazdasági, társadalmi és környezeti értelemben szükségessé teszi azok elméleti szintű vizsgálatát, teoretikus absztrakcióját is.

Új koncepciók kialakítása és a vidéki gazdaságok működésének adekvát elméleti értelmezése egyrészt interdiszciplináris megközelítést igényel, másrészt – a közgazdaságtan keretein belül – a különböző jelenségek analízise és magyarázata felteveli a tér-, a környezeti és az intézményi közgazdaságtan eszközeinek együttes használatát.

Az integrált vidékpolitika keretében megfogalmazott célok, melyek különböző célzott és „személyre szabott” intézkedések végrehajtásával valósítandók meg, általában nem teljesíthetők egyszerre, tekintettel arra, hogy ezek a célok sok esetben egymással többé-kevésbé versenyző célok. Ezért döntést igényel, hogy melyik cél élvez magasabb prioritást: a gazdasági vagy a környezeti célok megvalósítása. A maximalizált eredmény innovatív gondolkodásmódot, innovatív, esetenként kreatív szakpolitikai megközelítést tesz szükségessé annak érdekében, hogy a kompetitív gazdasági teljesítmény és az ökoszisztémák túlélése között megtalálják az arany középutat.

A KAP-reform ismeretében a 2. tengely vonatkozásában elmondható, hogy a 2013 utáni időszakban a vidékfejlesztési politika többé-kevésbé hordozza a fent vázolt paradigma jegyeit. Az uniós szintű közös stratégiai keret és a nemzeti szintű partnerségi megállapodások révén a vidékfejlesztési és egyéb politikák jobb összehangolására kerül majd sor. A tagállamok és a régiók az intézkedések uniós szinten meghatározott menüjéből választva saját igényeikhez szabhatják többéves programjaikat, a lehető legjobban kiaknázva ezzel saját vidéki térségeik adottságait és a korábbinál jóval nagyobb mértékben hozzájárulva az éghajlatváltozás elleni küzdelemhez.¹

BEVEZETÉS

Az EU nemzetgazdaságainak egészét vizsgálva – alapvetően a gazdasági növekedéssel, az abból következő felzárkózással, illetve konvergenciával összefüggésben,

melynek megvalósítása *fő integrációs célkitűzés* – a vidéki gazdaságok² jelentősége vitathatatlan. Ma már egyértelmű, hogy a pusztán szektorális megközelítés nem elég sikeres akkor, ha a régió teljesítményének

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00694/11) támogatásával készült.

² Vidéki gazdaság (*rural economy* az angolszász szakirodalomban) az OECD vagy az Európai Bizottság tipológiájában szereplő vidéki területek gazdasága, amely mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységeket egyaránt magában foglal (további értelmezéseket lásd *Marnini – Mooney, 2005*).

(a lakosság életszínvonalának) fokozásáról és stabilizálásáról van szó.

Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy hogyan működnek a vidéki gazdaságok³ és hogyan érhető el azokban gazdasági növekedés, a közgazdaságtan vonatkozásában a tér-, a környezeti és az intézményi közgazdaságtan, illetve egyéb irányzatok (pl. viselkedés-gazdaságtan) eszközeinek együttes használatát igényli. Jelen elemzés terjedelmi okokból ez utóbbira már nem tér ki. (További összefüggések feltárása interdiszciplináris – pl. agrár-, környezet-, társadalomtudományi – megközelítést igényel, amely azonban e cikkben túlmutatató elemzésnek tekinthető.)

A kutatás módszertanát a közgazdasági elméleti irányzatok rurális térségek szemzőgéből elvégzett analízise és az abból levonható következtetések fejlesztési megközelítést formáló szintézise adja.

VIDÉKI TERÜLETEK TÉRGAZDASÁGTANI MEGKÖZELÍTÉSBN

A vállalatok térbeli elhelyezkedésével, az üzemek optimális helyének meghatározásával a telephelyelmélet foglalkozik, melynek úttörője Johann von Thünen. Az izolált állam a mezőgazdasággal és a nemzetgazdasággal való kapcsolatában (1826) című művében kijelentette, hogy *az agrártermelésben térbeli rend alakul ki azáltal, hogy a piacot jelentő város körül gyűrű alakú zónákban, azaz az azonos (talaj-) adottságú területeken diverzifikálódik a mezőgazdasági termelés.* A diverzifikációra oly módon kerül sor, hogy a várostól/fellevő piactól távolodva csökken a gazdálkodás intenzitása.

Thünent követően, az 1900-as évek elejétől középpontba került az ipari telephelyek kiválasztását leíró elméletek kidolgozása.

A *neoklasszikus modellek* megalkotói között Weber (1929) a *költségminimalizálási iskola* meghatározó alakjaként a termelési oldal költségeiből (szállítási költség, bérköltség, agglomeratív előnyök, azaz ipari klaszterek) indult ki, és bevezette az isodapan-vonal fogalmát (azonos szállítási költséget megjelenítő pontokat összekötő vonal).

A *bevételmaximalizálási* (piacterület) modell alkotja a másik nagy csoportját a neoklasszikus modelleknek, melyben előtérbe kerül, hogy a kereslet térbeli dimenzióval is rendelkezik. Az iskola kiemelkedő képviselője Hotelling (1929) és Lösch (1954). Utóbbi összekapcsolta a vállalkozások térbeliségét és a piaci folyamatok időbeliségét.

A két neoklasszikus iskolát integráló Greenhut (1959) rendszerezte a telepítő tényezők viszonyrendszerét, Isard pedig Lösch modelljét csiszolta tovább, felhasználva a népsűrűségi adatokat, illetve rámutatva arra, hogy a *telepítő tényezők összefüggő rendszerében bármely elem változása az ideális telephely térbeliségének megváltozását eredményezi.*

A neoklasszikus elméletek gyakorlati alkalmazhatóságának nehézségei (pl. a jogi, tulajdoni vonatkozások figyelmen kívül hagyása) az 1950-es években életre keltették azt a szemléletet, hogy döntési modellek segítségével azt a területet kell kiválasztani, amelyen belül a termelés hosszabb távon is kifizetődő.

Isard (1956) lényeges megállapítása ugyanakkor ma is hangsúlyozandó: a telephelyek tekintetében nem lehet időtlen optimumról beszélni. A gazdaság térbelisége állandóan változik, folyamatosan megújul a tevékenységek térbeli elrendeződése. Ebből kiindulva a *vizsgálatok középpontjába az alkalmazkodási folyamat helyezendő.* Az

³ A vidék az a hely, ahol az ember és a természet találkozik, kölcsönhatásba lép egymással és kölcsönösen formálja egymást. A vidék ma már nem csupán a termelés helyszíne, sokkal inkább a fogyasztásé (gondoljunk például a rekreációs igényekre).

alkalmazkodást befolyásoló külső tényezők között megjelenik: a technológiai fejlődés, a kommunikációs technika, kormányzati tevékenység – szabályozási aktivitás (a mezőgazdasági szektor vonatkozásában jelenleg kifejezett figyelemmel a KAP-intézkedések reformjára), piaci kapcsolatok. (E tényezők együttes hatásának eredményeképpen változnak az árviszonyok.) Belső tényezők között figyelembe kell venni a vállalat (mezőgazdasági vállalat is) életciklusát és a szervezeti változást.

Napjainkban a *térgazdaságtani/regionális gazdaságtani tételek* egyre nagyobb szerepet kapnak a mainstream közgazdaságtan elméletei mellett. A regionális gazdaságtant, a nagy elődök továbbfejlesztett elméleteit vagy újonnan kialakított tételeit részletesen tárgyalják kortárs külföldi és hazai szerzők is, például *Fujita – Krugman – Venables, 2001; Combes – Mayer – Thisse, 2008; Capello, 2006; Lengyel – Rechnitzer, 2004; Illés, 2008; Varga, 2006; Armstrong – Taylor, 2000; Ács – Varga, 2000* stb. (1. táblázat).

A regionális gazdasági növekedést az 1980-as évektől az *endogén neoklasszi-*

kus növekedési irányzatok magyarázták. *Ezek szerint a termelékenységek javulása nagymértékben függ a technológia fejlődésétől, az innovációpolitikától és a humán tőke javulásától.* Az 1990-es évektől különböző heterodox irányzatok értelmezték a globalizáció felerősödésével kialakult új gazdasági-társadalmi helyzetben rejlő növekedési lehetőségeket. Az új gazdaságföldrajz és az endogén növekedési modell elméleti argumentációira alapozva a területi függőség jelensége társításra került a regionális hatásokon átnyúló externalitások meglétével (*Fingleton et al., 2006*). *Napjainkban azok az endogén növekedési területi irányzatok dominálnak, amelyek a térség versenyképességének javítását helyezik középpontba. Az endogén (térségen belüli) adottságok – térbeli elhelyezkedés, elérhetőség, településszerkezet, agglomerációs előnyök, növekvő mérethozadék, tudástőke – régióként eltérőek, így azok egyedi növekedési pályát eredményeznek* (*Capello, 2008; Ács – Varga, 2000; Minerva – Ottaviano, 2009; Lengyel, 2012*).

A fenntartható regionális innovatív fejlődést *Stimson, Stough és Nijkamp (2011,*

I. táblázat

A regionális gazdasági növekedés főbb közgazdaságtani irányzatai

Elméleti szempontok	Keynesi irányzat	Neoklasszikus (exogén) irányzat	Neoklasszikus (endogén) irányzat	Neoklasszikus (heterodox) irányzat	Területi irányzat
Időszak	1960-as, 1970-es évek	1960-as, 1970-es évek	1980-as, 1990-es évek	1980-as, 1990-es évek	1990-es, 2000-es évek
Gazdasági növekedés értelmezése	Jövedelmek és foglalkoztatás növekedése	Termelékenység és az életszínvonal javulása	Termelékenység és az életszínvonal javulása	Versenyképesség javulása	Versenyképesség javulása
Növekedési tényezők	Kereslet (fogyasztás, beruházások, közkiadások)	Tényezőellátottság és termelékenység	Termelékenység növekedésének endogén mechanizmusai (technológiai fejlődés)	Nem hagyományos tényezőellátottság (infrastruktúra, innováció, elérhetőség)	Endogén területi elemek
Elméleti alapok	Exportbázis elmélet, kumulatív okság elmélete	Régiók közötti tényezőáramlás	Makroökonómiai endogén növekedési elméletek	Növekedési potenciál elméletek	Kistérségi endogén növekedési elméletek

10-11. o.) a termelő tőkével (munka, tőke), a humán tőkével (munkaerő minősége, képességek), a társadalmi tőkével (interakció, kommunikáció, üzleti hálózatok), a kreatív tőkével (vállalkozó készség, innovatív előrelátás) és az ökológiai tőkével (élhető környezet, tiszta levegő és víz, rekreációs lehetőségek) magyarázzák.

A regionális gazdaságtan megállapításai szerint a következő térszerveződési szintek különböztethetők meg: szupranacionális gazdaság, nemzetgazdaság és regionális/lokális gazdaság.

Egy-egy regionális vagy lokális gazdaság jellege szerint városi (akár városregió formájában) vagy vidéki.

A *vidék* a természeti, gazdasági és társadalmi tér speciális jellemzőkkel bíró, rendkívül összetett egysége. Ugyanakkor az egyes térségek heterogenitása természeti, társadalmi, gazdasági szempontból is szembevetülő.

A vidéki területek közös jellemzői a következők: elszórtan élő lakosság, gyakran mezőgazdaságra alapozott gazdaság, nagyobb távolság a fő városi központoktól (magas tranzakciós költségek), a fő szolgáltatások hiánya. Ezek a jellemzők alapozzák meg a vidékfejlesztés szükségességét, hiszen a vidékfejlesztés újból életre kelti a vidéki területeket, reprodukálja az erőforrásokat. A vidékfejlesztés célja⁴ lehet az elvándorlás megakadályozása, a szegénység elleni küzdelem, a foglalkoztatás növelése, az esélyegyenlőség támogatása a mezőgazdaságban és egyéb szektorokban is.

Az Európai Unióban a *vidéki területek* meghatározására elsősorban az *OECD terminológiáját* használták. Az Európai Bizottság 2010-ben az OECD által korábban használt módszertanok változatait felhasználva új tipológiát vezetett be.

A rendelkezésre álló 2009. évi adatok

alapján elmondható, hogy az EU27-ben a terület 57%-a alapvetően vidéki (NUTS 3-as szinten, EU15 és EU12 csoportosításban az alapvetően vidéki térségek aránya közel azonos, 56, illetve 59%), és az ott élők száma adja a népesség 24%-át. Az EU egészében ezek a térségek generálták a hozzáadott érték 17%-át és a foglalkoztatás 22%-át, az új tagállamokban az előbbinél 29, az utóbbinál 36%-os hozzájárulásról volt szó (1. ábra).

Az alapvetően vidéki térségekben az elsődleges szektor teremti elő a hozzáadott érték 3,9%-át (illetve még ennél is többet, ha az élelmiszeripart is figyelembe vesszük). Itt a mezőgazdaság szerepe kifejezetten jelentős lehet, és nem csupán közvetlenül, hanem addicionális gazdasági tevékenység generálása révén közvetve is. Különösen erős előreható kapcsolatok állnak fenn az élelmiszer-ipari feldolgozó üzemekkel, hotelekkel, vendéglátóegységekkel és valamennyi szektorral, amelyeknek további kapcsolódási pontjai vannak a vidéki gazdaság többi részével (*EB, 2011; EB, 2012*).

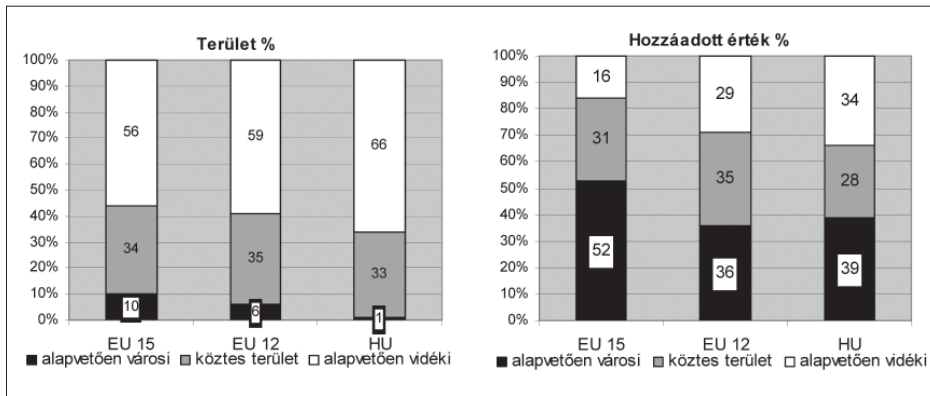
Európa természeti, társadalmi és gazdasági tekintetben is rendkívül heterogén országai, régiói között mutatkozó diszparitások a versenyképesség kulcstényezőinek strukturális hiányosságaiból, a nem kielégítő tőke- és humánerőforrás-ellátottságból, az innovatív kapacitás, a kreativitás hiányából, a vállalkozások rendelkezésére álló támogatások nem kellően hatékony felhasználásából, illetve a természeti (környezeti) tőke eltérő szintjéből fakadnak.

A diszparitások felszámolása érdekében a lemaradó régiókban fokozni szükséges a gazdasági növekedést (*Elekes, 2011*), támogatni kell a felzárkózást és a konvergenciát. A konvergencia üteme az utóbbi néhány évtizedben viszonylag állandó volt. A csatlakozás után a felzárkózási folyamat

⁴ Az EU vidékfejlesztési politikájának 2007 és 2013 között 3 tematikus tengelye volt: a versenyképesség fokozása a mezőgazdasági és erdőszeti szektorban, a környezet és a vidék állapotának javítása, a vidéki területeken élők életminőségének növelése és a vidéki gazdaságokban folytatott gazdasági tevékenységek diverzifikációja.

I. ábra

Területi és hozzáadottérték-megoszlás a régi és az új tagországokban, valamint Magyarországon

Forrás: EB, 2012; EB, 2013 alapján saját szerkesztés

kifejezetten felgyorsult, ugyanakkor a legutóbbi pénzügyi és gazdasági válság gyenge potenciális növekedést eredményezett, és továbbra is csak hosszabb távon történő helyreállást feltételez (lásd például *Halmai – Vásáry, 2010*).

A vidéki térségek különbözőségéből adódóan azok növekedési teljesítménye is eltérő. Egy *Sassi és Pecci (2008)* által elvégzett elemzés azt mutatja, hogy a konvergencia sebessége csökkent, és az EU15 EU27-hez viszonyított konvergenciájának paramétereit tekintve a minimum és a maximum értékek közötti különbség nő. A regionális térbeli egymásrautaltságot figyelembe vevő empirikus analízisük hangsúlyozta, hogy az új tagországok területi egységei között divergencia, illetve lassabb felzárkózás figyelhető meg.⁵

A vidéki Európában a regionális differenciálódás többszörös folyamata figyelhető meg. A térbeli különbségek öt szélsőséges pólussal jellemezhetők (*van der Ploeg et al., 2008; 2. ábra*)

A pólusok a következők:

– magas szintű és intenzív specializációval jellemezhető specializált mezőgazdasági terület;

– periférikus terület, ahol a mezőgazdaság kisebb szerepet játszik, vagy ahol a mezőgazdaság szerepének csökkenése a lakosság elvándorlásához vezet;

– új vidéki terület, ahol a mezőgazdaság elsődleges szerepe a multifunkcionális szolgáltatások nyújtása, és ahol a mezőgazdaság egybefonódik a regionális gazdasággal;

– szegmentált terület olyan specializált szektorokkal (mezőgazdasági vagy egyéb), amelyek széles körű szolgáltatásokat, termékeket kínálnak;

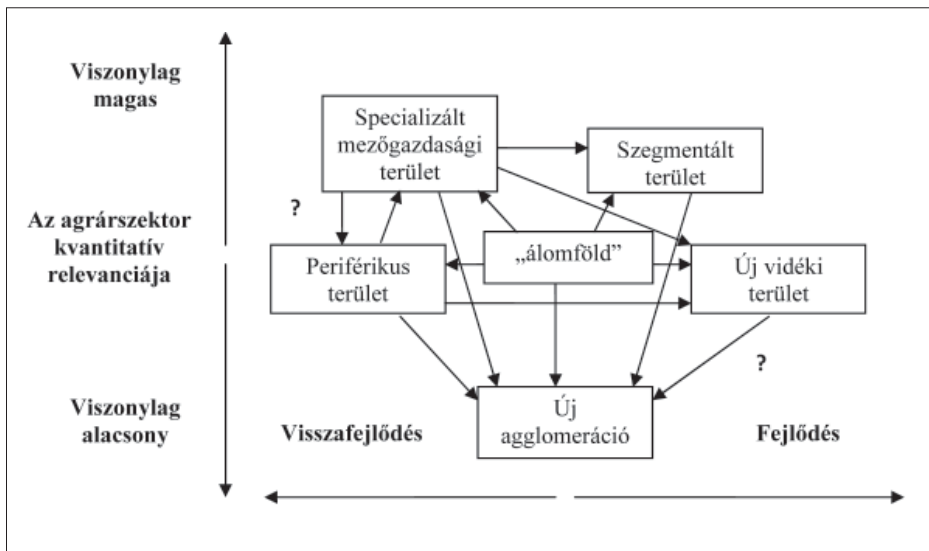
– új agglomeráció, amely erősen kötődik a városi gazdaságokhoz, és ahol jelentősen csökken a mezőgazdaság jelentősége;

– továbbá a fenti csoportosításon kívül esik az „álomföld” kategóriája, amely alatt olyan helyek értendők, amelyek kedveltek és sokak által látogatottak például az év

⁵ *Sassi és Pecci* elemzése megerősítette a mag-periféria modellt. A regionális problémák aszimmetrikus jellegét magyarázza a földrajzi közelség és az a gazdasági folyamat, amelynek gyökerei a csatlakozás előtti időszakban és az integrációs folyamatból erednek. Egy másik, *Gutierrez és Sassi (2011)* által írt tanulmány rávilágít arra, hogy a „konvergenciát és területi függőséget alátámasztó bizonyíték különösen abban az esetben kerül felszínre, ha a becslések térbeli panelmodellekre vonatkoznak, míg a térbeli heterogenitás hatásai és a konvergenciaklubok jelenléte a földrajzilag súlyozott regressziós megközelítésben érhetőek tetten”.

2. ábra

A vidéki térségek tipológiája

Forrás: van der Ploeg et al., 2008

bizonyos időszakában (nyáron), de kevesek keresik fel az év többi részében.

VIDÉKI TERÜLETEK ÖKOLÓGIAI GAZDASÁGTANI MEGKÖZELÍTÉSBN

Az ökológiai közgazdaságtan keretében a gazdasági rendszereket azok környezetbe történő beágyazottságának figyelembevételével szükséges értelmezni. A 3. ábra a gazdasági folyamatok belső és az ökológiai folyamatok külső körforgását illusztrálja.

A környezet „forrásfunkciójából” adódóan különböző nyersanyagok és szolgáltatások állnak az emberek rendelkezésére. A forrásfunkció romlását az erőforrások kimerítése (nincs idő regenerációra) és a szennyezés okozza. A környezet „elnyelő funkciója” azt jelenti, hogy az emberi aktivitásból adódó hulladékokat abszorbeálja és ártalmatlanítja (Harris, 2006).

Különböző „hagyományos” növekedési elméletek szerint a gazdasági növekedést a tőke, a munka és a teljes tényező termelékenysége határozza meg.

Ugyanakkor az ökológiai közgazdaságtan

három addicionális tényezőt is figyelembe vesz. Olyan tényezőket, amelyek mind a vidéki, mind a városi régiókban rendkívül heterogének:

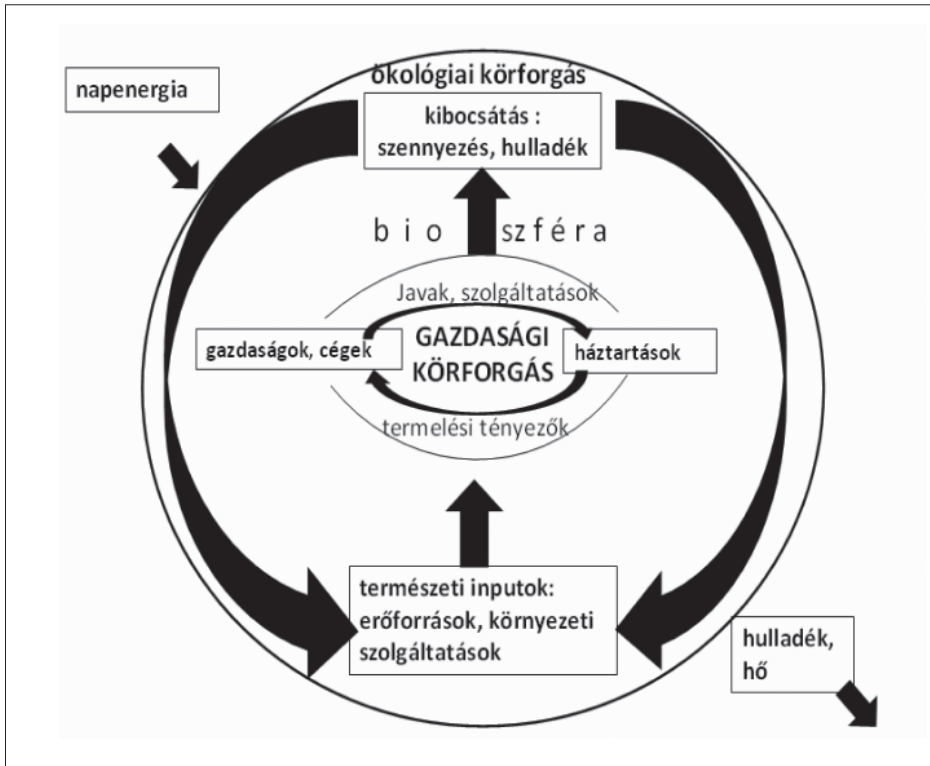
- *Energiaellátás:* Az 1990-es években a GDP egy egységére jutó energiaintenzitás általában csökkent az OECD-országokban, de az energiahatékonyság javulásának jelenlegi rátája nem elegendő ahhoz, hogy az egyéb tényezők által megnövelt energiafelhasználáson úrrá legyen. Az energiafelhasználást és a kapcsolódó légszennyezést, üvegházhatású gázok kibocsátását a jövőben indokolt még inkább szétválasztani a gazdasági növekedéstől.

- *Természeti tőke* (föld, természeti erőforrások): Bizonyos területeken a természeti tőke eróziója fenyeget (pl. a biodiverzitás csökkenése révén).

- *A környezet abszorpciós kapacitása.* A gazdasági növekedés és az ökoszisztéma közötti egyensúly biztosításának igénye életre hívta a fenntartható fejlődés koncepcióját. „A gazdasági fejlődés azon formái, amelyek inkább megőrzik, mint-hogy pusztítsák a környezetet, magukba

3. ábra

Tágabb összefüggésben vizsgált körforgás

Forrás: Harris, 2006

foglalják a megújuló energia használatát, az organikus és alacsony inputot igénylő mezőgazdaságot, és az erőforrásokat megőrző technológiákat.” (Harris, 2006) A gazdasági növekedés és a manapság sokat vizsgált klímaváltozás között is szoros összefüggés van. A klímaváltozás különböző hatást gyakorol az egyes vidéki térségekre: a mezőgazdaság, az infrastruktúra, a humán-, növény-, állat-egészségügyi helyzet, a vízminőség és a rendelkezésre álló víz mennyisége (a nagy vízmennyiség okozta stressz Európában 2070-re a jelenlegi 19%-ról 35%-ra emelkedhet – ez fokozhatja a mitigációs nyomást), az eltűnő ökoszisztemek, beleértve a tengeri ökoszisztemeket is, a biodiverzitás csökkenése tekintetében. Igen fontos figyelmet

szentelni annak a ténynek, hogy a legtöbb ökoszisztéma által biztosított szolgáltatás és a biodiverzitás a közjavak kategóriájába tartozik, így a társadalom hajlamos azok túlfogyasztására (Kumar, 2010).

A vidéki gazdaságokban a klímaváltozás negatív hatásainak és a kapcsolódó konfliktuskonstellációknak (4. ábra) a kezelése olyan integrált és interdiszciplináris megközelítést igényel, melyben a mezőgazdaság szerepe és lehetőségei kiemelkedő fontossággal bírnak. Ez azzal az állítással magyarázható, hogy a mezőgazdaság nem csupán elszennvedője a klímaváltozásnak, de egyben annak kiváltója is. Az éghajlat alakulását (különösen a csapadék mennyiségét, a folyóvizek vízhozamát, az üvegházhatású gázok megkötését és tárolását)

nagymértékben befolyásolják a mezőgazdasági tevékenységek. Épp ezért a mezőgazdasági szereplők azon „eszközeinek” figyelembevétele és célzott használata, amelyekkel pozitív hatást lehet elérni, kiemelt fontossággal bír.

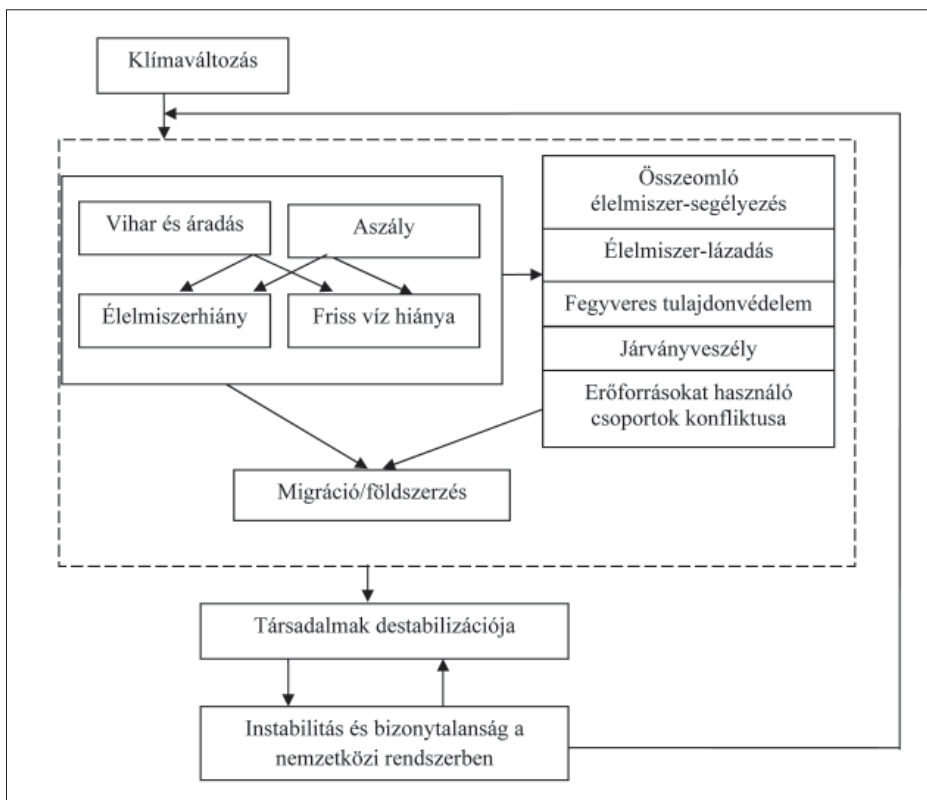
Az is aláhúzást igényel, hogy a mezőgazdasági szereplők klímaváltozásra mint új kihívásra adott egyéni, autonóm adaptációs reakciói átfogó ellenőrzést és szükség esetén jól megtervezett beavatkozást igényeljenek a szupranacionális, valamint nemzeti intézményi rendszertől.

A klimatikus hatások az Európai Unió egyes régióiban drámai frissvíz-hiányhoz vezethetnek. E krízis belső, tagállamok kö-

zötti és az EU országain túlmutató gazdasági, társadalmi konfliktusokat eredményezhet, felerősítve a különböző vízkészletekhez hozzáférő felhasználók versenyét. Bizonyos körülmények között a konfliktusok kiéleződhetnek. *A klímaváltozáshoz kapcsolódó egyéb hatások, mint például az élelmiszerhiány, a szélsőséges időjárási viszonyok – viharok és árvizek –, valamint a migráció, továbbá ezek együttes megjelenése szintén olyan konfliktuskonstellációkat alakíthatnak ki, amelyek európai és nemzetközi szinten is destabilizációhoz vezethetnek. Természetesen az EU-nak azt a helyzetet is kezelni szükséges, ha a világ egyéb országaiban alakulnak ki krízisek, melyeknél*

4. ábra

Konfliktuskonstellációk mint a nemzetközi destabilizáció kiváltó tényezői

Megjegyzés: konfliktuskonstellációk a szaggatott vonalú dobozban

Forrás: EB, 2009b alapján, kiegészítve

a tovagyrúzó hatások válaszreakciókat, beavatkozást igényelnek (4. ábra).

Az éghajlati változás negatív hatásainak csökkentése, továbbá pozitív irányú változások elérése érdekében megoldást igényel a közjavak, a negatív és pozitív externáliák előmozdítása. A piaci szereplők akkor képesek, illetve hajlandók a klímaváltozás szempontjából is szükséges tevékenységre, ha a közjavak többeltráfordításai finanszírozásra kerülnek.

VIDÉKI TERÜLETEK INTÉZMÉNYI KÖZGAZDASÁGTANI MEGKÖZELÍTÉSBN

Az intézményi közgazdaságtan keretében a gazdasági növekedést (felzárkózás ütemét) meghatározó termelési tényezők mennyisége és minősége mellett *kulcsfontosságú szerepe van az intézmények jellegének és minőségének.* A piacbarát, a versenyt akadályozó, meggátló korlátokat felszámoló, a vállalkozások fejlődését elősegítő, a versenyt ösztönző intézmények dominanciája ugyanis hozzájárulhat a gazdaság teljesítményének növeléséhez. A piaczgazdasági elvek működését elősegítő intézmények adott országban/régióban hozzájárulnak a reálgazdasági szféra szükségleteinek kielégítéséhez. *A szabályozási, illetve intézményi feltételek korlátozzák vagy támogatják a reálgazdasági feltételek alakulását, elősegítve a hosszú távú versenyképességet.* A reálgazdasági szféra versenyhátránya ellensúlyozható szabályozási, intézményrendszeri reformokkal (Solt, 2007).

Az intézményi közgazdaságtanban eltérő megközelítések jelennek meg attól függően, hogy a régi, az új vagy a neoklasszikus intézményi közgazdaságtanról van-e szó. A régi intézményi közgazdaságtan az informális intézmények szerepét hangsúlyozza. Képviselői azt állítják, hogy az intézmények társadalmi és közgazdasági értelemben nem szükségképpen hatékonyak. A tisztán

neoklasszikus elmélet szerint az egyetlen allokációs mechanizmus, az egyetlen intézmény a piac, és azon kívül minden egyéb gátolja a gazdasági teljesítményt (Tridico, 2004). Az új intézményi közgazdaságtan szoros kapcsolatban áll a neoklasszikus közgazdaságtannal, ami az egyéni teljesítmény maximalizálására és a határelemzésre helyezi a hangsúlyt. Ezzel egyidejűleg tekintetbe veszi a tranzakciós költségeket, az információs problémákat és a korlátozott racionalitást. Az intézmények azt képviselik, hogy a különböző gazdaságok hogyan birkóznak meg a piaci zavarokkal és azok hatásaival. A *Stern-jelentés* szerint a legnagyobb piaci zavar eredményezte a már említett klímaváltozást. A klímaváltozás különböző hatásaira az egyes térségekben automatikusan úgynevezett *autonóm (független) adaptációval* reagálhatnak az érintett szereplők. Egyes egyének és üzleti vállalkozások képesek a piac klímaváltozás által előidézett változásaihoz alkalmazkodni. Ez az autonóm adaptáció azonban valószínűleg nem optimális a bizonytalanság, a tökéletlen információ és pénzügyi korlátok következtében, azaz az adaptáció nem hárítható kizárólagosan az egyénekre vagy vállalkozásokra. (Bizonyos adaptációs tevékenységek még akár növelhetik is az ökorendszerek sérülékenységét.) Ezért az *autonóm adaptációs válaszreakciók kontrollja szükséges, illetve irányított adaptációs beavatkozások is szükségesek lehetnek (EB, 2009a).* Ez utóbbi esetben felmerül a megbízó-ügynök problematikája.

Az intézmények jelentőségét az a tény is jól mutatja, hogy bizonyos vidéki területek és a mezőgazdasági szektor önmagában nem feltétlenül képes a társadalom által megkövetelt és az ökoszisztéma működéséhez szükséges megfelelő környezeti hatást kiváltani, a piaci zavarokat felszámolni, azaz nem fenntartható. Az európai vidéki gazdaságban amellet, hogy a piaci zavarokat meg kell szüntetni, hangsúly helyeződik a *versenyképesség megerősítésére* és a

fenntartható fejlődés biztosítására is. Ezek fontos eszköze a jobb szabályozás, a szabályozási környezet javítása. A globalizáció és a liberalizáció hatásainak kitett és a tengerentúli országok mezőgazdaságához viszonyítva kevésbé költséghatékony európai mezőgazdasági szektor jelentékeny hátrányban van az ipari vagy a szolgáltató szektorral szemben. Épp ezért a szabályozási környezet egyszerűsítéséből eredő bürokratikus költségsökkenés nagy jelentőséggel bír a mezőgazdasággal foglalkozók számára, hiszen a termelők és a kereskedők egyaránt versenyképesebbé válhatnak. A szükségtelen jogszabályoknak történő megfelelésből adódó extraterhek – például a politikafüggő tranzakciós költségek – túlzott mértéke gyakorlatilag a mezőgazdasági szereplők implicit adózatátását jelentik. Más nézőpontból, összefüggésben a szakpolitikákkal – miközben tanulmányozzuk például az intézményi politikák alapelveit – felmerülhet az a kérdés, hogy a szakpolitikák hatásainak a standard jóléti elméleten alapuló mennyiségi becslése elég jó-e arra, hogy az inkább strukturális és környezeti tényezőkre koncentrált szakpolitikai intézkedéscsomagokat kezeljék.

A vidékfejlesztési politika analitikus felgöngyöltése során két fő problémát szükséges számításba venni: 1. a mezőgazdaságban bekövetkező strukturális váltás késedelméből adódó problémát, 2. a mezőgazdasági termelés multifunkcionalitásából és a termelő környezeti externáliákból fakadó nehézségeket. Amennyiben ezeket figyelembe vesszük, a jóléti közgazdaságtan elvei nem bizonyulnak kielégítőnek. Ezért ezek helyett az elvek helyett a *vidékfejlesztés normatív intézményi közgazdaságtanból kiinduló megközelítése indokolt* abból

a célból, hogy a vidékfejlesztési folyamatok és politikák értékelése konceptuálisan is leírható legyen. *A normatív intézményi közgazdaságtan (melynek alapelvei a következők: 1. együttműködésből realizálható nyereség, 2. ösztönzéskompatibilis önszabályozás, 3. intézményesített verseny) a jóléti közgazdaságtani megközelítés kiterjesztése.* (Az utóbbi elvei: 1. optimális erőforrás-allokáció, 2. alternatív költség, 3. egyensúlyi árakkal történő koordinálás.) Ezt a megközelítést igazolja például a *vidéki hitelpolitika (Petrick, 2004).*⁶

VIDÉKI TERÜLETEK GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSE ÉS VERSENYKÉPESÉGE INTÉZMÉNYI ÉS REGIONÁLIS KÖZGAZDASÁGTANI MEGKÖZELÍTÉSBN

Piacgazdasági elvek alapján működő intézmények mellett a versenyképesség a reálgazdasági feltételektől függ. *A reálszféra és az intézményi szféra között kölcsönhatás áll fenn, azaz a megfelelően működő szabályozási és intézményi rendszer elősegítheti a reálszféra kibontakozását, a versenyképesség növelését (Solt, 2007).* Az intézményi közgazdaságtani megközelítés mellett a *regionális gazdaságtan* is nagy hangsúlyt fektet a *versenyképesség vizsgálatára*, az azt befolyásoló tényezők feltérképezésére. Egy adott régió versenyképessége javítható például azzal, ha a termékekkel, szolgáltatásokkal globálisan jelen levő, de egyben lokális erőforrásokat felhasználó húzóágazatok versenyelőnyeinek forrásait tudatos beavatkozásokkal, gazdaságfejlesztési eszközökkel erősítik meg. A területi tőke (5. ábra) kiaknázását, illetve az endogén fejlődést segíti az exportképes bázisszektor,

⁶ „A piaci jövedelmek többé-kevésbé specifikált támogatásokkal történő befolyásolása helyett olyan intézményi keret létrehozása vagy megerősítése ajánlott, amely lehetővé teszi azon pénzügyi közvetítők működését, akik eljárnak mind a hitelfelvevők, mind a hitelbiztosítók érdekei szerint. Ez anélkül foglalná magába a bankszektor prudenciális szabályozását, a kormányzat által szabályozott privát önszabályozást és az intézményesített versenyt, hogy közvetlenül akadályozná a közvetítői feladatokat.” (Petrick, 2004)

5. ábra

Területi tőke összetevői				
RIVALIZÁLÁS	Magas rivalizálás (magánjavak)	Magán állótőke-állomány Pénzben kifejeződő externáliák (hard) Díjköteles javak	Kapcsolati magánszolgáltatások: - a cégek külső kapcsolatai - K+F eredmények transzfere Egyetemi spin-offok	Humán tőke: - vállalkozó készség - kreativitás - magán know-how Pénzben kifejeződő externáliák (soft)
	(klubjavak)	Tulajdonosi (saját) hálózatok	Kooperációs hálózatok: - stratégiai szövetség K+F-ben és tudásban - PPP a szolgáltatásokban és a tervezésben	Kapcsolati tőke: - együttműködési képesség és kollektív tevékenység - kollektív kompetenciák
	(kevert közjavak)	Kollektív javak: - tájkép - kulturális örökség (magán „együttesek”)	Természeti és kulturális erőforrások kormányzása	
	(közjavak)	Erőforrások: - természeti - kulturális Társadalmi állótőke: - infrastruktúra	Ügynökségek a K+F transzferére Befogadóképesség az új eszközök iránt Agglomerációs és környezeti előnyök	Társadalmi tőke: (önkéntes részvétel) - intézmények - magatartásminták, értékek - bizalom, reputáció
	Alacsony rivalizálás			
		Tárgyi javak (hard)	Vegyes javak (hard+soft)	Nem tárgyi javak (soft)
		TÁRGYIASULTSÁG		

Forrás: Lengyel, 2012 (Camagni, 2008, 38. o.) alapján

a globális piacon speciális erőforrásokat nyújtó helyi szektorbeli cég, a társadalmi tőke üzleti kapcsolaton túlmutató speciális tényezője, a kooperálás (szinergiák kihasználása), a térség aktív jellege (cégek bevonása és megtartása) (Lengyel, 2012; Camagni, 2002).

„Kitson, Martin és Tyler (2004) a regionális versenyképesség esetében az *endogén fejlődés* tényezőit tartják fontosnak. Hat

olyan tényezőt emeltek ki, amelyeknél a »tőke« fogalma nyújt értelmezési keretet: *termelő tőke, humán tőke, társadalmi-intézményi tőke, kulturális tőke, infrastrukturális tőke, tudás/kreatív tőke. A versenyképesség outputját három összefüggő mutatóval méri: termelékenység⁷, foglalkoztatás és életszínvonal. Szerintük a versenyképességre egyaránt hatnak hard és soft elemek. Hard elemek alatt értve a jól*

⁷ Az EFIGE-tanulmány (FP-7-es program) (*European Firms in a Global Economy: Internal policies for external competitiveness*) alapján a versenyképességet alapvetően cégek szintjén szükséges vizsgálni.

A folyamatos termelékenységnövekedést mutató cégek jellemzői a következők:

- induláskor viszonylag kicsik (de az alkalmazottak megfelelő képzettséggel és kompetenciákkal rendelkeznek);
- tőkeerősek a K+F finanszírozásához;
- az alkalmazottakat teljesítményarányosan fizetik;
- családi vállalkozás esetén a menedzsment elkülönül a tulajdonosi struktúrától;
- nem vesznek igénybe banki hitelt (vagy csak kismértékben). (http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/a_versenykepesség_mozgato_rugoi.pdf)

mérhető gazdasági, demográfiai, infrastrukturális stb. tényezőket, míg szoft elemek a minőségi, nehezen mérhető jellemzőket takarják.” (Lengyel, 2012) A versenyképesség részben a jelenlegi pozíciót mutatja, részben pedig a képesség kiaknázásával jövőben elérhető pozícióra, a tartós gazdasági fejlődésre való hajlamra, képességre utal.

Az utóbbi évtizedben a *versenyképesség egységes fogalma* alatt a következő értendő: „a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a külgazdasági (globális) versenynek ki vannak téve” (EB, 1999, 75. o.; Lengyel, 2000; Lengyel, 2012, 167. o.); illetve „egy nemzet vagy régió életszínvonalának fenntartható növekedését jelenti a nem önkéntes munkanélküliség lehető legalacsonyabb szintjén” (EB, 2008, 15. o.; Lengyel, 2012, 167. o.).

Az Európai Unióban a regionális politika formálásában nagy szerepet játszik a régiók versenyképességének elemzése. Alapvetően a vállalati versenyképességre ható tényezőket (működési költség, tőkeállomány, know-how, speciális tényezők – pl. szakképzett munkaerő) vizsgálják. *A versenyképesség központi tényezője a termelékenység. Azt befolyásolja a földrajzi helyzet, az ágazati szerkezet, a közlekedési, környezeti infrastruktúra kiépítettsége, a K+F és a demográfiai helyzet alakulása.*

A munkatermelékenység vonatkozásában megjegyzendő, hogy azt az egy ledolgozott órára jutó teljesítmény fejezi ki a legpontosabban, tekintettel arra, hogy az figyelembe veszi a régiók specializálódását, a szezonalitást, a részmunka régiónkénti eltérő jelentőségét (Lengyel, 2003, 2006). *A termelékenység javulásához elsősorban a következő tényezők járulnak hozzá: fejlett közlekedés, modern telekommunikációs hálózat, erős vállalkozói kultúra, high-tech klaszterek, aktív helyi közigazgatás, üzleti*

hálózatok túlcserdülő hatásai (Lengyel, 2003).

Lengyel Imre (2003) piramismodellje a 6. ábrán látható módon értelmezi a versenyképességet.

A piramis alja a hosszú távú fejlődéshez szükséges társadalmi, gazdasági, környezeti és településszerkezeti tényezőket tartalmazza. A középső részben helyezkednek el a gazdaságfejlesztéshez alkalmazható alaptényezők, melyekre a versenyképességi mutatók (alapkategóriák) épülnek. A piramis csúcsa a régió lakosságának életszínvonalát és életminőségét mutatja.

A VIDÉKI TERÜLETEK FEJESZTÉSÉNEK ELMÉLETI ASPEKTUSAI

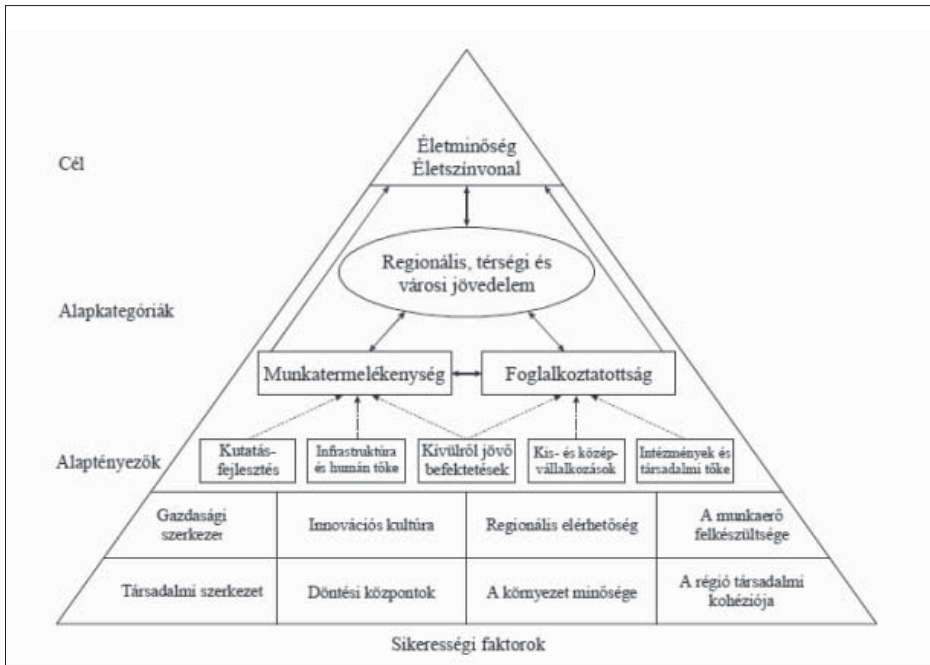
A vidéki gazdaságok működésének különböző közgazdasági irányzatok aspektusából történő megközelítése és értékelése elősegítheti, hogy a hiányosságok felszámolása, a problémák megoldása és a fejlődés támogatása céljából adekvát fejlesztéspolitikai eszközök meghatározására és alkalmazására kerüljön sor. A vidékfejlesztés gyakorlati eszköztára arra hivatott, hogy a vidéki térségek különböző közgazdaságtani irányzatok segítségével is definiálható pozitívumai kiaknázhatóvá, negatívumai ugyanakkor felszámolhatóvá váljanak.

Elmondható, hogy napjainkra a szektorális és nem szektorspecifikus megközelítések elég jelentős mértékben integrálódtak. A vidéki területek fenntartható fejlődését biztosító területalapú vidékfejlesztés került a középpontba az élelmiszer-önellátottságot és jövedelemdiszparitást megcélzó agrárpolitika helyett: a helyi sajátosságok kompetitív előnyeinek kiaknázása és a vidéki közjavak előállításának elősegítése elsődleges prioritássá vált, azaz paradigmaváltás ment végbe (Halmai, 2007).

Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaság sem járul hozzá feltétlenül a tájkép, a természet megőrzéséhez, az egészséges kör-

6. ábra

A területi egységek versenyképességének piramismodellje

Forrás: Lengyel, 2003, 292. o.

nyezethez – sőt gyakran éppen ez a szektor veszélyezteti azokat –, csupán holisztikus megközelítésben érhető el, hogy míg növeljük az előállított élelmiszer mennyiségét és megvédjük a környezet által nyújtott szolgáltatásokat, megőrizhessük a nagyméretű ökoszisztémákat is. A mezőgazdaság mint szektor önmagában nem is képes megoldani a vidék problémáit. A vidéki gazdaságok fenntartható vidéki vagy új vidéki gazdasággá történő átalakítása megfelelő új vidékfejlesztési politika kialakítása mellett oldható meg. Azaz új vidékfejlesztési paradigmát szükséges követni, melynek alapvető elemei a következők:

Regionális gazdaságtani megközelítésben:

- térségi alapú, integrált (multiszektorális) politika, amely a vidéki területek fenntartható fejlesztését biztosítja;
- a vidékfejlesztés nem egyenlő a vidéki

régióban bekövetkező gazdasági növekedéssel vagy gazdasági fejlődéssel; a vidéki gazdaság növekedése vonatkozásában aláhúzandó, hogy a gazdasági növekedés bizonyos formái nagymértékben károsíthatják a vidékfejlesztést;

- középpontban a versenyképesség javítása: a helyi sajátosságok (környezeti vagy kulturális adottságok, tradicionális termékek stb.) kompetitív előnyre alakítása áll;
- a mezőgazdaság kiemelt szerepet tölt be a vidéki gazdaságban: a helyi inputok, üzleti szolgáltatások fő vásárlója; a vidéki közjavak fő előállítója; ám egyedül nem teljesítheti a vidékfejlesztés funkcióit.

Ökológiai gazdaságtani megközelítésben:

- középpontban áll a vidéki közjavak előállításának előmozdítása is;
- az ökoszisztémák megőrzését segíti elő.

Intézményi közgazdaságtani megközelítésben:

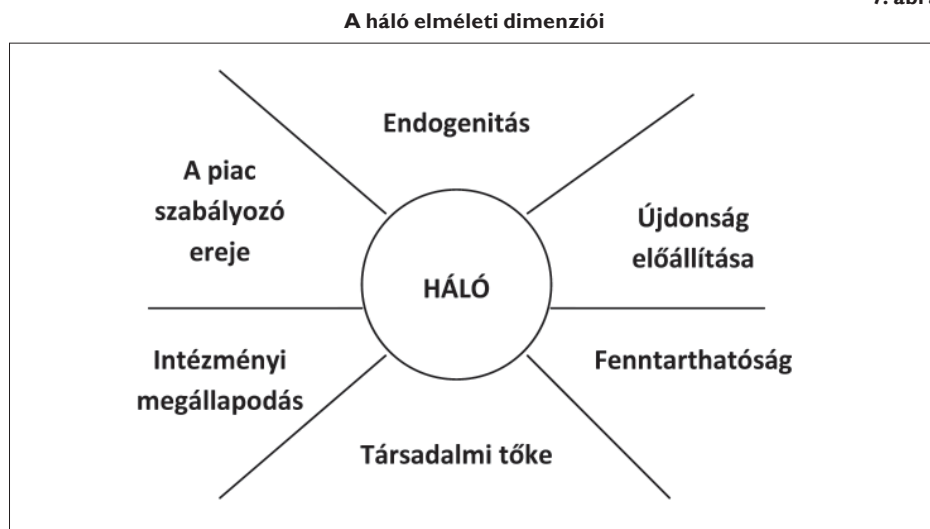
- támogatja az intézményesített kutatási rutinok megváltoztatását;
- az új vidéki gazdaságokban működő háló fejlesztését segíti elő.

Mindhárom aspektusból elemezve lehetővé teszi, hogy adekvát válaszokat adjon a vidék a régi és az új kihívásokra (pl. infokommunikációs technológiák alkalmazásával).

A vidéki gazdaságok legfőbb általános kihívása, hogy megfelelő alkalmazkodási

gyakorlatot alakítsanak ki. Ez különösen nehezen valósítható meg a tőkeellátottság, az ágazati struktúra és a szakpolitikák – KAP, Kohéziós politika – implementációjának vonatkozásában szélsőséges regionális heterogenitással jellemezhető Európai Unióban. Az alkalmazkodás vizsgálata során megállapítható, hogy az a rurális terekben alapvetően nehezebb és időben késleltetett. Ebből adódóan a rurális térben a tudáson alapuló gazdaság⁸ és társadalom kialakítására, az ahhoz szükséges infrastruktúra megteremtésé-

7. ábra

Forrás: van der Ploeg et al., 2008

⁸ A tudásháromszög-koncepció három egymást kiegészítő és erősítő folyamatra épül: az új tudás előállítása a kutatás útján, a tudás elterjesztése az oktatás segítségével és a tudás alkalmazásának támogatása az innovációval. Az ötödik szabadság leginkább az oktatók, kutatók, tudósok, tanulók mobilitásával kapcsolatban jelenik meg, de a tudásáramlás ennél jóval tágabb fogalom.

A K+F területén a „kritikus tömeg” elérése minőségi paraméterekkel is összekapcsolódik, ezért az „elit” (legjobb kutatók, kutatóhelyek, közösségek) keresése és támogatása célravezető. A kiválóságra való koncentráció azonban nem alkalmazható az innováció elterjesztésének ösztönzése során. A tanuló gazdaságban a tudás alkalmazásának támogatása gyakorlatilag azoknak a képességeknek és készségeknek a megteremtését, fejlesztését jelenti, melyek lehetővé teszik az egyének és szervezetek számára a diffúziós folyamatba történő mielőbbi bekapcsolódást. Nyilvánvaló, hogy minél több szereplő képes a környezet folyamatos újraértelmezésére és adaptálására, annál gyorsabb lesz a diffúziós folyamat. A diffúziós folyamat négy alapvető összetevője maga az innováció, a kommunikációs csatornák, az idő, valamint az adott társadalmi rendszer, amelyben az elterjedési folyamat lezajlik. Ha az újítások elterjedésének folyamata a fentiek alapján idődimenzióban leírható döntési és kommunikációs folyamatnak tekinthető, amelynek egyes állomásain különböző információtipusok és tudásátadó mechanizmusok kapnak szerepet, akkor egyértelmű, hogy annak sikere kulturális feltételekkel kapcsolódik össze. Következésképpen a tudásháromszög országoként/régióként igen eltérő karakterű lehet.

re, valamint az oktatás modernizálására irányuló intézkedések végrehajtása még inkább szükséges, mint egyes városi régiókban.

A vidék fejlődését eredményező sikeres adaptációs folyamatot biztosíthatja az ún. „háló” – (kapcsolatháló) kialakítása.

A háló a vidéki társadalmakban megjelenő interrelációk, interakciók, kölcsönös externalitások sajátos alakulása, mintázata. A háló összekapcsolja a tevékenységeket, folyamatokat, embereket és erőforrásokat, illetve ezzel egyidejűleg alakítja azok kibontakozásának módját. A háló fejlődése hozzájárul a regionális vidéki gazdaságok teljesítményéhez. Fő jellemzője: sűrűség, multidimenzionalitás, kiváltott hatások, dinamika (*van der Ploeg et al., 2008*).

A háló többszereplős, magában foglal magánembereket, intézményeket, vállalkozásokat, állami ügynökségeket, hatóságokat és társadalmi mozgalmakat. A vidékfejlesztés pedig a háló fejlődését váltja ki.

Van der Ploeg és társai szerint a hálónak van bizonyos elméleti dimenziója: 1. endogenitás – annak a foka, hogy a regionális gazdaság milyen mértékben használja a regionálisan rendelkezésre álló erőforrásokat (a nagyobb endogenitás nagyobb versenyképességi előnyre utal); 2. újdonság előállítása – a termelési eljárások és az együttműködés javítását lehetővé tevő kapacitás; 3. fenntarthatóság; 4. társadalmi tőke – kooperáció, hálózatban történő részvétel; intézményi megállapodások; a piac szabályozó ereje; 5. intézmények ellenőrző és piacokat megerősítő vagy újakat létrehozó kapacitása (7. ábra).

Ezen túlmenően hangsúlyozni szükséges, hogy a háló szempontjából egyre fontosabb a tudásvalorizáció – a tudásátadás szerepe. (A tudás adekvát átadása lehetővé teszi a vidéki gazdaságokban rejlő előnyök kiaknázását.)

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Ács Z.J. – Varga A. (2000): Térbeliség, endogén növekedés és innováció. *Tér és Társadalom* 4. 23–39. pp. – (2) Armstrong, H. – Taylor, T. (2000): *Regional Economics and Policy*. Blackwell Publishers Ltd, USA, 437 p. – (3) Camagni, R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies* 13. 2395–2411. pp. – (4) Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In: Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi U. (eds.): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, 33–47. pp. – (5) Capello, R. (2006): *Regional Economics*. Routledge, London–New York – (6) Capello, R. (2008): Space and Theoretical Approaches to Regional Growth. In: Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi U. (eds.): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin, 13–31. pp. – (7) Combes, P-P. – Mayer, T. – Thisse, J-F. (2008): *Economic Geography: The Integration of Regions and Nations*. Princeton University Press – (8) Elekes A. (2011): Cohesion and/or Growth? Regional Dimensions of Convergence and Growth in Hungary. In: *Public Finance Quarterly* 1. 108–124. pp. – (9) Európai Bizottság (EB) (1999): Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union. European Commission, Luxembourg – (10) EB (2008): European Competitiveness Report 2008. European Commission, Brussels – (11) EB (2009a): White paper - Adapting to climate change: towards a European framework for action {SEC(2009)386}{SEC(2009)387}{SEC(2009)388}/*COM/2009/0147 final*/ – (12) EB (2009b): New Challenges for agricultural research: Climate change, food security, rural development, agricultural knowledge systems, 2nd SCAR foresight exercise. – (13) EB (2011): Common Agricultural Policy towards 2020. Commission Staff Working Paper, Impact Assessment, Accompanying the document Proposals for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL - establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common

agricultural policy, - establishing a common organisation of the markets in agricultural products (Single CMO Regulation) - on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) - on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and the Proposal for a COUNCIL REGULATION determining measures on fixing certain aids and refunds related to the common organisation of the markets in agricultural products {COM(2011) 625 final} {COM(2011) 626 final} {COM(2011) 627 final} {COM(2011) 628 final} Brussels, 20.10.2011, SEC(2011) 1153 final/2, http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/perspec/cap-2020/impact-assessment/full-text_en.pdf – (14) EB (2012): Rural Development in the EU, Statistical and Economic Information Report 2012. http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2012/full-text_en.pdf – (15) EB (2013): Agricultural Policy Perspectives Member States factsheets – May 2013. Hungary; http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets/pdf/hu_en.pdf – (16) Fingleton, B. – López-Bazo, E. (2006): Empirical growth models with spatial effects. Article first published online: 4 OCT 2006 DOI: 10.1111/j.1435-5957.2006.00074.x, Papers in Regional Science, Vol 85, Issue 2, 177-198. pp., June 2006 – (17) Fujita, M. – Krugman, P. – Venables, A.J. (2001): The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade. MIT Press – (18) Greenhut, M. (1959): “Size of Markets versus Transport Costs in Industrial Location Surveys and Theory”. Journal of Industrial Economics vol 8 172-184. pp. – (19) Gutierrez, L. – Sassi, M. (2011): Spatial and non spatial approaches to agricultural convergence in Europe. Paper prepared for the 122nd EAAE Seminar „Evidence-based agricultural and rural policy making: methodological and empirical challenges of policy evaluation”, Ancona, February 17-18, 2011, <http://ageconsearch.umn.edu/handle/99362> – (20) Halmai P. (2007): Vidékpolitikai jövőképek: komplex politika megalapozása. In: MTA-MEH: Stratégiai Kutatások 2006-2007, Kutatási jelentések, Budapest – (21) Halmai P. – Vásáry V. (2010): Real convergence in the new Member States of the European Union (Shorter and longer term prospects). European Journal of Comparative Economics 7:(1) 229-253. pp. – (22) Harris, J.M. (2006): Environmental and Natural Resource Economics, a contemporary approach. Second edition, Houghton Mifflin Company, USA – (23) Hotelling, H. (1929): “Stability in Competition”. The Economic Journal vol 39, n. 153 41-57. pp. – (24) Illés I. (2008): Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés. Typotex Kiadó, 264 p. – (25) Isard, W. (1956): Location and Space-Economy. MIT Press, Cambridge, Mass. – (26) Kitson, M. – Martin, R. – Tyler, P. (2004): Regional Competitiveness: An elusive yet key concept? Regional Studies 9. 991-999. pp. – (27) Kumar, P. (ed.) (2010): The economics of ecosystems and biodiversity. Ecological and economic foundations, Earthscan, UK – (28) Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle 12. 962-987. pp. – (29) Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged – (30) Lengyel I. (2006): A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje. Területi Szisztika 2 131-147. pp. – (31) Lengyel I. (2012): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In: Bajmóczy Z. – Lengyel I. – Málóvics Gy. (szerk.): Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság. JATEPress, Szeged, 151-174. pp. – (32) Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Bp.-Pécs, Dialóg Campus – (33) Lösch, A. (1954): The Economics of Location. Yale University Press, New Haven, orig. edn. (1940) Die Räumliche Ordnung der Wirtschaft. Gustav Fischer, Jena – (34) Marnini M.B. – Moonex P.H. (2005): Rural Economies. <http://www.ecostat.unical.it/Marini/Pubblicazioni/Rural%20economies.pdf> – (35) Minerva, G.A. – Ottaviano, G.I.P. (2009): Endogenous growth theories: agglomeration benefits and transportation costs. In: Capello, R. – Nijkamp, P. (eds.): Handbook of regional growth and development theories. Edward Elgar, Cheltenham, 86-97. pp. – (36) Petrick, M. (2004): Governing structural change and externalities in agriculture: toward a normative institutional economics of rural development. 87th EAAE-Seminar Vienna, April 21-23, 2004. Assessing rural development of the CAP – (37) Sassi, M. – Pecci, F. (2008): Agricultural and economic convergence in the EU integration process: do geographical relationships matter? Paper prepared for presentation at the 12th EAAE Congress ‘People, Food and Environments: Global Trends and European Strategies’, Gent (Belgium), 26-29 August 2008, <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/44459/2/484.pdf> – (38) Solt, K. (2007): A verseny és a versenyképesség kapcsolata Magyarországon. Széchenyi István Egyetem, <http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/42664DE2F8DFA04E.pdf> – (39) Stimson, R. – Stough, R.R. – Nijkamp, P. (2011): Endogenous regional development. Edward Elgar, Cheltenham – (40) Tridico, P. (2004): Institutional change and economic performance in transition economics: the case of Poland. SEI working paper No 74, <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp74.pdf> – (41) van der

Ploeg, J.D. – van Broekhuizen, R. – Brunori, G. – Sonnino, R. – Knickel, K. – Tisenkopfs, T. – Oostindie, H. (2008): Towards a new theoretical framework for understanding regional rural development. (chapter 1 from 'Unfolding Webs: The dynamics of regional rural development' (van Gorcum, Assen, 2008) http://www.jandouwevanderploeg.com/2/EN/doc/Towards_new_theoretical_framework.pdf – (42) Varga A. (2006): Tér-szerkezet, technológiai fejlődés és makrogazdasági növekedés. Habilitációs előadások 7. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola – (43) von Thünen, J.H. (1826): Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Puthes, Hamburg – (44) Weber, A. (1929): Alfred Weber's Theory of the Location of Industries. University of Chicago Press, Chicago, orig. edn. (1909) Über der Standort der Industrien. Verlag Mohr, Tübingen

Az alternatív élelmiszer-ellátó rendszerek meghatározásának és csoportosításának tényezői

KUJÁNI KATALIN

Kulcsszavak: alternatív élelmiszer-ellátó rendszer, rövid ellátási lánc, termelői hálózat, helyi termék.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A Közös Agrárpolitika 2015–2020 közötti időszakában az unió kiemelten kezeli a termelő és fogyasztó kapcsolatának megerősítését, ennek céljából külön támogatási területként a rövid ellátási lánc tematikus alprogramot hozta létre. A program hangsúlyos szerepet kap a hazai vidékfejlesztési programok között is, aminek megvalósítására a Magyarországra jutó 3,4 milliárd euró támogatás nyújt lehetőséget. Ezért a rövid ellátási lánc mint új eszköz adja a tanulmány aktualitását, amelynek elsődleges célja a napjainkban használt szerteágazó fogalmak rendszerezése. Az alternatív élelmiszer-ellátó hálózat, a területhez kötődő élelmiszerrendszer és a rövid élelmiszer-ellátó lánc megnevezéseket gyakran alkalmazzák egymás szinonimájaként, mégis lényeges különbségek akadnak a fogalmak között.

A tanulmány második célkitűzése egy domináns európai modell megnevezése és adaptálása a nemzeti vidékfejlesztési programokhoz. A definíciók értelmezése és európai esettanulmányok elemzése mutatott rá a modelleket befolyásoló tényezőkre (helyi termék, minősített termék, biogazdálkodás, állami/regionális támogatás, szabályozás, direkt értékesítés, rövid élelmiszerlánc, csoportos kezdeményezések, innováció, szaktanácsadás és oktatás). Ezek összehasonlító vizsgálatai alapján megállapítható, hogy nincs egy általános modell, amely egységesen alkalmazható lehetne más országokba. Minden régió sajátos adottságaitól és lehetőségeitől függ, hogy mely csatornákat, védjegyeket, szabályozási formákat vezet be.

Az európai vidéki élelmiszer-ellátó rendszerek diverzitását bizonyítja a tényezők szerinti csoportosítás eredménye is. Eszerint megkülönböztethetők erősen fejlett közvetlen értékesítéssel és rövid élelmiszerláncokkal rendelkező régiók (Közép-Pireneusok [Fr], Abruzzo [IT]), fejlett termelői szövetkezetek által a rövid élelmiszerláncokban részt vevő régiók (Bajorország [G], Alentejo [P], Andalúzia [E]) és végül hagyományosan fejlett közvetlen értékesítéssel rendelkező régiók (Tessália [GR], Nicosia [CY], Dél-Alföld [HU]).

Az élelmiszer-ellátáson túl a területi igényekhez kötött élelmiszer-ellátó rendszerek jelentős vidékfejlesztési funkcióval is bírnak. A tényezők és esettanulmányok alapján elvégzett második csoportosítás támasztotta alá ezt a hipotézist. Ennek alapján háromféle, jól elkülöníthető helyi rendszer nevezhető meg: „társadalmi felelősségvállalásra épülő kapcsolatok”, „helyi termékekre épülő kereskedelmi rendszerek” és végül „horizontális termelői kapcsolatrendszerek”.

A KUTATÁSOK HÁTTERE

A 2010–2012 között lezajló Altafoodss – a Grundtvig¹ Egész életen át tartó tanulás európai uniós program finanszírozásában – az alternatív ételmszer-ellátó rendszerek tanulmányozásával foglalkozott, és az új ismeretek adaptálási lehetőségeit nyolc európai partnerrégióban² vizsgálta meg. A program nevét az angol *Alternative Agro-Food Supply System* megfogalmazásból kapta, ami magyarul *Alternatív Ételmszerellátó Rendszereket* jelent. A projekt kiemelt törekvéseként nevezte meg a különböző alternatív módszerek rendszerezését és az eltérő gyakorlatok integrálási lehetőségeinek vizsgálatát a felnőttoktatásban. Ennek keretében közel ötven esettanulmányt ismertek meg és jegyeztek le a résztvevők, amelyek jelen tanulmány kutatási anyagát képezik.

Az Altafoodss projekt eredményeit egészíti ki továbbá a doktori kutatásaim részeként végzett franciaországi elemzés³, amely a rövid ételmszerlánc fejlődésével foglalkozik és a kisméretű gazdaságok ökonomiai és társadalmi fenntarthatóságára helyezi a hangsúlyt.

A DEFINÍCIÓK RENDSZEREZÉSE

Az alternatív ételmszer-ellátó hálózatokkal (néhány esetben rendszerekként említett) számos tanulmány foglalkozott, amelyek egyetértettek abban, hogy az „új” vagy „alternatív” ételmszerláncok a megújuló vidékfejlesztés kulcstényezői (*Marsden, 1998; Renting et al., 2003; Hinrichs, 2000*). Következésképpen ezekre a fogalmakra (melyek a gyakorlatban leginkább alulról jövő kezdeményezésekként jelennek meg)

érdemes úgy tekinteni, mint új vidékfejlesztési eszközökre, amelyek „kulcsszerepet” játszanak a vidéki és városi lakosság kapcsolatrendszerének revitalizálásában. A téma aktualitása és szerteágazó irodalma miatt fontosnak tartom rendszerezni a rövid ételmszerláncok és hálózatok definícióit és szerepeit, hogy a tanulmányban tárgyalt feltételrendszerek értelmezhetőek legyenek.

Az első kutatások között *Marsden (1998)* állapította meg, hogy az ételmszerpiacok felértékelődése a társadalom változó igényeinek köszönhető, és ezen piacok a jó minőségű és helyi termékek irányába differenciálódnak. Ezt a megállapítást tovább finomítva *Renting és mtsai (2003)* tanulmányukban rámutattak arra, hogy az európai országokban kialakuló alternatív ételmszer-ellátási hálózatokat a helyi szinten megjelenő fogyasztói igényeken túl meghatározzák a termelői és mezőgazdasági feltételek is (pl.: biológiai, integrált gazdálkodás, illetve a termelést végző gazdaság nagysága, formája, a termékek feldolgozottsága stb.). Ezek a különbségek a regionálisan kialakult mezőgazdasági technológiák, a területi adottságok, a kulturális és gasztronómiai sajátosságok sokszínűségére, valamint a nemzeti szabályozási és politikai eszközök alkalmazására épülnek.

A téma elméleti megközelítését a *területhez kötött ételmszerrendszerek (SYAL – Systèmes agroalimentaires localisés, Localised Agri-food Systems)* fogalma jelenti, amely egyesíti az ételmszer-csatornákat érintő és területfejlesztési elemzéseket. Ennek keretében vizsgálja gazdasági tevékenységek funkcióit (mint az ételmszer-előállítás, -feldolgozás, -értékesítés), a téma

¹ A Grundtvig alprogram célja, hogy európai együttműködési tevékenységek révén elősegítse a felnőttoktatás európai dimenziójának kialakulását. További információ: www.tpf.hu.

² Ciprus – Nicosia, Franciaország – Közép-Pireneusok (Midi-Pyrénées), Görögország – Tesszália, Magyarország – Dél-Alföld, Németország – Bajorország, Olaszország – Abruzzo, Portugália – Alentejo, Spanyolország – Andalúzia.

³ A 2010. októbere és 2012. októbere között, a Francia Köztársaság ösztöndíjasaként (Midi-Pyrénées régióban) végzett doktori kutatások részeredményei publikálásra kerültek a *Falu* c. folyóiratban (*Kujáni, 2012a*) és a PEME konferencia keretében (*Kujáni, 2012b*).

kulturális beágyazódását (oktatás, helyi kulturális hagyományörzés stb.) és hatását a vidéki tevékenységek diverzifikálódására (vidéki turizmus, együttműködések, civil kezdeményezések, képzések stb.). Ennek az újszerű elemzési módnak a célja megérteni és vizsgálni a szinergiát (azaz a kapcsolatok mélységét, formáit és minőségét) a különböző vidékhez kötődő tevékenységek között azért, hogy képes legyen behatárolni a helyi termelést és az ahhoz kapcsolódó speciális értékeket (mint a hagyományos, illetve helyi termékek, a terület identitása, a védjegyek stb.) (Canada – Muchnik, 2011).

A területhez kötődő élelmiszerrendszerekben belül megkülönböztethetők alternatív élelmiszer-ellátó hálózatok, rövid élelmiszerláncok és közvetlen értékesítés a szereplők szervezettségének szintje és száma szerint. Az *alternatív élelmiszer-ellátó hálózat* (*alternative food network, le réseau alternatif de l'agroalimentaire*) azt a sokszínű európai struktúrát jelenti, amely egy kiterjesztett horizontális kapcsolatrendszerként is értelmezhető a termelők, a fogyasztók és a további vidéki és városi szereplők között. Célja, hogy megossza a résztvevők között az erőforráshoz jutás költségeit, az információkat, tapasztalatokat stb. (Tóth – Strén, 2012). E kapcsolatrendszerek testesítik meg az élelmiszer-ellátást a hagyományostól vagy alternatívától a szabványosított ipari mód-szerekig (Murdoch et al., 2000).

A hálózatok széles kapcsolati viszonyait szűkítve a *rövid ellátási lánc* (*circuits courts, short supply chain*, továbbiakban REL) definíciója adódik, amely határozottabban kezeli a fogalomba sorolható tevékenységek és kontaktusok körét. A rövid ellátási lánc fejlesztése, működtetése olyan új módszert jelent az európai vidékfejlesztésben, amelyet a *Közös Agrárpolitika* (továbbiakban KAP)

reformja során kiemelt szerepe is bizonyít. Az *Európai Bizottság* a 2013. december 17-én hatályba lépett – a KAP változtatásaival összhangban lévő – 2015 és 2020 közötti Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) forrásainak felhasználására vonatkozó rendeletében⁴ a rövid ellátási láncok támogatását a négy lehetséges tematikus alprogram közé helyezi (1. kisgazdaságok, 2. fiatal gazdák, 3. hegyvidéki területek, 4. rövid ellátási láncok) és kiemelt szerepet biztosít számára. Emellett a rendelettervezet tartalmazza az ellátási csatornák szervezését és a kockázatmenedzsment fontosságát is, amely a minőségi alapanyag-előállító kisgazdaságok hatékonyabb, nagyobb mértékű integrációját helyezi előtérbe.

Az Európai Bizottság az említett rendeletben a következőképpen definiálja a rövid ellátási láncot: olyan élelmiszerlánc, amely szabályozza a gazdasági résztvevők számát, elkötelezett az együttműködések, a helyi gazdaságfejlesztés iránt és meghatározza, lerövidíti a földrajzi és társadalmi értelemben vett termelő-fogyasztói kapcsolatokat.

Tehát a rövid ellátási lánc fogalma már sokkal szűkebb körűen értelmezi a gazdálkodók és vásárlók közötti kapcsolatrendszert, ugyanakkor a fejlesztési prioritások, a szerveződések és a helyi termékek értelmezése terén tagországokként lényeges eltérést mutat. Ennek okán a továbbiakban a tágabb értelmezésű alternatív élelmiszer-ellátó hálózatok kifejezést alkalmazom, mivel a kutatás eredményei maguk is túlmutatnak a rövid ellátási lánc kapcsolati típusain, illetve jelen tanulmány elsősorban az élelmiszerek értékesítésére koncentrál, ezért az ellátási lánc helyett az élelmiszerlánc vagy -hálózat fogalmait kívánom használni.

Vidékfejlesztési szempontból fontos részleteiben is megemlíteni, hogy az alternatív hálózatok jelentősége a hozzáadott érték

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 1305/2013/EU rendelete (2013. december 17.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról és az 1698/2005/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről.

előállításában és a vidéki térségek fejlesztésében található. *Bálint (2011) kutatásai szerint akár 2,5-szeres multiplikátorhatással is bírhat a helyi értékesítés a helyi gazdaság, a turizmus és a foglalkoztatottság fejlesztésében.*

Fehér (2012, 2007) és Csíkné (2010) hangsúlyozzák, hogy a közvetlen értékesítés az egyik legjobban alkalmazható forma a kistermelői jövedelmek növelésére és a kiskereskedelmi szektor „árprés” hatásának kivédésére. Azaz a minőségi, valamint a helyi termékek előállítása és értékesítése egyértelműen katalizálja a kis és közepes gazdaságok fenntartható fejlődését. Mindazonáltal ezeknek a termelőknek sokkal nagyobb figyelmet kellene szentelniük a helyi szintű igények változásainak nyomon követésére és kielégítésére (Ilbery – Maye, 2005).

AZ EURÓPAI MÓDSZEREK CSOPORTOSÍTÁSA

Az Altafoodss által összegyűjtött esettanulmányok és az élelmiszer-ellátó hálózatok szélesebb körű értelmezése alapján

áttekinthetővé váltak a projekt partnerrégióiban meghatározó értékesítési csatornák és módszerek, amelyek az alternatív kereskedelmi gyakorlatok újabb fajta csoportosítását tették lehetővé

a) közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatok egy vagy kettő köztes szereplővel, szervezettel végzett értékesítés;

b) egyéni vagy csoportos módon végzett értékesítési csatornák (1. táblázat).

Az új kategóriák szempontjából lényeges, hogy a termelők önállóan vagy csoportosan végzik az értékesítést, mivel az eltérő tevékenységek különböző kompetenciákat, beruházást és motiváltságot befolyásoló tényezőket igényelnek.

Az egyéni módon, közvetlen értékesítést folytató kis és közepes méretű gazdaságok nagy különbséget mutatnak a hazai és a külföldi tapasztalatok alapján. Míg a hazai viszonyok között a kistermelők, félig önfenntartó gazdaságok inkább kiszorulnak a csoportos tevékenységekből és egyéni módon (elsősorban piacon és a gazdaságban) értékesítik kis mennyiségben termelt pro-

I. táblázat

Az alternatív élelmiszer-ellátó csatornák csoportosítása

Közvetlen értékesítés	Egyéni termelői értékesítési módszerek	Értékesítés a gazdaságban (gazdabolt) Gazdaudvar: vendégfogadás, étkeztetés, főzésoktatás Értékesítés helyi gazdák által üzemeltetett boltban Ut menti árusítás Mozgó bolt Házhoz szállítás Fogyasztói csoporton keresztül értékesítés (pl. szatyorközösség) Webáruház Szedd magad Telepített élelmiszer-automaták
	Csoportos értékesítés	Szövetkezet vagy nonprofit cég által üzemeltetett bolt Egyesületi közös termelés, feldolgozás és/vagy marketing és/vagy közös értékesítéssel (üzlethelyiségben vagy házhoz szállítás)
Rövid élelmiszerláncok	Értékesítés kiskereskedőnek a régió- n belül	Élelmiszer-kiskereskedő Regionális üzletlánc Biobolt, bioáruház Egészséges élelmiszert értékesítő kiskereskedők Ételkülönlegességeket árusító boltok Diszkontok
	Értékesítés konyhák- nak a régió- n belül	Éttermek Oktatási intézmények étkezdéi Munkahelyi étkezdék

duktumaikat, addig a külföldi esettanulmányok ennek ellenkezőjére mutattak rá.

Ez azt jelenti, hogy főleg (Franciaországban, Spanyolországban, Cipruson, Görögországban és Olaszországban tapasztalt példák esetében) önálló kereskedelemre és marketingtevékenységekre is képesek a gazdák választják az egyéni értékesítést. Ez az a termelői kör, amely elegendő termelési potenciállal és megfelelő kompetenciával rendelkezik ahhoz, hogy az előállított érték képes legyen eltartani egy családot, illetve néhány esetben a feldolgozáshoz, értékesítéshez szükséges alkalmazottakat is. A gazdaságok többsége már korábban beruházott termékfeldolgozáshoz szükséges technológiákba vagy szállító-, értékesítő eszközökbe (hűtőkocsi, tollazó, húsfeldolgozó, joghurtkiszerező, címkéző gépek stb.).

Az egyéni értékesítési módok nagyon változatos képet mutatnak a különböző országokban, melyek leginkább a termelők várostól való távolságától, a turisták által látogatott látványosságok távolságától, a fogyasztói igényektől (szeretnek kimenni a termelőhöz vagy a piacra járnak, interneten rendelnek stb.) és a termelői piacok szervezettségétől függenek.

Az esettanulmányok egyik fontos tanulsága, hogy a kis és közepes méretű családi gazdaságok képesek egyénileg a termeléstől a feldolgozáson át a kereskedelemig átlátni és elvégezni tevékenységeiket (amelynek fontos tényezője a családi munkaerő), míg a mikrovállalkozások (ahol leginkább egy gazda dolgozik egyedül a gazdaságban) inkább a közösen végzett feldolgozásban és értékesítésben tudnak profitot termelni. Ilyen példát mutatott be a portugál partnerszervezet egy olyan régióban (Alentejo), amelynek a turistalátogatottsága alacsony. A paraszti gazdaságok elsősorban szövetkezeti és egyesületi formában dolgozzák fel az olívaolajat, bort és kecskesajtot, majd a közös bolthelyiségben, illetve külföldön értékesítik.

Azok a termelők, akik csoportosan végzik a feldolgozást, értékesítést, marketinget, részben az egyesület által nyújtott lehetőségekre támaszkodnak. Ennek egyik nagy előnye, hogy a feladatmegosztással kiküszöbölhető az egyes kompetenciák hiánya és az alacsony termékpotenciál. A termelői szerveződés, hálózatosodás keretei lehetővé teszik a termelőre eső részesedés számon tartását és egyéni könyvelését. *(Itt szükséges megjegyezni, hogy nem a magyar értelmezésben használt hagyományos termelői-értékesítő szervezetekről, tézsekről van szó.)*

A közös értékesítés célja lehet a költségek csökkentése, a minőségbiztosítási rendszer bevezetése és költségeinek minimalizálása, a minőségi termék-előállítás szaktanácsadók segítségével (a szaktanácsadó közös alkalmazása), mennyiség, illetve választék biztosítása vagy a közös exportra történő értékesítés. Ezen túl a közös értékesítés lehetővé teszi a kézműves termékek bevonását és együtt értékesítésüket, valamint kapcsolásukat a helyi élelmiszerekhez.

Néhány országban (Franciaország, Spanyolország) található olyan gazdaboltok, amelyek franchise-rendszerben a gazdától származó élelmiszereket, kézműves produktumokat és nem élelmiszer-jellegű termékeket értékesítik (pl.: kerti kisgépek, eszközök stb.). Ezeknek az üzleteknek a fő törekvései közé tartozik a helyi gazdaság élénkítése, a helyi termékek előnyben részesítése és a régió sajátosságainak bemutatása.

Az egyik legtipikusabb rövid értékesítési láncban alkalmazott módszer a *közétkeztetés és az éttermek ellátása helyi feldolgozatlan termékekkel*. Az állami szabályozástól és főleg regionális fejlesztési prioritásoktól függő formát elsősorban nonprofit szervezetek végzik. A termelői esetben az esetben a gyűjtőponttal van kapcsolatban, amely lehet az agrárkamara által létrehozott egyesület vagy termelői, közös beszerzésre létrehozott vállalkozás.

AZ ALTERNATÍV ÉLELMISZERRENDSZEREK FEJLŐDÉSÉT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az Altafoodss projekt műhelyvitáinak eredményei alapján a résztvevők meghatározták azokat a faktorokat (*modell; termékek; ismertetőjegyek; elterjedtség; előnyök; problémák és kockázatok; hiányosságok és igények, potenciál és adaptálhatóság*), amelyek befolyásolják az egyes országokban lokálisan kialakuló modelleket. Azonban ez a fajta csoportosítás nem tette lehetővé a különböző módszerek elhatárolhatóságát. Ezért a fenti tényezők és további szakirodalmi módszergyűjtések (*Marsden et al., 2007; Morris – Buller, 2003; Renting et al., 2003; Karner – Dower, 2010*) szerint végeztem el az esettanulmányok közötti komparatív analízist. Ehhez a következő csoportosítást alkalmaztam: helyi termék, minősített termék, biogazdálkodás, állami/regionális támogatás, állami szabályozás, direkt értékesítés, rövid élelmiszerlánc, csoportos kezdeményezések, innováció, szaktanácsadás és oktatás.

Az alternatív élelmiszer-ellátó rendszerek kialakulását és formálódását befolyásoló tényezők között elsőként említendő a *helyi termékek*: azaz létezik-e az a gazdálkodói kör, amely képes a helyi piacra termelni hagyományos, régióra jellemző élelmiszereket, illetve ezek a termékek köthetők-e történelmileg, gasztronómiailag a régióhoz, térséghez, településhez. Számos tanulmány, köztük *Feenstra (1997)* és *Hinrichs (2000)* is alátámasztja a helyi termékek jelentőségét, mivel a helyben történő előállítás és értékesítés célja, hogy gazdaságilag élhető környezetet biztosítson a gazdáknak és a fogyasztóknak, támogassa a környezetbarát termelést és ellátási rendszert, illetve erősítse a társadalmi egyenlőséget.

A *minősített termékek* kettős jelentéssel bírnak. Egyrészt az eredetvédelemmel rendelkező produktumok tartozhatnak ide, másrészt a minőségbiztosítási rendszer (HACCP, ISO, Label Rouge⁵ stb.) alkalmazása. A különböző tartalommal bíró tanúsítványokat jelen elemzésben ajánlott együttesen kezelni, mivel a helyi termékek szerepére és értékesítésére hasonlóan hatnak.

A *biogazdálkodás* egyre fontosabb szelétét jelenti az európai vidékfejlesztésnek, annál is inkább, mivel a fogyasztók számára a minőség sokszor egyet jelent a biotermékekkel. *Sok országban az ökológiai gazdaságok (pl.: Ausztria, Németország, Portugália) jelentik a rövid élelmiszerlánc bázisát képező gazdálkodói réteget.* Jelentőségét alátámasztja az is, hogy Európában és Észak-Amerikában évente 10-15 százalékkal nő a biotermékek fogyasztása (*OECD, 2011*).

Az *állami vagy regionális szabályozások és támogatások* jelentős kulestényezői az alternatív élelmiszerrendszerek fejlődésének. Számos régió felismerte a közösségi kezdeményezések támogatásának jelentőségét, főleg azokon a területeken, ahol a földterületek elaprózódtak és a termelőfogyasztó kapcsolatoknak hagyománya van. A rövid élelmiszerlánc szabályozása, illetve a nemzeti vagy regionális fejlesztési tervekbe emelése viszonylag új jelenség Európában, ugyanakkor már számos kezdeményezés és azok eredményessége kezd láthatóvá, értékelhetővé válni.

A *közvetlen értékesítés* vagy a *rövid élelmiszerláncok* jelenléte főleg a magyar vonatkozások szempontjából vizsgálva különösen lényeges, hiszen egyes régiókban a fogyasztói szokások miatt a direkt értékesítés nem képes dinamikusan fejlődni. Legfőképpen azokban a megyékben,

⁵ A 2006/11-es sz. francia Mezőgazdasági törvény alapján elfogadott minőségi tanúsítvány, amelyet csak a legfelső minőségi kategóriába tartozó francia eredetű termékek kaphatnak meg.

régiókban jelenthet ez problémát, ahol a kistermelők száma alacsony, a természet kultúrák diverzitása elenyésző (főleg szántóföldi gabonakultúrák), illetve ahol nem alakulhatott ki a közvetlen értékesítés hagyománya a piacokon vagy a termelők gazdaságában. Ezekben az esetekben a rövid élelmiszer-ellátási láncon keresztül történő értékesítés jelenthet megoldást.

A csoportos értékesítési formák jellemezte régiók a kisgazdaságok jelenlétére, az alulról jövő („bottom-up”) típusú kezdeményezésekre és a közösségi szellem kialakulására, a szolidaritás működésére utalnak. Ezenfelül a közösségi kezdeményezések hozzájárulnak a közvetlen értékesítés és a kistermelői struktúrák hosszú távú fenntartásához. A csoportos értékesítés alatt (a fentebb már ismertetett 1. táblázat alapján) érthetők valódi termelői szövetkezetek, illetve lazább gazdasági kapcsolatok, hálózatok.

Az innovatív technológiák, a szaktanácsadók és oktatás használata a rövid élelmiszerláncban rejlő potenciál kihasználására, az értékesítési módszerek és a termelési módok fejlesztésére utal, ami szintén az egyes regionális modellek hosszú távú alkalmazását és adaptálhatóságát szolgálja. Az Altafoodss projekt eredményei

is bizonyították, hogy ugyan számos kutatás készült az alternatív élelmiszerláncok megújuló rendszeréről, mégis nagyon kevés elemzés eredményét alkalmazták gyakorlatban a termelők vagy a rövid élelmiszerlánc szervezői.

A komparatív elemzés a partnerrégiókban összegyűjtött esettanulmányok alapján készült el, amely az adott indikátor gyakorisága szerint osztályozza a régiókat. Az értékelés szakirodalmi modellekre hivatkozva (Tóth – Strén, 2012; Karner – Dower, 2010) nullától ötig terjedő skálán történt, ahol nulla értéknél a tényező nem volt jellemző a vizsgált területre, az ötös szinten pedig 100 százalékosan jellemző és jól fejlett az adott faktor a régióban. Ezek eredményeit kereszt táblázatban egyesítettem és értékeltem (2. táblázat). (Az egyes tényezők vizsgálata a megismert esettanulmányok és a részt vevő régiók szerinti értékelés alapján készült el. Az adott tényező gyakorisága az esettanulmányok csoportosításának és osztályozásának eredménye.)

Az alkalmazott indikátorok és módszerek tanulmányozása és értékelése kétféle csoportosítási lehetőségre mutat rá. Az első a közvetlen értékesítés, illetve a rövid élelmi-

2. táblázat

A vizsgált európai esettanulmányok eredményességét és struktúráját befolyásoló gazdasági és társadalmi faktorok

	Faktorok	Régiók**							
		FR	IT	E	G	CY	GR	P	HU
1	helyi termék	5	5	4	4	2	5	3	4
2	minősített termék	5	5	3	3	3	5	5	3
3	biogazdálkodás	3	3	5	5	5	4	5	4
4	állami/regionális támogatás	5	5	5	4	4	3	2	2
5	állami szabályozás	3	3	4	3	1	3	3	5
6	direkt értékesítés	5	5	3	4	5	5	1	5
7	rövid élelmiszerlánc	5	5	5	5	2	1	5	1
8	csoportos kezdeményezések	5	4	4	2	1	3	4	2
9	innováció	4	3	3	5	3	2	5	3
10	szaktanácsadás és oktatás	4	4	3	5	3	2	3	4

Jelmagyarázat: 0 = értelmezhetetlen; 1 = nem jellemző; 2 = néha előfordul; 3 = előfordul; 4 = jellemző; 5 = 100%-ban jellemző

* Az országnév alatt a projektben részt vevő régió értendő

Forrás: saját kutatás az Altafoodss projekt, 2012 eredményei alapján

3. táblázat

A projektben részt vevő régiók besorolása a közvetlen értékesítés, illetve a rövid élelmiszerlánc fejlettsége alapján

Alternatív rendszerek	Régiók*	Tényezők
Fejlett közvetlen értékesítés és RÉL	FR, I,	támogatások, minősített termékek, direkt értékesítés, rövid élelmiszerlánc
Fejlett rövid élelmiszerlánc	G, P, E	helyi termék, RÉL, csoportos kezdeményezés, innováció, szaktanácsadás és oktatás, minősített termék
Hagyományosan fejlett direkt értékesítés, de kevés hozzáadott érték	CY, HU, GR	biogazdálkodás, helyi termék (kivéve CY), direkt értékesítés

* Az országcód alatt a projektben részt vevő régió értendő

Forrás: saját kutatás az Altafoodss projekt, 2012 eredményei alapján

szelánc fejlettségi szintje szerint végezhető el. Így megkülönböztethetők

– erősen fejlett közvetlen értékesítéssel és rövid élelmiszerláncokkal rendelkező régiók (Közép-Pireneusok [Fr], Abruzzo [It]);

– fejlett termelői szövetkezetekkel rendelkező, rövid élelmiszerláncban részt vevő régiók (Bajorország [G], Alentejo [P], Andalúzia [E]);

– hagyományosan fejlett közvetlen értékesítéssel foglalkozó, de feldolgozással nem rendelkező régiók (Tesszália [GR], Nicosia [CY], Dél-Alföld [HU]) (3. táblázat).

A tényezők összehasonlítása alapján a Közép-Pireneusokat és Abruzzót fejlett alternatív élelmiszer-ellátó rendszerek, ezenfelül jól strukturált direkt értékesítési hálózat jellemzi. A szervezeten működő struktúra bázisát a versenyképes kis- és középtermelői réteg, valamint a nemzeti és regionális szintű vidékpolitika adja. Ezekben az országokban a döntéshozók felismerték az alulról jövő kezdeményezések jelentőségét, ezért infrastrukturális, kombinált állami és banki finanszírozású támogatásokkal motiválják a rövid élelmiszerlánc helyi szintű fejlesztését a kistermelők, a termelői szerveződések és az önkormányzatok támogatásán keresztül (például marketing, telepvásárlás, kistermelői piacok kiépítése). Mindemellett koncentrált politikai program folyik a helyi termékek felismerésére és

védelmére, amelynek köszönhetően számos élelmiszer, kézműves termék élvezhet eredetvédelmi megjelölést (európai oltalom alatt álló eredetmegjelölést, oltalom alatt álló földrajzi jelzést vagy hagyományos különleges termék jelölést). Franciaországban hat, Olaszországban húsz termék kapott európai szintű védeltséget, de ezeken felül is számos termék földrajzi és kulturális azonosíthatóságán dolgoznak a vidékfejlesztési szakemberek. A hivatalos európai oltalmat kiegészíti minden esetben a regionális identitástudatot támogató vidékpolitika, amely többek között a hagyományos gasztronómiai különlegességekre támaszkodik.

Az első csoportot alkotó régiókban hagyománya van a kistermelői jellegű házi feldolgozásnak, ami egyrészt a gazdaságok több generáción keresztül történő öröklődésének, másrészt a beruházási hajlandóságnak köszönhető, amelyet a kedvező gazdasági környezet is elősegít. Például a jól kiépített, felújított vágópontok elérhető távolságban helyezkednek el, így a nagyobb értéket képviselő hústermékek is fontos részét képezik a helyi értékesítésnek. Ezeknek a húsz-harminc éves beruházásoknak köszönhetően a termelők saját feldolgozott termékeiket kínálják a piacon és kevésbé kiszolgáltatottak a külföldi élelmiszer-feldolgozó üzemek árpréselő politikájának. Az is elmondható, hogy az esettanulmányok során megkérdezett termelők ma is

nyitottak a beruházásokra, többnyire attól függően, hogy van-e, aki továbbvigye a vállalkozást.

Végül ezekben az országokban jelentős szereppel bír a szervezett és sokrétű szolgáltatást nyújtó szaktanácsadói rendszer megléte (agrárkamara, magán-szaktanácsadói rendszer, termelői szövetkezetek által alkalmazott szaktanácsadók stb.), amely a könyveléstől a marketingen át a feldolgozásig, a stratégiai tervezésig segíti a termelőket.

A fejlett rövid élelmiszerláncokkal rendelkező régiókban – mint Bajorország, Andalúzia és Alentejo – a termelői struktúra és a fogyasztói igények változása határozta meg a modellek kialakulását. Mind a három régió erősen fejlett ökológiai gazdálkodással, minőségbiztosítással és szervezett termelői összefogással rendelkezik, amely alapját képezi a minőségi termékek előállításának.

A németországi régióban mind az egyéni, mind a csoportos értékesítési módszerek alkalmazása elterjedt, mivel fejlett és gazdaságilag rentábilis családi munkaerővel és feldolgozásra alkalmas infrastruktúrával felszerelt gazdaságok vesznek részt a közvetlen értékesítésben. Ugyanakkor megtalálhatók a termelői összefogások is, amelyek megfelelő mennyiséget és minőséget képesek kínálni a hazai diszkontok és bioüzletek számára. Így a termelői érdekeket a hálózatépítés és a közös beruházás biztosítja, amellyel, hogy maguk végzik az értékesítést is. Ez a fajta marketingcsatorna 1970 óta létezik a bajor régióban.

A portugál Alentejóra elsősorban a termelők összefogása és a mediterrán biotermékek előállítása jellemző. Mivel az ökológiai termékek árszínvonala magasabb, mint amit a portugál fogyasztók meg tudnának fizetni, ezért a biotermékek értékesítését célzó termelői összefogás alapja az exporttevékenység, amelynek feltétele a megfelelő minőség és árumennyiség. A közös feldolgozásnak és az exportpiacokra való értékesítésnek köszönhetően ma-

gas a termék-előállítás innovációs szintje. Spanyolországban, Portugáliában például a termelői szerveződés egyik célja, hogy a helyi termékből új típusú, a piacon versenyképes termék jelenjen meg.

A harmadik csoportba tartozó régiók (Dél-Alföld, Nicosia, Tesszália) hagyományosan fejlett helyi piacokkal, direkt értékesítéssel rendelkeznek (pl.: út menti értékesítés, piacok, vásárok stb.), de a kistermelők alacsony beruházási készsége, alacsony tőkeereje, illetve forráshiánya nem teszi lehetővé a kiemelkedő beruházásokat. Területileg a fejletlen infrastruktúra és a termelői összefogás gyengesége sem kedvez a hozzáadott érték előállításának. Emellett a kiskereskedők gyors ütemű terjeszkedése és piaci dominanciája megnehezíti az alapanyagokat előállító kistermelők piacra jutását. Meg kell jegyezni, hogy a gyermekcipőben járó helyi termékeket, értékeket, hagyományokat és vidéki örökségeket támogató vidékpolitika egyik feladata lenne a helyi termékekkel kapcsolatos fogyasztói szemléletformálás.

A vizsgált régiókban nagymértékű igény jelentkezik fejlesztésekre, kistermelői összefogásokra és a minőségbiztosítás közös kiépítésére, amelyhez felkészült szaktanácsadók, továbbá hatékonyabb infrastruktúra-fejlesztési, hálózatépítési, termékmarketing- vagy termékfejlesztési támogatások szükségesek. Cipruson és Görögországban számos esettanulmány bizonyította a társadalmi összefogás jelentőségét. Jó példát mutatnak a hagyományos receptek, örökségek fenntartására, illetve a kézimunkaerő-igényes területeken a szociális gondozásra szorult emberek (pl.: drogfüggő, munkanélküli stb.) rehabilitációjára.

Az alternatív élelmiszer-ellátó hálózatokat meghatározó faktorok és esettanulmányok elemzése továbbá rámutatott egy második típusú csoportosítás szükségességére a rendszerek újszerű funkciói alapján. E csoportosítást egyrészt az előző keresztábra eredményei adták, illetve a vizsgált vállal-

4. táblázat

Az alternatív rendszerek csoportosítása funkciójuk alapján

Társadalmi felelősségvállalásra épülő kapcsolatok	Fogyasztói felelősségvállalás a kistermelők fennmaradásáért Termelői összefogás a helyi értékek (termékek, foglalkozások, épületek, vidéki örökség) megőrzéséért A társadalomból kiszoruló csoportok felkarolása munkahelyteremtéssel Nők szerepének megújítása a mezőgazdaságban és vidéken
Helyi termékekre épülő kereskedelmi rendszerek	A helyi, a hagyományos, illetve a kézműves termékek minőségbiztosítása, ellenőrizhető piacra jutása Feldolgozott termékek előállítása mint új alternatívák a vidéki örökségek, hagyományok megőrzésére a területhez kötött élelmiszerrendszereken keresztül
Termelői hálózatok	A kistermelők összefogása és versenyképessége A helyi termékek megőrzése a konvencionális termékek piacán Minőségbiztosítás Hazai és külföldi piacok

Forrás: saját kutatás az Altafoodss projekt, 2012 eredményei alapján

kozások, összefogások főbb céljai, módszerei magyarázzák a funkciók elnevezését.

Ezerint megkülönböztethetők társadalmi felelősségvállalásra épülő kapcsolatok, helyi alapanyagokra és helyben feldolgozott termékekre épülő kereskedelmi rendszerek és végül termelői hálózatok a minőségi és mennyiségi termék-előállítás érdekében (4. táblázat).

A kapcsolatrendszerek újszerű funkciói és a régiók közötti különbségek többek között alátámasztották, hogy az európai vidékek sokszínűsége eltérő társadalmi igényeket generál, így azokra adott egyedi válaszok szükségesek. Ez egyben bizonyítja azt a megállapítást is, mely szerint az alternatív élelmiszer-ellátó rendszerek jelentőségét nem elegendő csak agrárstratégiai oldalról vizsgálni. Az új vidéki szerepkörök alulról jövő („*bottom-up*”) jellegük miatt alkalmasak a térségben megfogalmazódó társadalmi szükségletek kielégítésére (pl.: egészséges élelmiszer-előállítás, hátrányos helyzetűek foglalkoztatása, nők foglalkoztatása vidéken stb.). Ezek az eredmények egyben megerősítik, hogy minden esetben indokolt együtt vizsgálni a családi gazdaságok diverzifikációs képességét a vidék- és területfejlesztéssel, mivel azok fejlődése szinkronban mozog, valamint jelentősen függ a társadalmi környezettől.

ÉSZREVÉTELEK ÉS KRITIKÁK MEGFOGALMAZÁSA

Az alternatív élelmiszerláncok, habár közvetlenül nem tartoznak a „*mainstream*” (hagyományos) marketingcsatornák közé, mégsem nevezhetők marginálisnak, mivel becslések szerint a fejlett országokban a városi lakosság élelmiszer-fogyasztásának kb. 10 százalékát is kitehetik (Maye – Kirwan, 2009). Ezzel az aránnyal a fejlődő piacok közé tartoznak.

Ennek ellenére érdemes körültekintéssel kezelni az alkalmazandó módszerek integrálhatóságát és feltételrendszerét, amely kritikus pontja lehet az alternatív rendszerek területi tervezésének. A portugál példa is bizonyítja, hogy nem minden környezetben tud érvényesülni a közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolat, mivel ahhoz számos feltételnek szükséges teljesülnie (pl.: fogyasztó közelsége, széles áruválaszték, helyben elfogadott, a gasztronómiai sajátosságokhoz illeszkedő termékek, megfizethető árak stb.).

Kiemelendő, hogy számos hazai jó gyakorlat (csak néhány elem közülük: Kamratúra, kecskeméti fogyasztói piac, Élő-Tisza Egyesület és Homokhátság védjegy stb.) az Altafoodss workshopjai során bizonyította, hogy létezik a „magyar modell”, amelynek továbbfejlesztése és tárgyalása időszerű kérdés.

Azokban az országokban, ahol az alulról jövő kezdeményezések gyengék, számuk alacsony, nélkülözhetetlen az európai uniós és a tagállami támogatás az alternatív élelmiszer-hálózatok fejlődéséhez. Továbbá egyre sürgetőbbé válik a rendszerek működését segítő szabályozási és támogatási keret kidolgozása is. Ebből kifolyólag nagyon kedvezőnek ítéltető az Európai Bizottság 2015–2020-as időszakra vonatkozó vidékfejlesztési törekvése, amely lehetővé teszi

önálló tematikus alprogramként támogatni, fejleszteni a rövid élelmiszerláncot.

Az Altafoodss program a korábbi európai szintű programokhoz hasonlóan bizonyította, hogy nem létezik domináns modell az alternatív élelmiszerrendszerek között, így célszerű a régiók egyéni adottságaira és igényeire bízni a saját hálózat kibontakozását. Ezt tükrözi az alternatív élelmiszer-ellátó hálózat alkalmazott definíciója is, amely túl általános a lényegi tartalmak megragadásához.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Canada, J.S. – Muchnik, J. (2011): Ancrage et identité territoriale des systemes agroalimentaires localisés. *Économie Rurale* 322. pp. 4-9. – (2) Csikné Mácsai É. (2010): Közvetlen értékesítés a zöldség-gyümölcstermelők körében. *Gazdálkodás* 55. évf. 5. sz., pp. 494-501. – (3) Feenstra, G.W. (1997): Local food systems and sustainable communities. *American Journal of Alternative Agriculture* 12. (1): pp. 28-36. – (4) Fehér I. (2007): Direct marketing practice in Hungarian agriculture. *Agric Econ*, pp. 230-234. – (5) Fehér I. (2012): Direct food marketing at farm level and its impacts of rural development. (Chapter). In: Adisa, R.S. (ed.): *Rural Development*. STePRi Slavka Krutzeka 83/A 51000 Rijeka, Croatia. INTECH. Open Access Publisher. University Campus – (6) Hinrichs, C. (2000): Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies* 16., pp. 295-303. – (7) Ilbery, B. – Maye, D. (2005): Alternative or conventional? An examination of specialist livestock production systems in the Scottish-English borders. In: Essex, S. – Gilg, A. – Yarwood, R. (eds.): *Rural change and sustainability: agriculture, the environment and communities*. Wallingford: CABI, pp. 85-106. – (8) Karner, S. – Dower, M. (2010): Local Food Systems in Europe. 'FAAN - Facilitating Alternative Agro-Food Networks European Union's Seventh Framework Programme, Graz: Publisher IFZ – (9) Kujáni K. (2012a): A közvetlen értékesítés módszerei a francia vidékfejlesztésben (Esettanulmány). A falu, XXVII. ÉVF. 4. SZ. (Tél), pp. 59-68. – (10) Kujáni K. (2012b): A francia típusú rövid élelmiszerlánc eredményességét meghatározó tényezők vizsgálata a fenntarthatóság tükrében. Nemzedékek együttműködése c. konferencia. Budapest: IV. PhD konferencia Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület szervezésében – (11) Marsden, T. (1998): New rural territories: regulating the differentiated rural spaces. *Journal of Rural Studies* – (12) Marsden, T. – Murdoch, J. – Morgan, K. (2007): Sustainable agriculture, food supply chains and regional development. *International Planning Studies*, pp. 295-301. – (13) Maye, D. – Kirwan, J. (2009): Local food and the emerging food security agenda: where now? CCRl Policy Conference 2009 Rural Policy and Local Assets. 2009. október 21. – (14) Morris, C. – Buller, H. (2003): The local food sector: A preliminary assessment of its form and impact in Gloucestershire. *British Food Journal* 105., pp. 559-566. – (15) Murdoch, J. – Marsden, T. – Banks, J. (2000): Quality nature and embeddedness, some theoretical consideration in the context of food sector. *Economic Geography* 76., pp. 107-125. – (16) OECD (2011): Greening household behaviour the role of public policy. OECD-tanulmány, DOI: 10.1787/9789264096875-en – (17) Renting, H. – Marsden, T. – Banks, J. (2003): Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning* 35., pp. 393-411. – (18) Tóth J. – Strén B. (2012): A tudás és az innováció szerepe a magyarországi borklaszterek versenyképességének formálásában. In: Fertő I. – Tóth J. (szerk.): *Piaci kapcsolatok és innováció az élelmiszergazdaságban*. Aula Kiadó Kft., Budapest, pp. 53-101. – (19) www.tpf.hu utolsó elérés: 2013. május 3. – (20) www.altafoodss.org utolsó elérés: 2013. május 3.

A regionális fejlesztés új megközelítésben

GÁSPÁR TAMÁS

Kulcsszavak: regionális fejlesztés, hálózatok, objektív és szubjektív mérési rendszerek, életminőség, nevelés.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A regionális és vidékfejlesztés is megújulásra kényszerül a szaktudományok fejlődése alapján. Nemcsak módszertanát indokolt felülvizsgálni, hanem alapkérdéseit is szükséges átgondolni. A fejlettségértelmezés számos ponton megújulásra szorul.

A fejlettség újradefiniálásának kulcsfogalmait a kapcsoltságban és a kultúratudatossági szintben véljük megragadni. Az előbbi az egyre szélesebb körben kutatott hálózatelméletből következik, ahol egy térség fejlettsége nem egyszerűen a tényező-adottságoknak és ezek teljesítményének függvénye, hanem az adott régióban kialakuló kapcsolatok mennyiségének és minőségének bővülése, sűrűsödése. A regionális szerveződés azért kiemelt szerepű, mert a kapcsolatszorosságnak az egyik leghatékonyabb szintje.

A kultúra és tudatosság központi szerepe a közgazdaságtan új eredményeiből és a nevelélméletből is következik. Egyfelől a GDP-re épülő mérések kritikája alapján bővültek és az emberi, környezeti viszonyok alapján módosultak az objektív fejlettségmutatók, másrészt egyre inkább kiegészülnek szubjektív mutatókkal, amelyek az objektív viszonyok pszichés megélését, tudatosságát is figyelembe veszik. Értelmezésünkben azonban a fejlettség mint kulturáltságtudatosság-megközelítés nem váltja fel a tényezőmegközelítést vagy ennek mérését, nem marad elvont. A változás az, hogy a természeti, fizikai, humán, társadalmi és spirituális tőkét éppen a kulturáltság és a tudatos életvitel különböző dimenzióiként fogják fel. Nem elvont a megközelítés azért sem, mert a kapcsoltságot közvetlenül nem anyagi formában kifejező társadalmi és spirituális tőke számszerűsítése, mérése egyre jobban előrehalad, és egyre több tapasztalatra építkezik.

A fejlettség újradefiniálásában az agrárium és a vidékfejlesztés élen járhat, mert szemléletükben mind a kapcsoltság, mind a kultúra sokkal természetesebb, szervezettebb kategória, mint a gazdaság más területén. Az agrárkultúra már a nevében is magában hordozza azt a szemléletet, hogy a gazdaság nem egyszerűen az anyagi viszonyok újratermelése, hanem „gazda”-ság a szó szoros értelmében: a felelős, előrelátó és gondoskodó gazda-létforma kiterjesztése minden anyagi viszonyra. Az agrárgazdaságban az embernek a földhöz és a másik emberhez való kapcsolata alapvető és természetes, nem tréningek, menedzsment és környezetgazdasági tanulmányok eredménye. A természettényező meghatározó súlya miatt alapvető szemléleti kerete a stratégiai gondolkodás, a különböző termelési ciklusok egyidejű kezelése, a bizonytalanság, a kockázati tényező és az alternatív megoldások.

A tanulmány a fentiek alapján egy megújult fejlettségértelmezési modellt javasol, amely a kulturáltságból-tudatosságból és ennek anyagi-társadalmi megjelenéséből indul ki, az objektív és szubjektív megközelítés dinamikus és dialektikus kapcsolatára épül, és szerves kapcsolatban áll a vizsgált régió külső kapcsolati rendszerével.¹

¹ A tanulmány az EMMI 26130-2/2013/tudpol kutatás keretében készült.

BEVEZETÉS

A regionális és vidékfejlesztés a nemzeti fejlesztési program kiemelt területévé vált az elmúlt húsz évben. Ennek mára hatalmas tapasztalata és irodalma gyűlt össze mind az elméletét, mind az eredményeit, mind pedig a problémáit illetően. Módszertani szempontból a téma kisebb figyelmet kapott, mert a vállalati stratégiai menedzsment felépítése és módszerei jól alkalmazhatónak tűntek a vidékfejlesztés területén is. A stratégiai fejlesztés szemlélete és módszerei azonban számos kihívással kell, hogy szembenézzenek (Gáspár, 2012), de ezek elemzése és kritikai értelmezése túlnövi egy cikk kereteit. A témából jelen esetben egy elemet emelnék csak ki: a stratégia víziójának tartalmát, ami legáltalánosabban a *fejlettség növeléseként* fogalmazódik meg.

A fejlettségértelmezéssel azonban egyre több probléma van. Mindenekelőtt az utóbbi évtizedben a hálózatelmélet, amely egyre nagyobb kutatási figyelmet kap, új megvilágításba helyezi a fejlettség kérdését is: a növekedést nem veti el, de azt „befelé” való növekedésként, azaz a kapcsolati rendszerek bővüléseként – mennyiségi elem – és mélyüléseként – minőségi változás – értelmezi, ezáltal a fejlődést sem egyszerűen gyarapodásnak, inkább sűrűsödésnek látja. Másfelől egyre több kritika éri a fejlettségértelmezést annak egyoldalúsága miatt; főként azért, mert az anyagi-mennyiségi növekedés szűk megközelítése és a mérőszámaiban kimutatható bővülés nem egyértelműen hoz növekedést az elégedettségben. Továbbá egyoldalú a fejlettségmeghatározás és -mérés a tekintetben is, hogy legtöbbször a befolyásosabb társadalmi rétegek és a domináns pozícióban lévő régiók szempontjai szerint fogalmazódik meg: az ő életvitelük szempontjából meghatározó javak számításnak „fejlettség”-nek, és az ennek megfelelő gazdálkodási tevékenység a fejlődés útja.

Mindez a munkamegosztási kapcsolatok miatt minden, a hálózatban érintett régió lehetőségterét szűkíti és alapvetően befolyásolja.

A következő oldalakon ezeket a problémákat igyekszünk körüljárni abból a célból, hogy a vidék fejlesztésének céljai, mérőszámai és eredményessége jobban meghatározható legyen, és ténylegesen közelebb kerüljön a helyben élőkhez. A tanulmány végső célja, hogy a tanulságok alapján felépítsen egy alternatív fejlettségmodellt, tisztázza elemeit és azok összefüggéseit.

1. RÉGIÓK ÉS HÁLÓZATOK

A hálózatelmélet és a hozzá kapcsolódó hálózatkutatás az utóbbi évtizedben egyik meghatározó tudományos iránya. Első népszerű, magyarul is megjelent összefoglaló műve *Barabási Linked. The Science of Networks* (2002) című könyve, de az elmélet kifejtésének előzményei a kilencvenes évekre nyúlnak vissza (*Watts – Strogatz, 1998; Wasserman – Faust, 1994; Angelusz – Tardos, 1991*). A tudományos kutatás és a stratégiai fejlesztés szempontjából mindennek az a jelentősége, hogy nem egy üzleti szempontból hatékonyabb eszközzel van szó, hanem a *globális kor egy másképpen szerveződő, más törvényszerűségek szerint működő és más szemléletet képviselő korszakáról* (lásd részletesebben Gáspár, i. m.).

Röviden: a hálózat mindenekelőtt nem egyszerűen az egymáshoz kapcsolttságot, hanem ennek a kapcsolatrendszernek a komplex struktúráját és dinamikájának mechanizmusát jelenti. A jelenség lényege, hogy a természetes módon fejlődő hálózatok kapcsolatrendszere korántsem véletlenszerű, az újonnan hálózatba lépők a már több kapcsolattal rendelkező pontokhoz kapcsolódnak. Ebből következik, hogy szerveződésének fő elve a *középpontok hierarchiája*, működésének törvényei pedig az elemek és összekapcsolódásuk *koncentrációja*, valamint ennek a *növekvő*

természete. A természetes hálókbán az új elemek nem többé-kevésbé egyenletesen rendeződnek el, hanem a már meglévő, „népszerűbb” középpontokat részesítik előnyben. A rendszerben tehát érvényesül a „tömegvonzás” elve, és az elemek közel sem egyenrangúak. Ugyanakkor a koncentrált növekedéssel „kis világok” jönnek létre a sűrűsödési pontok környezetében, vagyis a nagy rendszerekben is lehetséges, hogy az mindenki számára otthonossá váljék (Barabási, i. m.).

A természetes hálók tehát a kapcsolatok száma szerint rendeződnek hierarchiába, és a kapcsolatok mint az információhoz való utak és hozzáférési lehetőségek jelentik a hatalmi helyzetet. A hálózati rendszerekben a fejlődés alapvetően *nem a kritikus tömeg elve szerint* megy végbe: a változás nemcsak mennyiségi kérdés, hanem főként a „sűrűsödési pontokon” múlik. A hálózati rendszerek fejlettségének, fejlesztésének, illetve jövőformáló erejének van tehát egy mennyiségi és egy minőségi összetevője: a hálózat elemeinek száma, illetve az ezek közötti kapcsolat minősége (kapcsolatszorosság, -távolság) (Gáspár, i. m.).

Jelen tanulmány szemléletének lényege az, hogy a régió éppen ilyen sűrűsödési hely, és a regionális fejlesztés hálózatelméleti problémaként is felfogható. Tény, hogy a globalizációval párhuzamosan életre kelt és felértékelődött a regionalizmus. Könyvtárnyi irodalom foglalkozik már a globális és lokális egyidejű és ellentmondásos jelenlétével (glokalizáció), és a regionális tudomány is önálló diszciplínává vált (Lengyel – Rechnitzer, 2004).

A regionalizmus, a lokalizáció azonban általában a globalizáció ellenpólusaként, ellenáramaként jelenik meg. A hálózatelméleti megközelítésben azonban jobban látszik: a regionális nem pusztán védelme a helyinek a globálissal szemben, hanem *magának a globális hálózatnak az egyik leghatékonyabb szintje*: sűrűsödési helye. Ebben a megközelítésben a régió fejlett-

ségét, jövőformáló erejét mennyiségileg az határozza meg, hogy hányan vesznek részt benne, mekkora egyéni erőhatást fejtenek ki és milyen gyakorisággal. Minőségi vonatkozásban attól függ az intenzitás, hogy a résztvevők erő kifejtései mennyire homogének, a hálózati kapcsolatok mennyire sűrűek – azaz a fejlesztési lendület képes-e mozgalomszerűen terjedni –, és a jövőformáló erő „közegellenállása” (más közösségek ellenérdeke) milyen hatást vált ki: lefojtja a kitörést vagy inkább kovászként erősíti az egyéneket. Egy korábbi kutatásban éppen azt sikerült kimutatni, hogy a regionális (mezo-)szint mind a mikro-, mind pedig a makro-nemzetközi szerveződési szintnél hatékonyabb területe a fejlesztésnek – előbbinél a mennyiségi elem, utóbbi esetben a minőségi elem az erősebb (Gáspár, 2007).

Egy működő, funkcionáló régió azonban többféle hálózat sűrűsödési helye. Jellemző ökológiai társulások ugyanúgy meghatározzák, mint a mesterséges úthálózatok, kommunikációs-digitális hálózatok vagy az ember által kialakított közigazgatási, munkamegosztási, pénzügyi hálózatok, valamint kulturális-néprajzi minták. Egy éppen most indított kutatásban azt kívánjuk feltárni, hogy a régiók kialakulásában miként rakódnak ezek a hálózati rétegek egymásra, mennyire fedik le egymást, van-e domináns hálózat közöttük. Az ember által létrehozott hálózatok mennyire követik a természet által kialakított geológiai-földrajzi-ökológiai hálózatot, és a hálózatoknak ez a rendszere mennyire esik egybe a statisztikai régiókkal?

Feltételezésünk az, hogy a többféle hálózat által adott legnagyobb lefedettségű, ugyanakkor belső harmóniával rendelkező hálózatok alapján körülhatárolt régiók fejlődése és fejlesztése sokkal hatékonyabb, mint más közigazgatási egységeké. A kutatás még hosszú utat kell, hogy bejárjon, de az bizonyos, hogy a regionális hálózatok meghatározásának sokféle szempontja

miatt egy *sokkal összetettebb, árnyaltabb fejlettségmeghatározás és -mérés, illetve fejlettségi modell a legelső lépés*. Jelen tanulmány célja, mint láttuk, éppen az, hogy a regionális és vidékfejlesztés célfüggvényeként megjelenő (növekvő) fejlettség fogalmát újraértelmezze és elemeit egy modellben rendszerezze.

2. FEJLETTSÉGÉRTELMEZÉSEK

A fejlődés legáltalánosabb megfogalmazását adja a fejlődés-gazdaságtan: az a folyamat, amely a *minőség* egy alacsonyabb szintjéről egy magasabb szintre vezet (Szentés, 2011, 13. o.). A minőség értelmezése persze alapvetően eltérő a társadalom egyes dimenzióiban. A gazdasági fejlődés hagyományosan a lakosság anyagi jólétében jelöli meg a minőséget (O'Sullivan – Sheffrin, 2003). A politika az államszervezés minőségében, a társadalmi integrációban, valamint az integráció értelmezésétől függően a demokrácia szintjében és a társadalmi mobilitásban fogalmazza meg fejlettségét (Huntington, 1965). A társadalmi fejlődés jelentése az együttélés és a társadalmi – anyagi és szellemi – alkotás magasabb szintje és változásának folyamata, amely jellegzetes formációkat (agrár, ipari, információs, tudás, társadalom stb.) hoz létre (Jacobs – Asokan, 1999). A modern korban, főként a globalizációval széles körűvé vált intézményrendszerek következtében elterjedtté vált a szervezeti fejlődés fogalma is, ahol a minőség az intézmények alkalmazkodási-változási képességében rejlik (Western, 2010).

A fejlettség persze társadalmi fogalom: meghatározása mindig függött attól, hogy mely korban mely ország mely társadalmi rétege fogalmazta meg. Érthető, hiszen az együttélés jellege, szerkezete, függési viszonyai, azaz minősége – politikai tényező. A sokfajta értelmezés közül legismeretesebb egyfelől a modernizációs iskola (Rostow modellje, Huntington például), amely a fejlődést a „fejlett” országok által

bejárt irányúnak látja, szakaszokra bontja, ezzel meghatározza az „alulfejlettek” tennivalóit. A nemzetközi függés elmélete viszont a kialakult alulfejlettséget éppen a világgazdaság rendszerében kialakult fejlettség közvetlen következményének látja, és elutasítja az emberi-nemzeti kapcsolatok monopolizálását mind térben (a területi gyarmatosítás formáiban), mind időben (a jelenleg fejletlen országok jövőjének gyarmatosításaként [Sardar, 1993]). Mindezek következtében érthető, hogy abban sincs közmegegyezés, hogy mit is tekintsenek fejlődésnek: a demográfiai növekedés vagy az agrárnépesség csökkenése fejlődés vagy hanyatlás? Az autópályák hossza a zöld területek arányában meddig fejlettségindikátor és mikortól életroncsoló?

Mindeddig a fejlődés-fejlettség társadalmi értelmezéseiről volt szó. A fogalom persze egyéni szinten is használt: a biológia vagy a fejlődéslélektan pontosan megfogalmazza, hogy a genetikai potenciál kihasználása, a kognitív, érzelmi és szociális működőképesség miként játszik szerepet a minőségi változásban; illetve hogy ez a változás vajon folyamatos vagy szakaszos, és milyen szerepet játszik benne a magunkkal hozott rendszer, illetve a tanulás (Bornstein – Lamb, 2005; Lerner, 2002). Mindennek azért van jelentősége, mert a globális kor egyik leglényegesebb változása az lenne, hogy *az egyén szerepe, lehetőségei és felelőssége nagyobb teret kap*. Ezért kulcskérdés, hogy a fejlettség értelmezésében *összekapcsolható-e az egyéni és a társadalmi fejlettség – amelynek az egyik leghatékonyabb tere éppen a régió?*

A fejlettség problematikájának az utóbbi évtizedben történt széles körű irodalmából most két lényeges határkövet jelölnék meg. Az egyik Amartya Sen *Fejlődés mint szabadság* című könyve (Sen, 2003), amelyben az egyén és a társadalom fejlettsége úgy kapcsolódik össze, hogy Sen a személyi szabadság kiterjedtségével méri a társadalmi fejlettséget. Sen az egyén számára biztosí-

tandó szabadság öt, egymással összefüggő területét jelöli meg: a politikai, a gazdasági szabadság, a társadalmi lehetőségek szabadsága, az átláthatóság és a biztonság szabadsága. Sen azonban az ázsiai fejlődés modelljéből és tapasztalatából táplálkozik, amely a faluközösség és a birodalom harmóniájának keresésében gyökerezik: számára ezért a szabadság erkölcsi, nem pedig hatékonysági kérdés.

A másik meghatározó dokumentum a *Stiglitz–Sen–Fitoussi*-jelentés (2009), amely a társadalmi-gazdasági fejlettség elveinek és mérésének új alapokra helyezéséről szól. Szemléletük kulcsa a jól-lét újradefiniálása, elválasztása az anyagi értelemben vett jóléttől, és összekapcsolása a fenntarthatóság kérdéskörével. A jól-létnek ezek szerint van egy objektív oldala, amely a közgazdaságtan hagyományos mérési rendszerét követi, azzal a korrekcióval, hogy a jövedelemelosztásnak nagyobb szerepet szán. Számításba veszi ugyanakkor a szubjektív oldalt is az emberek elégedettsége, boldogságérzete alapján. Mindezeket pedig a fenntarthatóság széles értelmezésébe helyezi.

3. A FEJLETTSÉG MÉRÉSI RENDSZEREI

A társadalmi fejlettség mérési lehetőségével hatalmas irodalom foglalkozik. A téma az első virágzását a 60-as évek végétől a 80-as évek elejéig élte a jóléti rendszerek problémái kapcsán. Több meghatározó irányzata fejlődött ki: a svéd iskola a társadalom erőforrásaira és egyenlőtlenségeire koncentrált, kizárólag objektív mutatókat felhasználva. A német iskola azon az állásponton volt, hogy az életminőség fogalma nem írható le teljesen az objektív mutatókkal, így kutatni, mérni kezdték a szubjektív vélekedéseket. Az ENSZ és az OECD által követett út a társadalmi életkörülményeket komponensekre bontotta (például foglalkoztatás, egészségügy, háztartás stb.) és ezeket mérte (*Bukodi, 2001*). Az objektív és

szubjektív mérések külön-külön is hosszú fejlődési pályát futottak be, sokat változtak.

3.1. Objektív mérések

Az objektív mutatók a jóllétet a statisztika által mért gazdasági, társadalmi és környezeti jellemzőkből alakítják ki. Kiindulási pontjuk a bruttó hazai termék, aminek első kritikája már a 60-as években megjelent. A fejlesztés egyik vonulata megtartotta a GDP-t, és azt folyamatosan kiegészítette társadalmi, illetve környezeti mutatókkal. Egy másik megközelítés korrigálta és kibővítette magát a GDP-mutatót társadalmi, valamint környezeti költségekkel és hozzáadott értékekkel – ilyen például a Valódi fejlődés mérőszáma (*Genuine Progress Indicator, GPI*), amely számol korábban nem mért kiadásokkal (pl. ingázás költsége), társadalmi költségekkel (pl. családok szétzilálódása), a környezeti és társadalmi tőke kimerülésével, és korrigálja értékét a jövedelemeloszlással.

Más törekvések helyettesíteni próbálják a GDP-t különböző összetett (kompozit) indexekkel, de ezeknek része sokszor a GDP is valamilyen finomított formában. Ezek közül legismertebb a Humán fejlődés mérőszáma (*Human Development Index, HDI*), amelyet az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) dolgozott ki 1990-ben. A mutató (egész pontosan a HDI-mutatócsoport legismertebb mérőszáma) a gazdasági teljesítmény, a tudás és az egészség integrálásával közelíti a fejlettséget. A teljesítményt a bruttó hazai termék vásárlóerő-paritáson mért értékével jellemzi, a tudást a felnőtt írástudók és a beiskolázás arányaival, az egészséget pedig a születéskor várható élettartam mutatójával. Maga a mutató is több módosításon ment keresztül; legutóbb 2010-ben, ahol az átlagosan iskolában töltött idő szerepel a felnőtt írás-olvasás tudás helyett, a beiskolázás mutatóját pedig felváltotta az iskolában eltöltött várható idő. Hasonló kompozit index a *Diener (1995)* által kidolgozott

Az életminőség alap és kidolgozottabb mutatója (*Basic* illetve *Advanced Quality of Life Index*).

Az objektív mérések közé tartoznak a sokváltozós statisztikai elemzések is, amelyek nem kompozit indexekkel, hanem faktorokba rendezett mutatókkal képeznek fejlettségi klasztereket. A hazai regionális kutatásokból példa *Tánczos (2011)* munkája, aki egyfelől részletes áttekintést ad a regionális fejlettség meghatározásáról és méréséről, másfelől 220 mutatóból főkomponens-elemzéssel épített faktorokat, és egy általa komplex relatív fejlettségi indexnek nevezett mutatót hozott létre.

Külön terület az utóbbi két évtizedben nagyon népszerűvé vált nemzetközi rangsoroké. Mára közel másfélszáz gazdasági, társadalmi, környezeti és komplex mutató és ezek által kialakított ország-rangsor létezik. Többségük csak adott témakört mér és egy-egy országcsoporthoz készül, de jó néhány, a világ összes országát összehasonlító mutatórendszer ismert. A versenyképesség területét mérő indexre példa a Globalizációs Index (*Kearney*) vagy az országhelyzet mutatók (pl.: *Fitch*, *Moody's* stb.). A társadalmi berendezkedést jellemzi például a *Heritage Foundation* gazdasági szabadság mérőszáma (*Index of Economic Freedom*), a *Világbank* által jellemzett államigazgatás (*Worldwide Governance Indicators*) vagy a *World Economic Forum* által mért hálózatosodás (*Networked Readiness Index*). A humán tőke méréséhez tartoznak a fentebb említett HDI-csoport mellett például az OECD jól ismert Pisa-felmérés indexei. Léteznek környezeti rangsorok is, például a *Yale* és *Columbia Egyetem* által kialakított környezeti fenntarthatóság-, illetve teljesítményindex (*Environmental Sustainability Index*, *Environmental Performance Index*). Legnépszerűbbek talán a komplex indikátorrendszerek, amelyek részindexek alapján gazdasági, társadalmi, innovációs vagy környezeti jellemzőket próbálnak meg integrálni. Az egy mutatóba sűrítő

részindexek közül a legismertebb a World Economic Forum globális versenyképesség indexe (*Global Competitiveness Index*), a mutatórendszerek közül pedig az *Eurostat* fenntartható fejlődés jelzőszámai (*Sustainability Development Indicators*), illetve az OECD magasabb életszínvonal indexe (*Better Life Index*). Előbbi tizenegy területen, illetve fő jelzőszámában igyekszik átfogni a társadalmi-gazdasági életet. Utóbbi érdekessége, hogy interaktív módon, a felhasználó által kijelölt prioritások alapján lehet a mutatókat kialakítani, és ezáltal az országok rangsorát meghatározni. Ez a kezdeményezés vállalja és megmutatja, hogy a fejlettségi-jóléti rangsorok kialakításának nagyon különböző megközelítései lehetségesek. Az OECD-törekvések alapján Magyarországon a *Központi Statisztikai Hivatal* dolgozik egyidejűleg a társadalmi haladás, a társadalmi szolgáltatások és a fenntartható fejlődés indikátorrendszerein (*KSH, 2009a, 2009b*).

A nemzetközi rangsorok kompozit indexei nagyon sok olyan szempontot mérnek, amelyeket a hagyományos statisztikák nem, viszont végeredményük, a „rangsor” sok problémát takar és nagyon egyoldalú képet ad. Ennek kiküszöbölésére, illetve a rangsorok mögötti információk gazdagságának kiaknázására, valamint széles kiterjedtségük integrálására tett egyik kezdeményezés a *Szabó László* és *Zádor Márta* által kidolgozott Társadalmi Haladás ECOSTAT Indexe, amely a KSH társadalmi haladás mutatóit rendszerezi SWOT-analízis segítségével (*Szabó, 2010*).

Egy másik kezdeményezés a nemzetközi rangsorok gazdag információi alapján egy fajlagos összteljesítmény-mutatót dolgoz ki. Egy ország nemzetközi pozícióját a Global Competitiveness Index, az Index of Economic Freedom, a Human Development Index és az Environmental Performance Index alapján többoldalúan közelíti. A mutató mindig az adott szempont szerint élen járó ország teljesítményének arányában

ítéli meg a vizsgált országot vagy régiót, és nem összegzi egy komplex indexbe a részeredményeket. Az eredeti mutató egy továbbfejlesztett változata Magyarország fejlettségének mérésére, az Európai Unió nemzetközi összehasonlítására került felhasználásra ötven ország vizsgálatával (*Magyarország...*, 91-107. o.; Gáspár – Zádor, 2010).

Az ENSZ Fenntartható fejlődés konferenciája, a Rio +20 2012-ben bemutatta a Fenntartható humán fejlődés mutató (*Sustainable Human Development Index*) koncepcionális keretét, amely figyelembe veszi mind a jelen, mind a jövő generáció igényeit, valamint a Teljes vagyoni mutatót (*Inclusive Wealth Index*) is, amely igyekszik meghaladni mind a GDP-t, mind pedig a HDI-t az emberi és a természeti vagyoni nagyobb mértékű figyelembevételével (*Malik, 2012; UNEP, UNU-IHDP, 2012*).

A fentiekén kívül még számos index létezik, sok kutató hoz létre saját javaslatot. A legismertebbek talán az Economist Intelligence által létrehozott *Quality of Life Index*, vagy a New Economics Foundation által kialakított *Happy Planet Index*, amely összekapcsolja a születéskor várható élettartamot, az ökológiai lábnyomot és az élettel való elégedettséget. Mindez már tovább vezet a szubjektív értelmezések felé.

3.2. Szubjektív mérések

A jóllét szubjektív értelmezését azok a kutatási eredmények tették indokolttá, amelyek azt mutatták, hogy a jóléti rendszerekben végbement, objektív mutatókban mért és kimutatott javulás, jövedelemnövekedés nem feltétlenül járt együtt az elégedettség és jólét-érzet emelkedésével (*Layard, 2007*). Bár a szubjektív jóllét a Stiglitz–Sen–Fitoussi-jelentéssel vonult be igazán a köztudatba és került jobban a kutatások érdeklődési körébe, az Egyesült Államokban már 1948-ban végzett a Gallup elégedettségi méréseket. Az európai tudomány, amely idegenkedett az objektív

mérésen kívüli világtól, csak a 70-es, 80-as években kezdte el vizsgálni és használni ezeket a mutatókat. A szubjektív mutatók lényege, hogy a jóllét egyéni megítélését írják le: az egyéneknek az életükkel és életkörülményeikkel való elégedettségét és boldogságát értékelik (*Hegedűs, 2001*).

A szubjektív jóllétnek két markáns területét lehet megkülönböztetni, és ezeket a mérések másként is nevezik meg (bár nem következetesen). Az életkörülmények racionális, kognitív mérlegelése és megítélése jelenik meg az elégedettségkutatásokban. A boldogságkutatás az élethelyzetben megjelenő pozitív érzéseket ragadja meg, elkülönítve a negatív érzelmi reakcióktól, mint a félelem, aggodalom vagy a düh. A konkrét mérésekre nagyon sokféle skálát, mérőszámot dolgoztak ki, de ezek lényegében öt kérdéskört járnak körbe: elégedettség, boldogság, jó-rossz érzések, bizalom, optimizmus (*Helliwell et al., 2010*).

A kognitív értékelések leggyakoribb formája egyszerű kérdésekre való kijelentéssel méri az elégedettséget egy 0–10-es skálán, de ezek egy pontszámmá való összegzése persze erősen problematikus. A *Cantil*-létra ugyanezen elven működik, de a válaszadó maga jelöli meg az általa érzett értéket. A *Diener*-féle *Satisfaction with life scale* szintén szoros korrelációt mutat más szubjektív indexekkel, ez öt állítást mér 1–7-ig terjedő skálán. Az érzelmi vizsgálatok leggyakrabban használt mutatója a Boldogság mérő (*Happiness measures*), amely a boldogság mértékét és időbeli megoszlását is méri – megbízhatónak és időben stabilnak tartják. Az önértékelő depressziós skálák közül legismertebb a 21 kérdésből álló *Beck*-depressziós kérdőív, vagy a 6–7 kérdésből álló egészségérzetvizsgálat. A boldogság és boldogtalanság nem komplementer mutatók, külön mérik, hogy az érzések és magatartások milyen pozitív és negatív következményekkel járnak (például a *Positive and Negative Affect Schedule*). *Kahneman* és *Kruger* javasolta

az U-indexet, amely azt az időarányt öszszegzi, amelyben az egyén domináns érzése negatív (*Unpleasant*) (Helliwell et al., 2010).

A szubjektív mérések elfogadásával és elterjedésével a nemzetközi összehasonlítások is egyre gyakoribbá váltak. A nagyobb felmérések közül érdemes megemlíteni a *World Value Surveyt*, amely 1990 óta ötévente vizsgálja az értékek és a kulturális minták változását. Elérhetőek a boldogságkutatás adatai és trendjei 1946-tól kezdődően. A *Gallup World Poll* több mint százötven országra kiterjedően mér jóléti – kognitív és affektív – összehasonlítható adatokat. Az *International Social Survey Programme* évente végez nemzetközi felméréseket változó témákban.

Európai szinten is kialakultak mérési programok. Közöttük elérhető és jól kezelhető a *European Social Survey* adatállománya, a *European Values Study*, az *Euromodul*, az *Eurobarometer* vagy a *European Quality of Life Survey*. Ezeknek az a jelentősége, hogy az életkörülmények különböző területeire terjednek ki, és mindegyikben található Magyarországra vonatkozó adatfelvétel is. Az európai kutatások mellett elsősorban *Kopp Mária* vezetésével készültek Magyarországra vonatkozó szubjektív jólétfelmérések. A *Hungarostudy* (1995, 2002, 2006) sorozat a *Magatartástudományi Intézet* által szervezett kutatás volt a szubjektív egészségi állapotra, a boldogságérzetre, a depresszív tünetekre és a társas támogatásra (Kopp – Martos, 2011; *Az életminőség...*, 2007).

A szubjektív jólétkutatások jelentősége többek között abban áll, hogy amerikai szociológusok kimutatták: a társadalmi jólétérzet alapvetően nem függ az életkortól, nemtől, a kognitív intelligenciától vagy a képzettségtől. Elsősorban a családi kapcsolatok, jövedelmi helyzet, munka, közösségi és baráti kapcsolatok, az egészség, személyes szabadság és a személyes értékek – vagyis a jövedelem kivételével a *kapcsolatok*

minősége – befolyásolja (Layard, 2007). Az európai vizsgálatok is azt mutatták, hogy az alapvető szükségletek kielégítését meghaladóan a jövedelem és a szubjektív jólét közötti viszony egyre gyengül. Mindez arra utal, hogy a fejlettség értelmezése és mérése tekintetében helye van az egyoldalú jövedelmi viszonyokkal szemben az új megközelítéseknek, kísérleteknek.

4. A FEJLETTSÉG NEVELÉSELMÉLETI MEGALAPOZÁSA

A társadalmi fejlődés gondolata az elmúlt évtizedekben a fenntarthatóság koncepciója mentén újítja meg magát, és főként az újratermelés ökológiai vonatkozásaira és korlátaira helyezi a hangsúlyt. Az eredeti – ma már jól ismert – *Brundtland*-jelentés azonban ennél tágabban fogalmazza meg elveit: a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció esélyeit arra, hogy ők is kielégítsék szükségleteiket (Brundtland, 1987).

Bár az évtizedek alatt számos kérdésben árnyaltabb lett a fenntarthatóság gondolatköre, néhány terület kiemelt figyelmet kíván. Ilyen egyfelől a kultúra, az értékek kérdése: a hosszú távú létfenntartásnak ugyanis ellentmond, ha a jövő generáció választott szükségletei ön- és környezetpusztítók – ez megengedhetetlen. Nincsen szó a jelen és jövő generációk kapcsolatáról: a jövő szükségletei valójában nem függetlenek attól a kultúrkörtől, amelyben megformálódnak, nevelődnek. Továbbá generációkról van szó, társadalmi felelősségről, de szükséges volna ezek individualizálása is: az egyén fejlettsége, tudatos felelőssége és részvétele nélkül elképzelhetetlen a hosszú távon fenntartható fejlődés. Végül a társadalom *figyelembe veszi* a természeti környezetének és a következő generációknak az igényeit, pedig a velük való *közvetlen kapcsolat*, a *társas-lelkület* lehet csak a fejlettség alapja.

Ha a fejlettséget és a fejlődést *nevelési-tanulási folyamatként*, illetve annak eredményeként fogjuk fel, a fenti kérdések megoldódni látszanak. A nevelésemélet abból indul ki, hogy a nevelési folyamatnak két egyenrangú és egymást kölcsönösen meghatározó folyamata van: az enkulturáció és az individuáció (Szenczi, 2004). Az enkulturáció a társadalom elvárásait fogalmazza meg, bevezeti a következő generációt abba a szellemi és anyagi kultúravagyonba, amelyet (jó esetben) hosszú távú fennmaradása szempontjából meghatározónak ítél. A fogalom határozottan elkülönül a szocializációtól: a neveléseméletben ez esetben a társadalom pusztán a maga képére formálja a következő nemzedéket, *bármilyen* is legyen ez a kép. Az enkulturáció kizárja az ön- és környezetroncsoló társadalmasítást, kizárólag a konstruktív életvitel (Báthory, 1997) iránya fér bele. A köztudatban általában a nevelésnek kizárólag ez az oldala jelenik meg (és sokszor megengedve a szocializációt), pedig az egyén lelki szükségletei, képességeinek kibontakoztatása ugyanolyan meghatározó, mint a kultúrtartományba való bevezetése: a következő generáció a célja, nem pedig az eszköze a nevelési folyamatnak. Az individuáció során az egyén a kulturális közegének elsajátítása által formálja, alakítja ki önmagát, egyéniségének kibontakoztatása pedig a kulturális vagyon része lesz: ahogy viselkedik, gondolkodik és amit alkot. *A fejlettség tehát mint kulturált-sági-tudatossági szint jelenik meg, és kap újabb értelmezést.*

Nem idegen ez a megközelítés a gazdálkodástudománytól, főként az agrárgazdaságtól és a regionális és vidékfejlesztéstől. Olyan ágazatok, területek ezek, amelyben a természeti tényező szerepe más ágazatokhoz képest kiemelkedő, közvetlenül megjelenik. Ennek jelentősége az, hogy a föld mint természeti tényező nem csupán a természeti kincseket, a termőföld aranykorona-értékét vagy az időjárás adottságokat jelenti, hanem társadalmi-gazdaságtani

szempontból az adott földterület *egyben tartását* is. Mindazokat a szellemi-kulturális és anyagi-infrastrukturális hálózatokat, amelyek rendszerbe szervezik a földterület vagyonát, generációkban élő emberi közösségét, valamint biztosítják a természeti és épített környezet harmóniáját. Nem véletlenül beszélünk agrár-kultúráról (*agriculture*), hiszen a kultúra nem csupán szellemi jelenség: a *colere, cultum* [lat.] a gondozó, megművelő cselekvést, hozzáállást jelenti bármilyen téren.

5. A FEJLETTSÉG EGY ALTERNATÍV MODELLJE

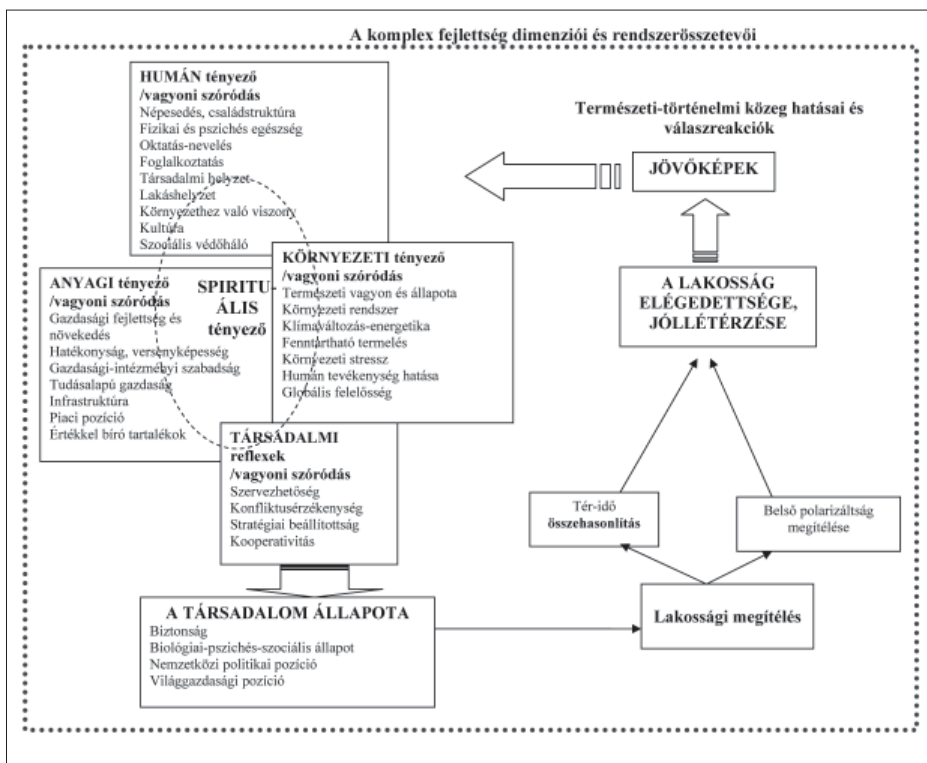
A fentiek alapján megkíséreljük modellszerűen rendszerezni és értelmezni a fejlettséget mint a regionális fejlesztés célfüggvényét. Értelmezésünk alapja a *kultúrátudatosság*, amely már nem elvont megközelítése a fejlettségnek, hanem a társadalom produktív vagyonának – értsd: mindazon erőforrások, amelyek lehetővé teszik a közösség fenntartható módon bővített újatermelését – egyes, jól ismert dimenzióiban jelenik meg: természeti tőkeként, anyagi-gazdasági vagyonként, humán és társadalmi, illetve spirituális tőkeként.

A vagyonelemek konkrét mérésére az alább megjelölt mutatók irányadó, kísérleti jellegűek. Forrásuk a Központi Statisztikai Hivatal megkezdett munkája a *Társadalmi Haladás Mutatórendszer*ének kidolgozására (Szabó, 2010), a nemzetközi rangsorok által végzett fejlettségi-versenyképességi összehasonlítási kísérletek (Gáspár, 2008), valamint a fejlettség komplex felfogására irányuló elméleti-módszertani törekvések (Kozma, 2004) (1. ábra).

5.1. A humán tényező

A tudatossági szint elsődlegesen és közvetlenül a *humán tényezőben* fejlődik ki: milyen teljességgel (*egész-séggel*) éljük le életünket, és miként adjuk ezt tovább a következő nemzedéknek. Ide tartozik tehát az emberek egészségi – higiénés, mentál-

I. ábra

higiénés és szociálhigiénés – állapota, azaz a fizikai állapot mellett a társas egyének pszichés állapota, társaihoz való viszonya, beleértve az intergenerációs kapcsolatokat. Az enkulturáció oldaláról a humán tényezőbe tartozik minden olyan hasznos tudás és magatartási minta, amely lehetővé teszi, hogy az ember hasznos társas lényként élje le életét. A társadalmi együttélési szabályok betartásától az általános és szakmai műveltségen át sok minden tartozik ide.

Fejlett tehát az a társadalom, vidék, amelynek tudatossága higiénikus lakhatási és életkörülményeket hoz létre, a fizikai, lelki és szociális egészséget érő roncsoló hatásokat meg tudja előzni vagy kezelni, javítani. A közösség tagjait magas, a kor színvonalának megfelelő, a napi munka során is

alkalmazható általános és szakmai műveltségtartományba vezeti. A társas közösségek minőségére és hálózatára – a családtól a kisközösségeken át a makrotársadalmi egységig – nagy gondot fordít, ahogy ezek a társadalmi közösségek is figyelemmel kísérik tagjaik életét, segítséget nyújtva annak minőségi „növeléséhez”.

A fejlettség humán dimenziója részben az emberekben felhalmozott vagyonnak a kifejezése, ám nemcsak növekedési forrás (hozzáadottérték-termelő), hanem az ezen forrásokat stratégiai rendszerbe, ezzel együtt *értékperspektívába* állító „tényező”. Vagyis a fejlettségnek és a haladásnak azt az oldalát mutatja meg, hogy *mennyire célirányosan tudja a közösség megszervezni és működtetni* anyagi-emberi vagyonát.

5.2. A spirituális tényező

Ebben a megközelítésben és értelmezésben a humán és így a nemzeti vagyon elválaszthatatlan része a szakirodalomban egyre gyakrabban megjelenő *spirituális tőke*. A spirituális tőke értelmezésének, definíciójának és mérésének több megközelítése van. Egyik megközelítés szerint a vallási tradíciókból származó, generációkon átívelő, az egyén és a társadalom életében is érvényesülő kulturális magatartásmintázat (pl. *Iannaccone – Klick, 2003*). *Andreescu* a fizikai egészség javulásáról számol be a spiritualitás kapcsán. Amint a spirituális intelligencia az embernek az önmagán túlmutató képessége, úgy a spirituális tőke vonatkozásában megjelent már a transzperszonális tőke fogalma is (*Andreescu, 2011*).

Más értelmezésben a spirituális tőke az, ami az életet értelmessé, tartalmassá teszi: kulturális erőforrás (*Guest, 2007*). Olyan vagyonról van szó, amely a stratégiai fejlődési vektor irányát és értelmét, az élet mélyebb összefüggéseit mutatja meg. Akkor tesznek szert rá az egyének, ha a legszilárdabb értékekből, legalapvetőbb célokból és legerősebb motivációkból mérítenek, és ezeket a mindennapi életükbe, munkájukba tudják integrálni. A spirituális tőke lényegében itt a kulturális, társadalmi, környezeti, gazdasági és szervezeti fenntarthatóság globális közösségi és környezeti modellje (*Zohar – Marshall, 2004*). *Rima* megközelítésében a spirituális tőke az a metafizikai hozzáadott érték, amely élővé és hatékonyabbá teszi (lélekkel telíti) a nemzeti vagyon más formáit, ezáltal a közjószágok létrehozásának képességét növeli (*Rima, 2012*).

A fentiekből is jól látható, hogy szoros kapcsolat van a spirituális intelligencia, a spirituális tőke és a fenntarthatóság fogalma között. Mindez a spirituális tőke mérési törekvéseiben is megmutatkozik. A spirituális intelligencia mérésére – bár

erős kétségeit fogalmazta meg a mérhetőséggel kapcsolatosan – *Wolman (2001)* ajánlotta eredetileg a *Psycho-Matrix Spirituality Inventory* (PSI) mutatót. Jelenleg két, szubjektív értékelésen alapuló mérés került kidolgozásra: *Nasel (2004)* tizenhét egységből álló *Spiritual Intelligence Scale* (SIS) rendszere a spirituális intelligenciában rejlő kognitív, affektív és experimentális képességeket méri. Az *Amram és Dryer (2008)* által kidolgozott *Integrated Spiritual Intelligence Scale* (ISIS) 22 mutatót tartalmaz, amely a spirituális intelligencia Amram által megfogalmazott hét dimenziójára épül. Vannak közvetlenül a spirituális tőkét nemzeti szinten mérő kísérletek. A *Research Methods Institute* latens változóként értelmezi a spirituális tőkét, amely pozitív (pl. bizalom) és negatív (pl. korrupció nagysága) mutatókon keresztül képez egy *Spiritual Capital Index* nevű kompozit mutatót, és rangsorolja ezáltal az országokat (*Liu, 2010*). A mutató azonban nem megy túl a nemzetközi rangsorok és szubjektív jóllétmutatók ismert körén – forrása a World Value Survey, a Transparency International korrupciós indexe stb. –, és tartalmában, eredményeiben is kidolgozatlan.

Jól érzékelhető, hogy a spirituális tőke fogalma szorosan összekapcsolódik az egyre erősödő világnézeti és életmódbeli paradigmaváltási igényvel, sok önálló értéket tartalmaz, ugyanakkor szoros kapcsolatot mutat a humán és társadalmi tőke fogalmival. *Elder (2010)* az *Integrated Life* című könyvében úgy fogalmaz, hogy a spirituális tőke a kollektív társadalmi hit, bizalom és elkötelezettség a (transzcendens) jó iránt. Ez már átvezet a társadalmi tényezők területére.

5.3. A társadalmi tényező

A *társadalmi reflexek* a humán tényező egyfajta társas dinamikáját jelentik; azt, hogy a természeti és társadalmi környezet hatásaira milyen szociális válaszreakciók

jellemzik a közösséget: mennyire stratégiai beállítottságú vagy inkább ad hoc reakciókkal reagál; mennyire szervezhető a jövőképre vonatkozóan; mennyire konfliktusérzékeny; avagy mennyire jellemzi a kooperativitás az egyéni érdekek ellenében. A társadalmi reflexek dimenzió szociológiai, társadalom-lélektani jellegű, és a fejlődés-felzárkózás lényegi eleme. Ugyanis a társas-lelkület nagymértékben meghatározza, hogy a közösség tudati állapota és külső környezete interakciójából kibontakozó történelmi lehetőségek vagy kihívások idején képes-e a regionális közösség a fejlettségét növelni, felzárkózni, esetleg pozícióit megvédeni vagy a roncsolást minimalizálni – azaz mekkora társadalmi tőkével rendelkezik.

Kiterjedtségét tekintve eredetileg az emberek közti, mikroszintű kapcsolatokra vonatkoztatták a társadalmi tőkét. Később a horizontális kapcsolatok mellett a vertikális társadalmi kapcsolatokat is vizsgálták: a „mezo”-szint az intézményen belüli (például vállalati) kultúrát emelte ki. A legtágabb értelmezés magában foglalja a társadalmi és politikai környezetet, amely formálja a közösség felépítését, és lehetőséget ad arra, hogy a társadalmi normák kialakuljanak. A társadalmi tőkét gyakran emlegetik együtt az úgynevezett *szimbolikus tőkével*, amely az egyes szintek – de leginkább az egyén vagy egy intézmény, vállalat – társadalmi presztízséből, elismertségéből, megbízhatóságából adódó előnyöket jelenti (Craig, 2002; Fuller – Tian, 2006).

Meg kell különböztetni a társadalmi tőke típusait is, mert gyakori, hogy csak az egyiket próbálják meg mérni. A *strukturális társadalmi tőke* a szabályok, eljárások által kialakított szerepekben, hálózatokban megosztott információ, döntéshozatal és közös cselekvés. Ez relatív objektív és megfigyelhető, mérhető. A *kognitív* (vagy máshol: *kulturális*) *társadalmi tőke* a megosztott normákra, értékekre, bizalomra, attitűdökre és hitekre vonatkozik.

A társadalmi tőke árnyalt értelmezéséhez és méréséhez mindezen szempontok együttes figyelembevételét és kvalitatív-kvantitatív kutatását javasolja a *Social Capital Initiative*. Konkrét, integrált kérdőívet is közöl Grootaert et al. (2004).

A társadalmi tényező tekintetében fejlett tehát az a közösség, ahol a lakosság szervezett és mozgósítható, alacsony a konfliktusérzékenysége, hajlamos a kompromisszumokra, fejlett a társas-lelkületi, vele az együttérzési képessége, döntéseit körültekintően és józanul hozza meg, számol a választási lehetőségekkel és a döntések következményeivel – azaz stratégiai beállítottságú.

5.4. Az anyagi tényező

Az *anyagi-gazdasági dimenzió* azt mutatja meg, hogy a közösség rendelkezésére álló öröklött és tudati szintjét visszatüköröző materiális vagyon mennyire gazdag és termelékeny, mindezekkel együtt szervezetében mennyire felel meg a jövőre vonatkozó képnek. Megjelenik a nemzeti vagyon elemeinek naturális jellemzőiben, illetve a természeti-vagyoni elemek hiányát pótolni leginkább kész intellektuális vagyon infrastruktúrájában – vagyis az egy lakosra jutó beruházott vagyonban, technikai felszereltségben, illetve az innovációs potenciálban, amely az egyetemek, intézetek innovációs képességének, a vállalati menedzsment szervezési készségének anyagi feltételeit tükrözi. Ide tartozik a rendszeresen megtermelt, illetve fogyasztásra kerülő jószágmennyiség és annak használatiértéktartalma, amely a szükségletekben, illetve ezek kielégítésében megjelenő tudatosság anyagi kifejeződése. A hatékonyság szintje és a fenntartható növekedésre való potenciálja is az anyagi dimenzió része, ahogy a piaci pozíció is, amely mint információs rendszer támogatja vagy elítéli a gazdasági tevékenységben megjelenő tudatosságot. Végül ide sorolható a közösség értékkel bíró tartalékainak nagysága, amelynek mind a

vészhelyzetek elhárításában, mind a rövid távú rugalmasságban, mind pedig – szempontunk szerint kiemelten – a stratégiai utak közötti átmenetek fenntarthatóságában kiemelt szerepe van.

Fejlett tehát az a regionális közösség, amelynek vagyonelemei produktívak (nem holt vagyon), és szervezetségük, infrastruktúrális felszereltségük megfelel az emberi tényező tudatosságának, teljesítménylehetőségének, valamint a kor műszaki színvonalának. Fejlett, ha a termékei, szolgáltatásai mögött meghúzódó szükségletek az elvárt színvonalhoz tartozó alkotó és adaptációs képesség infrastruktúrális-felhalmozott formáját, a fenntartható, egészséges tudati és nevelési viszonyokat tükrözik. Ide tartozik az is, hogy a gazdaság dinamikusan színtartásra képes, azaz az újratermelés szétzilálása nélkül képes forrásokat biztosítani a mindennapi tevékenységhez; képes a tudatszint növelésére a gazdaság terén (bővített újratermelés ebben az értelemben), és fenntartja piaci pozícióját.

5.5. A környezeti tényező

A *környezeti oldal* a társadalmi újratermelés természeti közegéhez való viszonyt mutatja. Vannak átfedései az anyagi-gazdasági tényezőkkel: jellemző vonása a természeti vagyon állapota, a gazdasági rendszer környezeti stresszterhelése, a termelés fenntartható jellege, károsanyag-kibocsátása, a szükségletrendszer környezeti vonatkozásai vagy a források megléte a környezeti károk megelőzésére, illetve elhárítására. Vannak humán kapcsolódásai, mint a globális felelősség, a humán tevékenység hatása, illetve általában a környezettudatosság.

A létfeltételek természeti kapcsolódási pontjai alapvető jelentőségűek az egész rendszer szempontjából, és ennek „újra”-felfedezése az utóbbi évtizedekben visszaadta a környezeti oldal megfelelő helyét. A humán-gazdasági-környezeti dimenzió hármassága egyben a fejlettség és társa-

dalmi haladás 21. századi irányának, a fenntarthatóságnak is értelmezési tartományát, valamint konkrét mérési kereteit adja (Szabó, 2007a, b). A környezeti tényező stratégiai szemléletű vizsgálata is elterjedt gyakorlat ma már az Európai Unióban.

Fejlett tehát az a közösség, amely természeti környezetében biológiai létfeltételeit látja, és a természet belső törvényszerűségei szerint saját életét és céljait összhangba hozza vele. Az ökológiai rendszer megújulási képessége és sokfélesége nemzeti vagyonának immanens része, amelynek életerejét fenntartja, és elsajátítása során jó gazdaként gondoskodik róla – valóban gazdálkodik.

5.6. Az eredő: a közösség objektív állapota

Végül, a – széles értelemben vett, azaz fizikai, humán, környezeti és társadalmi – *vagyon szóródása* azért jelenik meg minden tényező fajlagosaként, mert azt mutatja meg, hogy a társadalom rendelkezésére álló produktív vagyon megoszlásának az egyenletessége vagy egyenlőtlensége a fenti tényezők által reprezentált fejlettségi potenciálra és haladásra nézve *húzó vagy lefojtó* hatású. Miután a komplex tudatossági szint sohasem homogén egy társadalomban, alapvető kérdés, hogy a kulturális vagyon egyének, társadalmi rétegek, szakmák, munkamegosztási területek vagy régiók között szóródik-e olyan mértékben, hogy az alacsony tudatosságú rétegek, területek látványos hatékonyságsökkenést hozzanak a tudatosság működésében vagy blokkolják is azt, mind térben, mind intergenerációs időben. Másként: képes-e a magasabb tudatossági szint mozgósító erőként hatni a társadalomban, egységesítve és magával húzva a kevésbé tudatos rétegeket, területeket, illetve biztosítva ennek hosszú távú érvényesülését a következő generációkban a nevelésen keresztül?

A fenti dimenziók kölcsönhatása és dinamikája alakítja ki a *társadalom, régió*

objektív állapotát, amely csak a környező világhoz kapcsolódóan nyer végső értelmet. A fejlettség ugyanis nem csupán egy állapot, hanem beletartozik ennek az állapotpotenciálnak a dinamikája is: vagyis nem egyszerűen vagyon, hanem működő vagyon! A fejlettség értékelésébe az is beletartozik, hogy az egyén és közössége használja-e a képességeit, nem különben az, hogy mire használja – így a mérésében sem egyszerűen például az egy főre eső mobiltelefonok száma a döntő, hanem az, hogy miről kommunikálnak rajta keresztül az emberek. A stratégiai helyzetelemzésnek tehát mindig ki kell egészülnie mozgástérelmzéssel is.

Fejlett a külső környezetének viszonyában az a közösség, amelyet nem torzít fenyvegetett helyzet, tudati viszonyainak felismeréséhez, növeléséhez elegendő idő – stratégiai időtáv – áll rendelkezésre. Érdekérvényesítési lehetőségei megnyilvánulhatnak mind a politikában, mind a gazdaságban, és külső kapcsolati csatornáin keresztül nem torzítja el vagy nyomorítja meg sem a működőtőke-mozgás, sem a cserearány-alakulás, sem a technológia-áramlás, sem a fogyasztási-termelési demonstrációs hatások, sem a kényszerű torz szerkezet, sem a kulturális-politikai minták – és folytathatnánk a sort.

5.7. A szubjektív értékelés oldala

Az 1. ábra jobb oldala, a *szubjektív oldal* mindezt a tapasztalatok, várakozások és a kulturális közeg értelmezésén megszüri. Az egyéni és társadalmi gondolkodási minták, percepciók – ahogyan a jelenséget értelmezzük –, az ebből formálódó várakozások, tanulási folyamatok alapvetően meghatározzák a fejlesztési tevékenységet – vagyis a szubjektív elemek integrálása nem visszalépés a tudományos kutatástól.

A közösség állapotára vonatkozó lakossági megítélés nagyon széles skálán mozoghat: elsősorban azért, mert a régióknak a világban elfoglalt pozícióit a lakosság végül

is különböző viszonyítási pontokon keresztül méri le: egyfelől a korábbi időszakhoz, illetve a jövő időre vetített várakozásaihoz viszonyítja; másfelől a szomszédos, hasonló fejlettségű, illetve az etalon régiók viszonyában ítéli meg. Ehhez járul még a belső társadalmi-gazdasági polarizáltságához való viszony, amely szintén módosítja a közösség tényleges állapotának értékét. *Layard* számos kutatást bemutat, amelyekből az derül ki, hogy a közgazdaságtanból ismert *Engel*-törvény és *Veblen*-törvény nagymértékben érvényesül (*Layard, 2005*). Azaz egyfelől az abszolút jövedelem változásával megváltozik a fogyasztási szerkezet, és növekedés esetén az alapszükségletektől a magasabb rendű szükségletek irányába tolódik el. Másfelől a jóllétnek nemcsak az abszolút szintje számít, hanem a referenciacsoportokhoz, illetve a jövedelmi várakozásokhoz viszonyított relatív nagysága is (*Blanchflower – Oswald, 2004; Stutzer, 2003*): „az »érzékelt relatív jövedelem« fontosabbnak tűnik, mint a tényleges jövedelmünk” (*Layard, 2005, 54. o.*).

A társadalmi jóllétérzet relativitása azonnal felveti a fenntarthatóság és a társadalmi haladás (fejlesztés) összekapcsolását, azt, *mi is valójában a jóllét növelésének iránya*. Ugyanis sem a térbeli, sem az időbeli szubjektív viszonyítás nem lehet abszolút támpont: *nem biztos, hogy a centrumországok vagy régiók jelenlegi fejlődési modelljének kell mintául szolgálnia*. A fenntartható élet mindenekelett való prioritása a fejlettség és stratégiai fejlesztés egyik sarokpontja.

5.8. Életminőség: az objektív-szubjektív megítélés

A fenti összevetésekből formálódik a fejlettség és a haladás összértéke, amely *életminőségként* fogalmazódik meg. Ennek jelentősége alapvető: egyrészt a társadalmi stratégiai cselekvést nem pusztán az objektív közösségi állapot, hanem ennek *érzületi képe* is indukálja. Másfelől a jóllétérzet módosítja a jövőre vonatkozó ítéleteket, illetve

folyamatosan objektíválódik a humán és a társadalmi tényezőben, vagyis a jóllét nem csupán célja a haladásnak, hanem termelési tényezője is!

A jóllét objektív és szubjektív oldala tehát szorosan összefonódik, ugyanakkor két, egymással nem feltétlenül együtt mozgó dimenzió, amelynek számos kimenetele lehet, amint az a 2. ábrán látható (Glatzer – Mohr, 1987).

2. ábra

Az objektív és szubjektív jóllét összefüggései

Objektív jóllét	Szubjektív jóllét	
	Jó	Rossz
Jó	Jóllét	Disszonancia
Rossz	Adaptáció	Depriváció

Forrás: Bukodi, 2001

Ahogy az objektív jólléten belül is lehetnek ellentmondások, úgy az objektíve (a fejlett világ életmódja alapján vett) rossz körülményeket is tudja egy társadalom adaptív és konstruktív módon megélni, illetve az objektív értelemben vett jó körülmények között is lehet rossz érzete egy közösségnek. A disszonancia fentebb említett relativitásból, összehasonlításból, illetve az egyén és közösség viszonyából adódhat. Például az egyéni teljesítményt az emberek általában magasabban értékelik, mint a közösségi eredményeket. Az elégedetlenséget a társadalom gyakran elnyomja, de annak kifejezése (kifakadása) is gyakran elszakad a tényleges, aktuális helyzettől. A jobb körülmények között élők sokszor kritikusabbak a létező viszonyokkal. És így tovább.

Az objektív és szubjektív életminőség összehangolására, interaktív modelljük kialakítására is történtek már törekvések (Cummins, 2000). A mérésekkel kapcsolatos kutatások pedig azt mutatják, hogy az életminőség mérésére legtöbbször használt indexek többsége megbízható, idősorok képezhetők belőlük, és dezaggregálhatók

regionális vagy helyi mérésekre is. Hagerty és kutatótársai 22 indexet vizsgáltak meg 14 kritérium alapján, és kritikát a társadalompolitikai, stratégiai alkalmazásukra fogalmaztak meg (Hagerty et al., 2001). Mint láttuk, Magyarországon is széles körű kutatások folynak a társadalmi haladás mérésére, amelynek mutatórendszere nagyon jó közelítést ad a fenti modell szemléletének számszerűsítésére. Továbbfejlesztéséhez egyrészt támpontot adhatnak a fejezetben megfogalmazott eltérő értelmezések (pl. a társadalmi tényező viszonylatában), másrészt a szubjektív oldal mért változórendszerének nagyobb teret szükséges szentelni. Ebben a tekintetben Kopp Mária és Martos Tamás konkrét javaslatot tett egy Nemzeti Összjóllét Indexre, amelynek mutatórendszere kiterjed a szubjektív egészségi állapotra, a pozitív és negatív lelkiállapot jellemzőire, a jövőirányultságra és a társas jóllétre, és ezeket korábbi felmérések módszertanával és tapasztalataival támasztják alá (Kopp – Martos, 2011).

A fejlődés egész fenti modellje a belső kölcsönhatások mellett állandó visszacsatolási mechanizmusokkal kötődik a társadalmat körülvevő természeti-történelmi közeghez: mindahhoz a szívóhatáshoz vagy közegellenálláshoz, amellyel a nemzetközi környezet indukálja, segíti vagy gátolja a hazai tervek és erőfeszítéseket; mind pedig e közegnek a hazai fejlesztési lépésekre tett válaszreakcióihoz.

A fenntarthatóság világában az ember a maga teljességében – biológiai-pszichés-spirituális-szociális lényként – állhat a közgazdasági és módszertani gondolkodás előtt is. A Stiglitz-jelentés helyesen ismerte fel az objektív és szubjektív tényezők összekapcsolását, azonban a szubjektív oldal, azaz az ember pszichés és részben szociális viszonyainak kidolgozása még várat magára. A módszertani oldalról is megtámogatott szemléletváltási igényt felerősítheti az a felelősség is, amely az emberi tényezőt dinamikájában látja: *a jóllét része az is,*

hogy a fejlődés részének tekintjük a nevelést! „Boldogságunk végső soron és döntő mértékben bensőnkől és életfilozófiánktól függ. Az emberek nyilvánvalóan boldogabbak akkor, ha képesek megbecsülni azt,

amijük van, függetlenül attól, hogy mi az; ha nem mindig másokkal hasonlítják össze magukat, és ha megtanulnak bánni a kedélyállapotuk hullámzásával.” (Layard, 2005, 78. o.)

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Amram, Y. – Dryer, Ch. (2008): The Integrated Spiritual Intelligence Scale (ISIS): Development and Preliminary Validation. Paper presented at the 116th Annual (August 2008) Conference of the American Psychological Association, Boston, MA. www.yosiamram.net/papers/ (2012. január 20.) – (2) Andreescu, A. (2011): Rethinking Prayer and Health Research: An Exploratory Inquiry on Prayer’s Psychological Dimension. *International Journal of Transpersonal Studies* 30(1-2), pp. 23-47. – (3) Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) (1991): Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest – (4) Az életminőség fogalmán túl. Elméletek, módszerek és gondolatok az életminőség kapcsán. (2007) DEMOS Magyarország Alapítvány – (5) Barabási A.L. (2002): *Linked. The New Science of Networks*. Cambridge MA, Perseus Publishing, Magyarul: Barabási A.-L. (2003): *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Magyar Könyvklub, Budapest – (6) Báthory Z. (1997): Tanulók, iskolák – különbségek. OKKER Kiadó, Budapest – (7) Blanchflower, D. – Oswald, A. (2004): Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*, 88, pp. 1359-1386. – (8) Bornstein, M.H. – Lamb, M.E. (2005): *Developmental science: An advanced textbook*. Mahwah, NJ, Erlbaum – (9) Brundtland, G. (ed.) (1987): *Our Common Future: The World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press, Oxford – (10) Bukodi E. (2001): Társadalmi jelzőszámok – elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle* 2. pp. 35-57. – (11) Craig, C. (ed.) (2002): *Symbolic Capital*. Dictionary of the Social Sciences. Oxford University Press – (12) Cummins, R.A. (2000): Objective and Subjective Auality of Life: an Interactive Model. *Social Indicators Research*, 52(1), pp. 55-72. – (13) Diener, E. (1995): A value based index for measuring national quality of life. *Social Indicators Research*, 36 (2), pp. 107-127. – (14) Elder, K. (2010): *The Integrated Life: Experience the Powerful Advantage of Integrating Your Faith and Work*. Manna Ventures LLC, Montrose, Colorado – (15) Fuller, T. – Tian, Y. (2006): Social and Symbolic Capital and Responsible Entrepreneurship: an Empirical Investigation of SME Narratives. *Journal of Business Ethics* 67(3), pp. 287-304. – (16) Gáspár T. (2007): Mezo-szint és jövőformálás: stratégiai megfontolások. *Tér és Társadalom* 2, pp. 43-54. – (17) Gáspár T. (2008): Az eredmények együttes értékelése. In: Adamecz et al., szerk. Belyó P.: *Magyarország gazdasági-társadalmi fejlettségének megítélése nemzetközi rangsorok alapján*. ECOSTAT, Budapest – (18) Gáspár T. (2012): *Strategia Sapiens*. Akadémiai Kiadó, Budapest – (19) Gáspár T. – Zádor M. (2010): Relative Total Performance Index – International comparison in a new perspective. *Hungarian Statistical Review*, Special Number 14. November, pp. 89-109. – (20) Glatzer, W. – Mohr, H. (1987): Quality of life: Concepts and measurement. In: Michalos, A.C. (ed.): *German social report: Living conditions and subjective well-being, 1978-1984*. *Social Indicators Research* 19, pp. 15-24. – (21) Grootaert, Ch. et al. (2004): *Measuring social capital. An integrated questionnaire*. World Bank Working Papers, No. 18 – (22) Guest, M. (2007): In search of spiritual capital. The spiritual as a cultural resource. In Flanagan-Jupp (eds.): *A sociology of spirituality*. Ashgate Publishing Company, Aldershot, pp. 182-200. – (23) Hagerty, M. et al. (2001): Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. *Social Indicators Research* Vol 55, No 1, pp. 1-96. – (24) Hegedűs R. (2001): Szubjektív társadalmi indikátorok. Szelektív áttekintés a téma irodalmából. *Szociológiai Szemle* 2. sz., pp. 58-72. – (25) Helliwell, J.F. – Barrington-Leigh, Ch. (2010): Measuring and Understanding Subjective Well-Being. *Canadian Journal of Economics*, Vol. 43, Issue 3, pp. 729-753. – (26) Huntington, S.P. (1965): Political development and political decay. *World Politics*, Vol. 17. No. 3. April – (27) Iannaccone, L. – Klick, J. (2003): *Spiritual capital: An Introduction and Literature Review*. American Enterprise Institute, September. Preliminary draft, prepared for the Spiritual Capital Planning Meeting, October 9-10, 2003 – (28) Jacobs, G. – Asokan, N. (1999): *Towards a Comprehensive*

Theory of Social Development. In: Human Choice, World Academy of Art & Science, USA – (29) Kopp M. – Martos T. (2011): A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jóllét, életminőség viszonya. Tanulmány. Magyar Pszichofizikai és Egészséglélektani Társaság, Készült a Jövő Nemzedékek Állampolgári Biztosának megbízásából. – (30) Kozma F. (1998): A félperiféria. Aula, Budapest – (31) Kozma F. (2004): Néhány gondolat a komplex fejlettségi szint becsüléséről. Statisztikai Szemle 12, pp. 1077-1091. – (32) KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2009a): A társadalmi haladás mutatószámrendszere (tervezet – 0.2 verzió) Budapest. <http://www.ksh.hu/thm/index.html> – (33) KSH (2009b): A társadalmi haladást mérő mutatószámrendszerhez kapcsolódó metaleírások. Budapest. http://tudasbazis.org.hu/doktar/makrogazdasag/tarsadalmi_haladas_mutatok.pdf – (34) Layard, R. (2007): Boldogság. Fejezetek egy új tudományból. Lexecon, Győr – (35) Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs – (36) Lerner, R.M. (2002): Concepts and theories of human development. Mahwah, NJ: Erlbaum – (37) Liu, A. (2010): Measuring spiritual capital as a latent variable. The RM Institute, <http://www.researchmethods.org/MeasuringSpCapital.pdf> (2012. január 20.) – (38) Magyarország gazdasági-társadalmi fejlettségének megítélése nemzetközi rangsorok alapján. Betekintés a legismertebb ország-rangsorok módszertanába. (2008) (Adamecz et al., szerk. Belyó Pál), ECOSTAT, Budapest, pp. 91-107. – (39) Malik, K. (2012): Beyond GDP: Measuring the Future We Want. Rio presentation. UNDP Press Release. <http://hdr.undp.org/en/mediacentre/press> (2012. november 10) – (40) Nasel, D.D. (2004): Spiritual orientation in relation to spiritual intelligence: A consideration of traditional Christianity and New Age/individualistic spirituality. Unpublished doctoral dissertation, University of South Australia, Adelaide – (41) O’Sullivan, A. – Sheffrin, S.M. (2003): Economics: Principles in action. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey – (42) Rima, S.D. (2012): Spiritual Capital: A Moral Core for Social and Economic Justice. Farnham, Gower/Ashgate Forthcoming – (43) Sardar, Z. (1993): Colonising the future: The ‘other’ dimension of future studies. Futures 25(3), pp. 179-187. – (44) Sen, A. (2003): A fejlődés mint szabadság. Európa Kiadó, Budapest – (45) Stiglitz, J. – Sen, A. – Fitoussi, J. (2009): The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr (2011. november 25) – (46) Stutzer, A. (2003): The role of income aspirations in individual happiness. Journal of Economic Behaviour and Organisation 54 – (47) Szabó L. (2007a): A fenntartható fejlődés jellemzői. ECOSTAT Időszaki közlemények XXVII. – (48) Szabó L. (2007b): A fenntartható fejlődés mint napjaink stratégiai tervezésének legfőbb gondolati váza. Bővülő Európa 2007/1. Miniszterelnöki Hivatal-ECOSTAT, Budapest – (49) Szabó L. (2010): Magyarország társadalmi fejlettségi tükre. Bővülő Európa 41, pp. 7-75. – (50) Szcenzi Á. (2004): Nevelés-lélektani alapkérdések. Az érzelmi és társas-lelkületi képességek kiművelése. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest – (51) Szentes T. (2011): Fejlődés gazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest – (52) Tánzos T. (2011): A társadalmi és gazdasági fejlettség térbeli folyamatvizsgálata Magyarországon. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő – (53) UNEP, UNU-UHDP (2012): Inclusive Wealth Report 2012. Measuring progress towards sustainability. Cambridge University Press, Cambridge – (54) Wasserman, S. – Faust, K. (1994): Social Network Analysis. Methods and Applications, Cambridge: University Press – (55) Watts, D.J. – Strogatz, S.H. (1998): Collective Dynamics of ‘Small-World’ Networks. Nature 393, pp. 440-442. – (56) Western, S. (2010): What do we mean by Organizational Development. Advisio Press, Krakow – (57) Wolman, R.N. (2001): Thinking with your soul: Spiritual intelligence and why it matters. Harmony Books, New York – (58) Zohar, D. – Marshall, I. (2004): Spiritual capital: wealth we can live by. Berrett-Koehler Publishers

Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban

MÉSZÁROS SÁNDOR – SZABÓ GÁBOR

Kulcsszavak: teljes tényezőhatékonyság, hatékonyságorientált agrárpolitika, foglalkoztatásorientált agrárpolitika.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Magyarország sem térhet ki a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelését célzó világgazdasági verseny elől, elsősorban az exportpiacok védelme, de a hazai fogyasztók megtartása érdekében is. A kelet-európai EU-tagállamokhoz viszonyítva e versenyben jelenleg helytállunk, ugyanakkor szembeesülni kell azzal, hogy a hatékonyság mértéke ágazatonként és üzemenként rendkívül differenciált, ami jelentős tartalékok meglétére utal. Az agrárirányítás azonban nem teheti meg, hogy egyoldalúan csak a hatékonyság szempontjának rendelje alá a mezőgazdaság üzemi és termelési szerkezetét, mert a foglalkoztatási és a környezetvédelmi (természetvédelmi) aspektusok szintén figyelmet érdemelnek. Fontos lenne elérni, hogy a mezőgazdaság eltartóképesége legalább egyes régiókban (Tiszántúl, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) javuljon (a termelés belterjesítése révén). A hatékonyság és a foglalkoztatás növelésére irányuló törekvések ütköztetése alapján mi jelenleg kétféle országos szintű mezőgazdaság-fejlesztési stratégiát különböztetünk meg: az egyik a hatékonyságorientált, a másik a foglalkoztatásorientált fejlesztés. Mindkét stratégia mögött más-más érdekelttség, üzemtípus (és méret), termelési szerkezet, végső soron mezőgazdasági szektor áll. Az egyik vagy másik stratégia előtérbe állítása politikai döntés, pontosabban döntéssorozat kérdése. Szükségesnek tartjuk azonban, hogy az elmúlt évtizedek gyakorlatától eltérően, a stratégiai döntések megalapozásánál egzaktt, a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziókat egyaránt figyelembe vevő hatásvizsgálatokra kerüljön sor.

BEVEZETÉS

A hatékonyság és a foglalkoztatás önmagukban is fontos fogalmi és célkitűzései a gazdálkodásnak. A mai Magyarországon azonban egyre inkább úgy merül fel a kérdés, hogy a kettő közül melyik cél a fontosabb, az elsődleges az agrárpolitika és a gazdálkodók számára egyaránt. A cikk ezt a problémát kívánja körüljárni, és elsősorban ebben a kérdésben próbál újat nyújtani a folyóirat olvasói számára. Ehhez persze

nem kerülhető el a két gazdasági kategória eddigi helyzetének, problémáinak, illetve jövőbeli esélyeinek áttekintése sem.

Kapronczai István „A magyar agrár-gazdaság napjainkban” című cikkében (Kapronczai, 2011) már megemlítette ezt a problémát: „A magyar agrártársadalom ma megosztott. Egyik része a hatékonyságorientáltságot, a versenyképességet hangsúlyozza, míg a másik része a vidéki foglalkoztatást középpontba állítva másod-

rendű kérdésként kezeli a gazdasági hatékonysággal összefüggő kihívásokat.” (i. m. 624. o.) Azután így folytatja: „Kizárólagos célként kell-e kitűzni a kevés embert magas színvonalon eltartó versenyképességet, vagy ennél »alacsonyabb« célkitűzéssel – de vidéki munkaalkalmak teremtésével – is beérhetik-e a mezőgazdasági vállalkozók?” (i. m. 624. o.)

Jelen írásunkban, előljáróban hangsúlyozni kívánunk néhány korlátozást:

- bizonyos nemzetközi összehasonlításoktól eltekintve, csak a magyarországi helyzettel és kilátásokkal foglalkozunk, bár a címbebeli probléma globális viszonylatban, az Európai Unióban belül és számos külföldi országban is felmerül;

- az agrárgazdaságon belül csak a mezőgazdaságot tárgyaljuk;

- a környezeti kérdéseivel csak érintőlegesen foglalkozunk, noha a velük való összefüggések tagadhatatlanok, mégis e problémák taglalása már nem férne jelen írás kereteibe;

- a szakirodalom áttekintésénél elsősorban a megállapításokra koncentrálunk, a módszertani kérdésekben nem kívánunk elmélyülni, ez utóbbi inkább egy monográfiában (disszertációban, könyvben) volna lehetséges.

A tanulmány négy fő részből áll. A *Bevezetés* után a *Hatékonyág*, majd a *Foglalkoztatás* önálló kérdéseit vesszük sorra, végül pedig az *Agrárpolitikai megfontolások* című fejezetben a kétféle célkitűzés összhangjának vagy ütközésének, azaz harmonizálásuknak a problémáit tárgyaljuk meg.

Írásunkat vitacikknek szánjuk. A vitacikkek feladata általában a korábban alkalmazott fogalmak, módszerek, megoldások és problémák áttekintése, vitára való előkészítésük és tálalásuk, keresve ezáltal a jelen és a jövő lehetséges megoldásait. Esetünkben a vitának elsősorban a hatékonyság és a foglalkoztatás javításának esélyeire és eszközeire, másrészt a két gazdasági kategória

párhuzamos vagy eltérő súlyú szerepére kellene irányulnia.

HATÉKONYSÁG

A mezőgazdasági termelésben a gazdasági hatékonyság növelésére való törekvés mindig is jelen volt. A régi időkben (a II. világháború előtt) a termelési technológia tökéletesítése lassú folyamat volt, főként a jobb fajták bevezetésével, valamint a talajművelés és a betakarítás módjának, eszközeinek javít(gat)ásával valósult meg. Technológiai oldalról a gépesítés és kemizálás korszaka, gazdasági oldalról pedig a világpiaci versenybe való bekapcsolódás erősítette fel a hatékonyság növelésére irányuló erőfeszítéseket. Manapság a hatékonyság fokozása iránti kihívások több oldalról is jelentkeznek:

- az agrárexport piacain szigorú minőségi és árverseny érvényesül;

- a hazai fogyasztók (vásárlók) többsége is előnyben részesíti az olcsó élelmiszereket;

- a nemzetgazdaság igényli az agrárgazat növekvő pozitív külkereskedelmi egyenlegét, valamint minél jelentősebb hozzájárulását az ország GDP-jéhez;

- s végül a (főként jövőbeni) világelelmezési helyzet sem nélkülözheti a magyar élelmiszereket.

Nem véletlen ezért, hogy az agrárszakemberek időről időre könyvekben összegezték a magyar mezőgazdaság hatékonyságának, versenyképességének vizsgálatából kapott eredményeiket, tapasztalataikat. Így született például *A mezőgazdaság belterjessége* (Erdei – Csete – Márton, 1962), az *Élelmiszer-gazdaságunk versenyképessége* (Borszéki – Mészáros – Varga, 1986), valamint a *Hatékonyág a mezőgazdaságban* (Szűcs – Farkasné Fekete, 2008) című könyv. De a Gazdálkodás folyóirat is gyakran foglalkozott a témával, talán nem szerénytelenség emlékeztetnünk arra, hogy az írás ezen része szerzőjének első Gazdálkodásban megjelent cikke Csete László: *Hatékonyág*

és gazdasági értékelés című vitacikkéhez kapcsolódott (Mészáros, 1963).

A hatékonyságvizsgálatok elsődleges célja feltárni a hatékonyság növelésének tartalmait, s ezáltal útmutatást adni a jövőbeli tennivalókhöz. A tartalmakat egyrészt nemzetközi összehasonlítással, másrészt az ágazatok, illetve az egyes vállalkozások egybevetésével lehet kimutatni. Kifejezetten ilyen tartalmélfeltárás jellegű friss tanulmányt készített a Gazdálkodás számára Felkai et al. (2013).

A hatékonyságvizsgálat rendszerint a legegyszerűbb, hányados jellegű mutatók kiszámításával kezdődik. E hányadosok előnye a gyors számíthatóságuk és a közérthetőségük, hátrányuk pedig, hogy ugyanazt a hozamoldalt külön-külön és ismételtelen viszonyítják a termelés más-más tényezőjéhez (munkaerőhöz, földterülethez, eszközállományhoz). A Gazdálkodás folyóiratban Beke et al. (2011) e mutatókkal kezdte 12 európai uniós ország mezőgazdasági teljesítményének összehasonlítását. A számlálóban a vásárlóerő-paritáson (PPS) számított agrárkibocsátás, a munkatermelékenységi mutató nevezőjében pedig az éves munkaerőegység (*annual work unit* – AWU, magyarul ÉME) szerepelt. A 2000–2009 közötti évtized átlagában Magyarországra hektáronként kereken 2187 eurós területi termelékenységet és 1 AWU-ra kereken 19 eurós munkatermelékenységet kaptak. A magyar teljesítmény munkatermelékenységekben elérte a vizsgált hat kelet-európai ország átlagának 90%-át, ám a földhasználat hatékonyságát illetően csak 67%-át.

Manapság az egyszerű hatékonysági mutatók mellett vagy helyett, különösen az angol nyelvű szakirodalomban, előtérbe került a komplex vagy teljes tényezőhatékonyság (*total factor productivity* – TFP) részletekbe menő elemzése. Ennek egyik oka, hogy a számítógépekben és szoftverekben meglévő korábbi korlátok megszűntek, és felnőtt egy hozzájuk jól értő fiatal szakember-generáció is. Másik oka, hogy a TFP elemzése lehetővé

teszi a korszerű közgazdasági elméletekkel összhangban levő vizsgálatot (például a termelésnövekedés jellegét és tényezőit illetően, sőt akár az üzemméret változtatásával összefüggő hatások feltárását is).

A mezőgazdasági TFP használatának nemzetközi elterjedtségére jellemző, hogy Headey et al. 2010-ben a világ 88 országára vonatkozóan végzett összehasonlító elemzést.

A következőkben makroszintről lefelé haladva tárgyaljuk a szakirodalom hatékonyságra vonatkozó megállapításait.

Makroszintű vizsgálatok

Országos szinten a leggyakrabban használt komplex hatékonysági mutató a TFP (*total factor productivity*), amit magyarul teljes tényezőhatékonyságnak nevez a jelenlegi szakirodalom. Tartalma az aggregált output (hozam) és az összesített input (ráfordítás) hányadosa, melynek leggyakrabban az évi növekedési ütemét szokták megadni, százalékban. A mezőgazdaságban az USA produkálta az egyik legerőteljesebb hatékonyságnövekedést a világon, a TFP-mutatója évi 1,7%-kal nőtt az 1948 és 1979 közötti három évtizedben (Mészáros, 1990), majd évi 3,1%-kal az 1973 és 1993 közötti húsz évben (Szűcs – Farkasné Fekete, 2008), az Európai Unióban pedig 2,1%-ot ért el a TFP növekedése az utóbb említett két évtized folyamán.

A hazai mezőgazdaság TFP-jének közelítése először az 1965 és 1985 közötti periódusra történt meg, a parciális hatékonyság magyar makroszintű mutatói és az Európai Közösség faktorsúlyainak feltételezése alapján. Ez a becslés a TFP 0,9%-os évi átlagos növekedésére vezetett (Mészáros, 1991). Baráth et al. (2009) ennél nagyobb értéket kapott a későbbi, 2001–2006 közötti időszakra, az SFA (*Stochastic Frontier Analysis*) módszerrel és az Agrárgazdasági Kutató Intézet tesztiüzemi adatbázisán végzett ökonometriai számításokkal: ekkor 2,2%-os volt az évi átlagos hatékonyságja-

vulás. Figyelemre méltó, hogy e növekedés gyakorlatilag teljes egészében a nagyobb technológiai fejlődésnek volt köszönhető. További érdekesség, hogy a TFP növekedésében az egyéni és a társas vállalkozások között nem mutatkozott érdemi különbség! Ugyanakkor Baráth (2009) szerint a magyar mezőgazdaság TFP-jének szintje csak mintegy 30%-kal maradt el a volt kelet-német tartományokétól (és tegyük hozzá: ennyit akár az ottaninál szárazabb éghajlat is indokolhat). A TFP szintjét tekintve tehát az európai országok mezőnyében feltehetően jobb helyen állunk, mint amit a hatékonyság növekedésének üteme sugall.

Baráth et al. (2010) az agrár-külkereskedelem és mezőgazdasági termelékenység összefüggéseit vizsgálta az EU-csatlakozás utáni években. A teljes tényezőhatékonyság (TFP) elemzése a földbérleti díjra vonatkozó adatok hiánya miatt nem vált lehetővé, ezért az összehasonlításához a többlettermelési termelékenységi mutatót (MFP) használták. A többlettermelési termelékenységi mutatót a *Törnquist–Theil-index* alapján számították. Az MFP az időbeli változást nézve valamennyi országban növekedést mutatott. A növekedési ráta Lengyelországban volt a legnagyobb évi 2,3%-os értékkel; Szlovákiában 1,9%-os; Csehországban 1,5%-os; míg Magyarországon 1,6%-os volt az MFP éves növekedési üteme. Figyelemre méltó, hogy a *mezőgazdasági nyerstermékek exportjának* növekedési üteme az országok előző sorrendjében a következőképpen alakult: 14,1%, 13,2%, 11,5% és 6,5%.

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet egyik készülő tanulmánya (Kemény – Fogarasi, 2014) ezt a sejtésünket látszik igazolni. Az ugyancsak a tesztiüzemi adatbázison alapuló, de már DEA (*Data Envelopment*

Analysis) módszerrel¹ és a 2007–2011. évi időszakra végzett TFP-számítások a mezőgazdaság egészére (a zöldségtermesztést kivéve) évi 2,4%-os hatékonyságjavulást eredményeztek. Ez már Európai Unióra jellemző teljesítmény (!), még akkor is, ha az ágazatonkénti hatékonyságváltozások rendkívül differenciáltak.

A versenyképességre vonatkozó számítások

Az ágazatok (országosan összesített) szintjén leginkább a versenyképességet szokták elemezni, hiszen termékek vagy termékcsoportok versenyeznek más országok áruival az exportpiacokon, illetve a belső piacokon. *A versenyképesség anynyiban komplexebb kategória a TFP-nél, hogy arra már az intézményi tényezők is hatnak.* Ettől függetlenül hazánkban is sokféle módszerrel (mutatóval) vizsgálták a mezőgazdaság versenyképességét.

Az *Élelmiszer-gazdaságunk versenyképessége* című könyvben főként a DRC (*Domestic Resource Cost*) mutatóval végeztek számításokat, amelyek az exporttal szerzett egységnyi deviza (pl. egy dollár) belföldi erőforrásköltségeit fejezik ki. Összesen 17 mezőgazdasági és feldolgozott termékre végeztek akkor számításokat, hat különböző időpontra az 1968–1983. évi időszakon belül. A búza esetében például kerekén 22 és 85 forint között ingadozott az 1 dollárnyi nettó devizabevételhez felhasznált hazai erőforrások értéke az említett 15 éves periódusban (Borszéki et al., 1986).

A 90-es és a rákövetkező évtizedre Jámbor et al. (2008) elemezte a mezőgazdasági termékek versenyképességét. Ők a pozitív külkereskedelmi egyenleggel rendelkező

¹ Míg a *Stochastic Frontier Analysis* (SFA) módszere termelési függvény illesztésével határozza meg az élenjáró termelési technológiát, addig a *Data Envelopment Analysis* (DEA) metódusa lineáris programozással teszi ugyanezt. Ezután az egyes gazdaságok komplex hatékonyságának meghatározása az élvonalbeli és az adott üzemben ténylegesen elért hatékonyság különbözeteként történik. A DEA-módszer részletesebb ismertetése már a Gazdálkodás folyóiratban is megtörtént (Felkai et al., 2013).

termékcsoportokat vizsgálták, hétféle mutató (köztük a DRC) alapján az 1992-től 2005-ig terjedő periódusban. Az összesített eredményeik azt jelzik, hogy a fő mezőgazdasági termékcsoportoknak (gabona, hús, zöldség-gyümölcs, cukor-méz) mind kimutatható komparatív előnyük volt. A tejtermék és tojás termékcsoport azonban kivételképpen a vizsgált 14 év egyikében sem volt a Balassa-index alapján versenyképes. Emellett azt is megállapították, hogy a többi termékcsoportnál is romló trend érvényesült az 1992–2005. évi időszakban.

Nagy (2009) a magyar élelmiszer-gazdaság aggregált szintű külkereskedelmi teljesítményét vizsgálta a 2000–2008 közötti időszakban többféle mutató segítségével. A megnyilvánuló komparatív előny mutató (DRC) értékei alapján 2004 után növekvő komparatív előnyt figyelt meg a gabona és a gabonakészítmények viszonylatában, míg több termékcsoportnál (élőállat, hús és hús-készítmények, tejtermék és tojás, gyümölcs és zöldségfélék) csökkenő komparatív előny mutatkozott. Látható, hogy a két tanulmányban közölt DRC-mutatók többnyire azonos tendenciákat tükröznek.

További előrelépést jelentett a versenyképesség vizsgálatában az export legfontosabb célpiacainak egyenkénti elemzése. *Juhász – Wagner (2012)* a konstans piaci részesedés (CMS) modelljével végzett részletes vizsgálatokat Magyarország öt legnagyobb exportpiacán (Románia, Németország, Olaszország, Ausztria, Szlovákia), továbbá néhány más ország vonatkozásában. A CMS-modell segítségével az exportnövekményt fel lehetett bontani a piac méretének növekedéséből, a piaci összetétel módosulásából és a versenyhatásból eredő változásokra. A fő eredmények alapján Olaszországban és Szlovákiában a piac bővülésénél nagyobb mértékben sikerült a kivittelt fokozni, míg Lengyelország és Oroszország esetében „a gyengülő versenyképesség gyakorlatilag megfelezte a piaci nagyság és a piaci összetétel hatásából

adódó potenciális kivitelnövekményt” (a 2001–2003 és 2008–2010 közötti időszakban). Fontosnak tartjuk azokat az árral és minőséggel kapcsolatos eredményeiket is, amelyek szerint főként a gabonafélék esetében a német és az olasz piacon inkább a relatíve olcsóbb termékek tudták Magyarországi piaci pozícióit javítani.

Üzemi szintű elemzések

A gazdaságok (üzemek) szintjén is ma-napság a TFP-vizsgálatok divatosak. Itt csak az egyik leghasználhatóbb eredményeket adó elemzést tárgyaljuk, amely Franciaország és Magyarország tejszektorára és GOF-növénytermelésére terjedt ki a 2001–2007. évi időszakban (*Latruffe et al., 2012*). A tesztüzemi (FADN) rendszerekből csak azokat a szakosodott gazdaságokat válogatták ki, amelyeknél a tej-, illetve a GOF-növényeket előállító szektor a gazdaság termelési értékének legalább kétharmadát adta. A TFP szintjét az adott ország leghatékonyabb gazdaságához viszonyítva mérték minden egyes gazdaság vonatkozásában (a már említett DEA-módszerrel).

A tejágazat hatékonysági mutatóiban nem voltak szignifikáns eltérések a két ország között, annak ellenére, hogy Franciaországban 5640 liter volt a tehenenkénti tejhozam, míg a magyar mintában csak 4883 liter. A hazai TFP ráadásul évi 2%-kal javult a hét év átlagában. Hatékonysági lemaradás tehát nem volt Franciaországhoz képest, amihez valószínűleg hozzájárult az a körülmény, hogy a magyar tejtermelő gazdaságok 2-4-szer nagyobbak voltak a franciáikénál.

A szántóföldi termelésben viszont a francia gazdálkodók szignifikánsan jobb eredményt értek el, bár a hatékonyság szintjében nincs akkora különbség, mint azt a termésátlagok eltérése alapján gondolnánk: a francia gabonáhozam elérte a 8,9 tonnát hektáronként, míg a magyar mintában csupán 6,1 t/ha volt a termésátlag. A hatékonyság növekedési ütemében azonban az eltérés nagyságrendje megegyezett a

termésátlagokéval: míg nálunk évi 3%-kal nőtt a komplex hatékonyság, addig a franciaországi TFP 4,6%-kal! A hazai évi 3%-os hatékonyságjavulást azonban megerősíti *Kemény et al. (2014)* idézett munkája, mely szerint a rákövetkező négy évben is hasonló mértékben, évi 2,9%-kal nőtt a teljes tényezőhatékonyság a szántóföldi növénytermelésben (és nemcsak a GOF-növényekre szakosodott gazdaságok körében).

A hatékonysággal és versenyképességgel kapcsolatos eredmények összefoglalása

Összegezve a hatékonysággal és versenyképességgel kapcsolatos eredményeket, megállapításokat, az alábbi következtetésekre juthatunk:

- Az egész mezőgazdaságban a hatékonyság hosszú távú trendje biztatóan alakul, mivel a TFP növekvő tendenciát mutat (1965–1985: 0,9%, 2001–2006: 2,2%, 2007–2011: 2,4%).

- Legkedvezőbbnek a szántóföldi növénytermelés helyzete ítélnélhető, ahol erőteljes (évi 3% körüli), hihető és stabil a komplex hatékonyság növekedése.

- A hatékonyság növelésének azonban vannak tartalékai is, főként az abrakigényes sertés- és baromfitartásban, ahol alig (mindkét ágazatban csupán évi 0,2%-kal) nőtt a TFP-mutató a 2007–2011-es időszakban, a tojástermelés pedig 14 éven keresztül egyik évben sem volt versenyképes.

- A kertészeti ágazatok helyzete ellentmondásosnak látszik: a gyümölcsstermelésben a 2007–2011-es periódusra kapott évi 11,6%-os TFP-javulás szinte hihetetlen, különösen annak fényében, hogy a szőlőtermelésben évi 1,5%-kal romlott a komplex hatékonyság, a zöldségtermelésre pedig nem ismertek a TFP-eredmények. A kertészeti ágazatban ezért az adatok, illetve eredmények ismételt, mélyebb elemzése szükséges, miután a hatékonysági adatok ismerete nagyon fontos a cikkben tárgyalt téma szempontjából.

- Végül a hatékonyság múltbeli alakulásának vizsgálata mellett indokolt lenne a hatékonyság növekedési potenciáljának (jövőbeli alakulása lehetőségeinek, variánsainak) elemzése is. Nemzetgazdasági szinten e jövőorientált vizsgálatok már megindultak hazánkban és az EU tagállamaiban is (*Halmai, 2013*). A mezőgazdaságban egyrészt a környezeti terhelhetőség, másrészt a csökkenő hozadék törvényének várható érvényesülése miatt lennének fontosak e kitekintő jellegű vizsgálódások. *Beke et al. (2011)* idézett cikkében már használták a potenciális hatékonyság fogalmát, ők a vizsgált 6 kelet-európai, illetve nyugat-európai ország átlagában elért hatékonyságot tekintették a jövőben elérhető (potenciális) célnak az egyes tagállamok számára.

FOGLALKOZTATOTTSÁG

Kit tekintünk foglalkoztatottnak?

A 2007–2008. évi gazdasági és pénzügyi válság kitörése utáni években számos országnak – köztük az EU-beli országok többségének is – az államadósság növekedése mellett a legnagyobb problémát a *jelentős munkanélküliség* okozza, különösen a fiatal korosztályokban. A magyar munkaerőpiac gondjait növeli, hogy *kirívóan alacsony a foglalkoztatási szint* (az EUROSTAT adatai szerint 2010-ben 55% volt a 20–64 éves népesség körében), *ami elsősorban az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező népesség magas inaktivitására vezethető vissza*. Ennek egyik oka, hogy „a hátrányos helyzetű területek lakossága, amely túlnyomórészt falusias környezetben él, a rendszerváltást követően nem vehetett részt a mezőgazdaságban végezhető, nagy volumenű élőmunkát igénylő foglalkoztatásban, mert a mezőgazdaságban eddig a gépesített nagyüzemi termelésre helyeződött a hangsúly. (...) Az alacsony foglalkoztatás problémájára korábban nem születtek hathatós és hosszú távú programok.” (*KIM, 2011, 42. o.*) Noha az elsődleges kormány-

zati cél az, hogy a versenyszférában minél több munkahely jöjjön létre, 2011 novemberében, a Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia elfogadásával a munka világából tartósan kiszorultak részére a kormány *három pillérű* támogatási rendszert hozott létre (KIM, 2011):

- az első pillér a *nyílt munkaerő-piaci elhelyezés* ösztönzése (kiemelt figyelmet fordítva a mikro-, kis- és középvállalatokra);

- a második pillért a *szociális gazdaság* jelenti (melynek célja, hogy átvezessen a nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatásba);

- a harmadik pillér a *közfoglalkoztatás*.

A fenti feladatok érdekében fontosnak tartjuk tisztázni, hogy miként vehető számba a mezőgazdasági foglalkoztatottak mai létszáma.

A *The Economist* című angol közgazdasági hetilap rendszeresen közli 44 ország legfontosabb gazdasági és pénzügyi mutatószámait. Ezen országok között 2013 augusztusában csak öt akadt, ahol a munkanélküliségi ráta nagyobb volt, mint Magyarországon (9,9%) (*The Economist, October 19th 2013, 84. o.*).

A mezőgazdaság foglalkoztatási helyzetét a *makrogazdasági körülmények* jelentősen befolyásolják. Ezért felhívjuk az olvasó figyelmét a *Fazekas et al. (2013)* szerkesztésében megjelent könyvre, mely széles körű nemzetközi kitekintéssel és gazdag statisztikai háttérrel foglalkozik a magyar munkaerőpiac kérdéseivel.

A *mezőgazdasági foglalkoztatás* bővítési lehetőségeivel való kérdéseket *átfogó jelleggel* tárgyalja az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) kollektívája által a közelmúltban megjelentetett kiváló könyv (*Biró – Székely, 2012*). Rövid tanulmányunkban a mezőgazdasági foglalkoztatás *néhány* fontos problémakörét elemezzük, a hazai agrár-közgazdasági szakirodalomban újszerű megközelítéssel.

Elöljáróban megjegyezzük, hogy a „*foglalkoztatott*” fogalma mind nemzetközi,

mind pedig hazai vonatkozásban többféle tartalommal használatos. A hazai mezőgazdasági ágazatban a foglalkoztatottak számbavételét négy *különböző módszer* alapján végzik:

- Az *éves munkaerőegység (ÉME)* a néhány órás munkavégzés teljes munkaidős munkavégzésére (évi 1800 óra) való átszámítást teszi lehetővé, összehasonlíthatóbbá téve a gazdasági szervezetekben és az egyéni gazdaságokban végzett munka nagyságát (*KSH, 2013a*). Az EU gyakorlata megkülönbözteti a fizetett és a nem fizetett munkavégzést is, utóbbi az egyéni gazdaságokban a háztartások tagjai által végzett mezőgazdasági munkát fedi. Az ÉME nem használható a nemzetgazdaság más ágazataival való összehasonlításra, mert a kiegészítő tevékenységként végzett mezőgazdasági munkával is elszámol, azaz a nem mezőgazdasági főtevékenységű foglalkoztatottak mezőgazdasági munkáját is figyelembe veszi.

- A más nemzetgazdasági ágakkal való összehasonlításra szolgál a valamennyi nemzetgazdasági ágra kiterjedő *munkaerő-felmérés*, mely a magánháztartásokra kiterjedő reprezentatív felvétel révén a 15–74 éves személyek gazdasági aktivitásáról nyújt információt. Megjegyzendő: *csak részben számol az egyéni gazdaságokban végzett mezőgazdasági tevékenységekkel.*

- Ugyancsak a más nemzetgazdasági ágakkal való összehasonlítást szolgálja az *intézményi munkaügyi statisztika*, melynek megfigyelési köre a legalább 5 fős létszámú vállalkozásokra terjed ki. Ez utóbbi *egyáltalán nem számol az egyéni gazdaságokban végzett mezőgazdasági tevékenységekkel.*

- A *nemzeti számla rendszerében* a foglalkoztatottak száma: „...a termelésnek tekintett, bármilyen termelőtevékenységben foglalkoztatott személyek száma (alkalmazottak és önállóak, beleértve a segítő családtagokat is)” (*KSH, 2013b*).

A magunk részéről alapvetően az *éves munkaerőegységben (ÉME-ben)* kifejezett

munkaerő-felhasználással kapcsolatos adatok alapján végezzük az elemzésünket.

Az ÉME-ben mért mezőgazdasági tevékenység végzése 2012-ben annyi időt kötött le (a vad- és erdőgazdálkodással, valamint a halászzattal együtt), mintha 440 ezren egész évben teljes munkaidőben dolgoztak volna. Ezzel szemben a KSH a GDP-termelésben közreműködő mezőgazdasági foglalkoztatottak számát ugyanebben az évben 302,3 ezerre becsülte. A lakossági munkaerő-felmérés adatai szerint a mezőgazdaságban 200,3 ezer fő, míg az intézményi munkaügyi statisztika alapján (ahol csak az 5 fő feletti vállalkozások vannak figyelembe véve) csupán 77,8 ezer fő dolgozott. Látható tehát, hogy az egyes foglalkoztatási adatok között jelentősek az eltérések, ami esetenként különböző manipulációkra ad lehetőséget.

KSH (2013c) adatok alapján megállapítható, hogy az 1998–2012 közötti időszakban éves munkaerőegységben (ÉME) mérve a magyar mezőgazdaságban a foglalkoztatás jelentősen csökkent. A csökkenés mértéke összességében 42,7%, a fizetett munkaerő létszáma ennél lassabban (35,7%), míg a nem fizetett munkaerőé ennél gyorsabban (44,7%) esett vissza. Érdeemes megjegyezni, hogy ugyanezen forrás alapján 2012-ben az egyéni gazdaságok foglalkoztatták a mezőgazdasági munkaerő több mint háromnegyedét.

Az AKI Tésztüzemi Információs Rendszeréből nyert adatok alapján 2008–2011. évek átlagában az árutermelőnek tekintett egyéni gazdaságokban teljesítették az összes ÉME-ben számba vett munkaerő-felhasználás 61,0%-át (Keszthelyi – Pesti, 2012).

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak csökkenése – a fejlett országokban zajló folyamatokat figyelembe véve – közép- és hosszú távon megállíthatatlan folyamatnak tűnik. Rövid távon viszont elképzelhető a létszám növelése is. (Izgalmas kérdés továbbá, hogy a mezőgazdaságban foglalkoz-

tattak létszámának *van-e alsó korlátja?* Ez alatt azt értjük, hogy mekkora vajon az a munkaerőlétszám, amely alá nemzetgazdasági szempontból nem célszerű csökkenteni a mezőgazdasági foglalkoztatottságot?)

Ezen pontban gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi (természetvédelmi) érveket kívánunk felsorakoztatni a létszámcsökkenés mérséklésének szükségessége és lehetősége mellett. Úgy véljük, hogy külön kell vizsgálnunk a társas és a különböző gazdasági célú egyéni gazdaságokat. Újszerű megközelítésben, a széles értelemben vett foglalkoztatottak egyes csoportjainak *eltérő jövedelemérdekeltségének* sajátosságaira kívánjuk felhívni a figyelmet.

Jövedelemérdekeltség és foglalkoztatottság

Társas gazdaságok. A *tőkeegyesítő* jellegű jogi személyiségű társas vállalkozásokban (rt.-ben, kft.-ben) egyértelműen a munkaerő-felhasználás műszaki fejlesztés révén történő minimalizálására törekednek. Ettől az élőmunka-termelékenység növekedését és ennek révén a megtermelt *profit* növekedését várják. A hazai mezőgazdasági vállalkozásokban a *társadalmi felelősség* (azaz a szűkebb vagy tágabb környezetben való foglalkoztatási helyzet mérlegelése, a környezetvédelem szükségessége) gondolata többnyire fel sem merül, illetve a környezetvédelmi szempontok csupán mint az EU által előírt költségnövelő tényezők, valamint támogatási lehetőségek tudatosulnak. Az Európai Tanács általános útmutatóul a következőképpen foglal állást: „A Vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) alapvető fogalom, melyet azért alakítottak ki, hogy segítsen a vállalatoknak a társadalmi és ökológiai kérdéseket vállalati tevékenységeikbe és az érdekelt felekkel való viszonyukba integrálni.” (*Education and Culture DG, 2010, 1. o.*) Málóvics (2011) vállalati fenntarthatóság értelmezéséről szóló könyvében sokoldalú tájékoztatást kapunk e témakör főbb kérdéseiről.

A személyegyesítő jellegű, ún. nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban (bt.-ben, kkt.-ben) már más a helyzet, mert ezekben a tagok foglalkoztatásának biztosítása és a profitszerzés gyakorta *egyaránt* fontos célként szerepel. Sajnálatos módon az utóbbi vállalkozási formák gazdasági súlya és szerepe az utóbbi évtizedben jelentős mértékben csökkent (*Bíró – Székely, 2012; Kapronczai, 2011b; Harangi-Rákos – Szabó, 2011*).

A szövetkezetek különböző típusainak gyakran bonyolult foglalkoztatási és jövedelemérdekeltségi viszonyaiba a *Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban* című könyv (*Szabó G., 2011*) nyújt betekintést.

Egyéni gazdaságok. A hazai agrár-közgazdasági irodalomban alig kap figyelmet, hogy az egyéni gazdaságok egyrészt *háztartások*, másrészt *gazdaságok*. A *Burgerné Gimes – Szép (2006)* szerzőpáros könyvében több külföldi szerző véleményét ismerteti a családi (egyéni) gazdaságok fő jellemzőiről. Ezek közül a legfigyelemreméltóbb álláspont a következő: „*Djurfeldt, 1996* a családi gazdaságban a termelés, fogyasztás (háztartás) és a rokonság hármas egységét, továbbá a családi munka fontosságát hangsúlyozza.” (i. m. 24. o.) A külföldi szakirodalomból többek között említésre méltó *LaFrance (2001)* munkája, mely a háztartások kettős jellegével elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt foglalkozik. Úgyszintén érdeklődésre tarthat számot *Briggeman et al. (2007)* tanulmánya, mely az USA mezőgazdasági háztartástípológiájának megújítására tesz javaslatot.

A kizárólag saját fogyasztásra termelő egyéni gazdaságoknál a háztartások gazdasági jellege nem áll fenn, a saját fogyasztáson felüli többletet értékesítőknél a háztartásjelleg, míg az elsősorban értékesítésre termelőknél a gazdaságjelleg dominál.

A fentiekből következik, hogy az egyéni gazdaságok jövedelemérdekeltsége egyértelműen *eltér* a tőkeegyesítő érdekeltségű

gazdasági társaságok profitérdekeltségétől. A kizárólag saját fogyasztásra törekvőknél a profittermelés nem jelenik meg, a megélhetés biztonsága, a pénzkidadások csökkentése kerül előtérbe. A felesleget értékesítő gazdaságoknál szintén az önellátás a fő cél, de kisebb-nagyobb mértékben a profitalizálás motívuma is szerepet kap. Az elsősorban értékesítésre termelőknél értelemszerűen a profittermelés a legfontosabb, de nem kizárólagos jelleggel. Tekintettel arra ugyanis, hogy az egyéni gazdaságok zöme a családi munkaerőre épül, a termelékenység növelésénél a munkaerő leépítése kevésbé kerül előtérbe, mint a gazdasági társaságoknál.

Megjegyezzük, hogy a személyegyesítő gazdasági társaságoknál (bt., kkt.) – melyek gazdasági súlya a hazai viszonyok között igen alacsony mértékű és csökkenő arányú – a létszámcsoökkentés révén elérendő profitnövelés kevésbé lényeges, mint a tőkeegyesítő, egyértelműen profitmaximalizálásra törekvő gazdasági társulásoknál (rt., kft.).

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak jövedelmével kapcsolatos bizonytalanságok

Az egy főre jutó havi *alkalmazotti* mezőgazdasági bruttó jövedelmek változatlanul messze a nemzetgazdasági átlag alatt vannak (2011-ben 153 300, illetve 213 054 forint), azonban a mezőgazdaság azon gazdasági ágazatok közé tartozik, melyeknek javult a pozíciója a 2000. évhez képest (4,4%-ponttal), míg például a feldolgozóipar némileg romlott (0,3%-ponttal) (*Fazekas et al., 2013, 364-365. o.*). Pozitív változás mutatkozik az alacsony keresetűeknek számító részesedését illetően is (-2,1 százalékpont), noha a felsorolt 10 ágazat között a mezőgazdaság még mindig a második helyen áll (34,6%), s csak az építőipar van rosszabb helyzetben (43,0%) (i. m. 367. o.).

A 2000. és 2010. évek közötti időszakban a mezőgazdasági nettó keresetek aránya az ipari, illetve a nemzetgazdasági átlaghoz

viszonyítva alig változott, továbbra is kb. 23-24%-os a lemaradás, melyet a kedvezőtlen munkakörülmények is súlyosbítanak (Biró – Székely, 2012). Ugyanakkor ezek az adatok csak az intézményi adatgyűjtésbe bekapcsolt, legalább öt főt foglalkoztató vállalkozások munkavállalói adott munkahelyen kapott jövedelmeinek alakulását tükrözik. Az itt dolgozó, de más nemzetgazdasági ágazatban is jövedelemhez jutó személyek jövedelmi viszonyai a mezőgazdasági tevékenységben kapott jövedelmekkel együtt nyilván nagyobbak. Ugyanakkor a kisebb mezőgazdasági vállalkozások, de különösen az egyéni gazdaságok, családi gazdaságok, östermelők munkajövedelmi viszonyairól jelenleg semmilyen érdemi információval sem rendelkezünk. Ez a körülmény a feketegazdaság melegágyának tekinthető!

A mezőgazdasági tevékenység által elérhető jövedelemviszonyok javulása mellett számos egyéb feltétele van annak, hogy a fiatalok érdeklődése a mostaninál jobban a mezőgazdaság felé forduljon. Ezen feltételek kialakításának átgondolása és megvalósításuk gyakorlatba való átültetése sürgető feladat. A legalapvetőbb kérdés, hogy a mezőgazdasági tevékenységet kezdő, illetve végző fiatal gazdák a mindenkori kormánytól egyértelmű és számottevő támogatást kapjanak mind a termőföldhöz jutás tekintetében, mind pedig az uniós támogatások adta kereteken belül.

A hazai mezőgazdasági munkaerővel kapcsolatos vizsgálatok a jövedelmi viszonyok mellett többnyire a kedvezőtlen korösszetételt és az alacsony képzettségi fokot állítják előtérbe.

A kedvezőtlen korösszetétel

A hazai gazdaságvezetők átlagéletkora 2000–2010 között több mint két évvel növekedett (54,5; illetve 56,1 év) (Biró – Székely, 2012, 26. o.). A mezőgazdasági népesség előregedése nem magyar sajátosság, a fejlett gazdasággal rendelkező országokban

általánosan tekinthető jelenség, mely összefügg az ezen országokban megnyilvánuló demográfiai folyamatokkal. Tudomásul kell venni azonban, hogy az a folyamat, amely a fiataloknak a kedvezőtlen adottságú térségekből történő elvándorlásában nyilvánul meg, különösen hátrányos következményekkel jár azokon a területeken, amelyek a mezőgazdasági termelés szempontjából kiemelten fontosnak tekinthetők.

A KSH-adatok szerint a gazdaságvezetőknek összességében csupán 7%-a 35 éven aluli, míg közel 30%-a 65 éven felüli. Az AKI munkatársai rámutatnak arra, hogy a gazdaságvezetők minőségi jellemzői a gazdasági szervezetekben mind a korösszetétel, mind pedig a szakképzettség tekintetében jóval kedvezőbbben alakulnak, mint az egyéni gazdaságokban (Biró – Székely, 2012). Az egyéni gazdaságokban „a piaci jelenlét erősödésével javul a korstruktúra, valamint a képzettségi mutatók is kedvezőbbek, továbbá körükben jelentősebb a foglalkoztatott státuszban tevékenykedők aránya” (i. m. 27. o.).

A korösszetétel javítása szempontjából a belső és a külső migrációs folyamatok vizsgálatát célszerű lenne előtérbe állítani. A fiatal korosztályok elvándorlása a falvakból nemcsak a mezőgazdaság munkaerőkapacitását sorvasztja, hanem társadalmi, kulturális tekintetben is felmérhetetlen károkat okoz.

A mezőgazdasági termőföld tulajdonjogának magyar kézben tartásával egyetértünk, de a külföldi mezőgazdasági bérlők és munkavállalók alkalmazásával kapcsolatosan nagyobb társadalmi és szakmai nyitottságot tartunk kívánatosnak. Külön figyelmet érdemel a keleti és a nyugati országhatár menti migrációs mozgások körültreteintő vizsgálata.

A mezőgazdasági munkaerő korösszetételének javítása szempontjából alapvető fontosságú, hogy a fiatal korosztályok számára a mostaninál vonzóbbá váljon a mezőgazdaságban dolgozni.

A képzettségi szint javításának szükségessége

Elgondolkoztató képet kapunk a hazai *iskolarendszerrel* kapcsolatos folyamatokról.

Az általános iskolákba 1990-hez képest 2011-ben 23,9%-kal kevesebb gyermek iratkozott be. A szakiskolákba beiratkozott tanulók száma 1990–2011 között közel 60%-kal (!) csökkent. A középiskolába lépők száma – átmeneti mérsékelt növekedést követően – napjainkban kb. az 1990. évinek felel meg. A főiskolai/egyetemi hallgatók száma rendkívül dinamikus növekedést mutat: a két évtizeddel korábbi létszámhoz képest 2011-ben 3,2-szer több hallgató került beiskolázásra (Fazekas et al., 2013). A változt folyamatokat természetesen a demográfiai folyamatok is jelentősen befolyásolták. A szakiskolai képzés leépítése, illetve a felsőoktatásban tanulók létszámának megfelelő feltételek nélküli felfuttatása azonban nyilvánvalóan politikai döntések következménye. Ma már tudjuk, hogy mindkét folyamat jelentős károkat okozott a nemzetgazdaságnak és ezen belül a mezőgazdaságnak is.

A legfontosabb megoldandó feladat, hogy a fiatalok érdeklődése mind a szakoktatás, mind a felsőoktatás szintjén a korábbinál jobban forduljon a mezőgazdaság felé. Nyilvánvalóan ennek alapvető feltétele az, hogy a mezőgazdaságban a *keresetek, illetve a jövedelmek közelítsenek* az ipari, illetve a nemzetgazdasági átlagkeresetekhez. A másik fontos feltétel, hogy a mezőgazdasági tevékenység *társadalmi-erkölcsi elismertsége* növekedjen, ami a szakképzett fiatalok számára a mainál vonzóbbá tenné a mezőgazdasági ágazatban való munkavállalást.

Elengedhetetlen, hogy *növekedjék a hazai oktatás színvonala* mind a szakoktatásban, mind pedig a közoktatásban és a felsőoktatásban. Ennek érdekében szükségesnek tartjuk az agrárszakoktatás, valamint az agrár-felsőoktatás alapos átvi-

lágítását, modernizációját és megerősítését. Teljesen nyilvánvaló, hogy az *elmélet és a gyakorlat közötti szakadék csökkentése* az egyik legfontosabb feladat. Az elmúlt két évtizedben az agrár-felsőoktatásba kevés olyan oktató került be, aki gyakorlati (vállalati, pénzügyi, közigazgatási stb.) tapasztalattal rendelkezett.

Fontosnak tartjuk, hogy a mezőgazdaságban egyre több olyan fiatal vállaljon munkát, aki fejlett mezőgazdasággal rendelkező országban szerzett BSc-, MSc- vagy PhD-fokozatot. Ezzel kapcsolatban az ún. *„double degree” képzésben* való részvétel lehetőségeinek eddiginél sokkal intenzívebb kihasználására hívjuk fel a figyelmet. Feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy *a jövőben a gyakorló gazdák és a mezőgazdaságban dolgozó szakmunkások is mind többen vegyenek részt külföldi tanulmányutakon és szerezzenek gyakorlati tapasztalatokat a fejlett országok gazdaságaiban*. Az említett folyamatok kibontakoztatásához a mostaninál jobb idegen nyelvi kultúra kialakítása szükséges. Célszerű az *angol nyelv oktatását* a szakoktatásban, a közoktatásban és a felsőoktatásban egyaránt kötelezővé tenni.

Örvendetesnek és biztatónak látjuk azokat a törekvéseket, amelyek a jelentős munkanélküliséggel sújtott vidéki térségek falvaiban a *mezőgazdasági önfoglalkoztatás* előmozdítására irányulnak. A *szociális szövetkezetek* szervezésének felkarolását és támogatását e téren különösen fontosnak tartjuk. Jelenleg Magyarországon 946 szociális szövetkezet működik, melyek közel egyötödének (19%) főtevékenysége a mezőgazdasági termelés (Németh, 2013). Úgy gondoljuk, hogy a munkanélküliséggel különösen terhelt területeken a Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia a mezőgazdaság számára jelentős potenciális lehetőségeket rejt magában, mégpedig *nem csak az önfoglalkoztatás* keretében. Amint a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően javarészt az építőipar és a bányászat szívta fel

a faluról elmenekülő alacsony képzettségű munkaerőt, napjainkban a mezőgazdaság lehet a vidéki munkanélkülieket befogadó egyik fontos ágazat.

A mezőgazdasági foglalkoztatással kapcsolatos gondolatok összegzése

A fentieket figyelembe véve, a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerőlétszám csökkenésének mérséklése, illetve átmeneti növelése, valamint korösszetételének és szakképzettségi színvonalának javítása mellett a következő érvek szólnak.

Gazdasági érvek:

- A mezőgazdaság magasabb hozzáadott értéket eredményező szerkezeti változtatására (az állattenyésztés és a kertészeti ágazatok előtérbe helyezésére) irányuló törekvések.

- Az egyéni gazdaságok háztartási szükségleteinek fedezésére szolgáló mezőgazdasági termékek előállítására növeli a hazai árualapok, így az exportárualapok mennyiségét, tovább csökkenti az importot.

- A hazai állatállomány stabilizálása, esetleg növelése jelentős mértékben függ az egyéni gazdaságokban foglalkoztatottak – ezen belül az önfoglalkoztató munkaerő-népesség – létszámának alakulásától. A 2000. és a 2010. évi ÁMÓ-adatok szerint az állattartó gazdaságok körében az egyéni gazdaságoknál megmaradt a 22% körüli részarány, míg a társas vállalkozások esetében ez az érték 6%-ra csökkent! (Harangi-Rákos et al., 2013, 535. o.) Az AKI tesztüzemekre vonatkozó adatai alapján 2008–2011 átlagában az árutermelőnek tekintett egyéni gazdaságok rendelkeztek a számosállatban mért állatállomány 44%-ával (i. m. 540. o.).

- AKI tesztüzemi adatai alapján végzett számítások azt mutatják, hogy a területi termelékenység és az élómunka-hatékonyág a társas gazdaságokban, a bruttó hozzáadott érték/bruttó kibocsátás arány viszont az élómunkát jobban előtérbe helyező egyéni gazdaságokban alakul kedvezőbbben.

Társadalmi vonatkozású megfontolások:

- A hazai munkaerő-piaci helyzet egyértelműen mellett szól, hogy a jövőben a mezőgazdaság *eltartóképesége* – elsősorban a Tiszántúlon, Észak-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon – az elmúlt évtizedekben kibontakozott folyamatokhoz képest *javuljon*.

- A vidéki népesség egy részének *megélhetését* közép- és hosszabb távon is jelentős mértékben befolyásolja, hogy a mezőgazdasági termékek termelésére irányuló önellátó, illetve árutermelő tevékenységét képes-e fenntartani, esetleg növelni.

- Béresné (2009, 16. o.) az Észak-Alföld régióban végzett vizsgálatai alapján arra következtetésre jutott, hogy „minél nagyobb a munkanélküliség az adott térségben, annál nagyobb a munkanélküliek között a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozók aránya”.

- Tekintettel arra, hogy az *élelmiszer az energiához hasonlóan stratégiai termék*, indokolt szem előtt tartani, hogy a létfontosságú élelmiszerek nagyobb hányadát hosszú távon is idehaza szükséges megtermelni, ehhez viszont folyamatosan bizonyos számú és képzettségű mezőgazdasági munkaerőnek kell rendelkezésre állnia.

Környezetvédelmi (természetvédelmi) szempontok:

- Feltétlenül említést érdemelnek az élómunkát kiváltó technológiák környezetszennyezést növelő veszélyei. Ennek legekleltársabb példája a ma is komoly problémákat okozó *hígrágyás technológiák* alkalmazása.

- A hígrágyás technológiák háttérbe szorítása azért is célszerű, mert az állati eredetű szerves trágya a mainál nagyobb mértékben kerülne ésszerű felhasználásra, ami a *talajtermékenység növelése és hosszú távú fenntartása* szempontjából felbecsülhetetlen fontosságú.

- Bizonyos természetvédelmi feladatok ellátása (pl.: a tűzokvédelem, a nemzeti

parkokban és más természetvédelmi területeken való gazdálkodás, a biotermelés mostaninál jóval jelentősebb kiterjesztése stb.) szintén indokolhatják a mezőgazdasági foglalkoztatás csökkenésének a mérséklését.

AGRÁRPOLITIKAI MEGFONTOLÁSOK

A mezőgazdaság hatékonyságnövelés vagy foglalkoztatásbővítés irányába való fejlesztése *makroszinten szakmailag megalapozott, de végső fokon politikai döntést igénylő kérdés*. A kétféle cél között különböző arányú kombinációk képzelhetők el, azok megvalósítását pedig egymástól eltérő stratégiák szolgálhatják. Módszertani szempontból a probléma hasonló ahhoz, amit *Kocsis Tamás* mutatott be a *Hajózni muszáj* mottójú cikkében (*Kocsis, 2010*). Ő a gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontokat egyaránt figyelembe vevő makrogazdasági stratégiákat elemezte a GDP, a társadalmi jóllét és az ökológiai lábnyom országonként eltérő arányai alapján. A szerző számos ($2 \times 12 = 24$) nemzetgazdasági stratégiát nevezett el és elemzett írásában.

Szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a hatékonyságnövelés versus foglalkoztatottak létszáma közötti „*trade-off*” (helyettesítés, átváltás) hatás matematikai-statisztikai eszközökkel modellezhető, de a kapott eredmények ismeretében *makroszinten politikai döntést igényel a különböző változatok közötti döntés*.

Vállalati szinten a vállalkozás jellegétől függően igen eltérően alakulhat a „*trade-off*” hatás értékelése a vezetés részéről.

Mi jelenleg csak két alapvető országos szintű mezőgazdaság-fejlesztési stratégiában gondolkodunk, ami így is számos vitakérdést vet fel:

1. stratégia: hatékonyságorientált fejlesztés. Ez gyakorlatilag a korábbi stratégia folytatását jelentené: engedni növekedni a nagyüzemi szektort, és hagyni tovább

sorvadni a kis- és középzüzemeket. E stratégia főként a szántóföldi növénytermelésre fókuszál, amit az EU-támogatások is a leginkább preferáltak. Várható gazdasági eredménye az élelmiszer-gazdaság külkereskedelmi mérlegének a korábbi évekhez hasonló mértékű növekedése, társadalmi hatása pedig a foglalkoztatottak létszámának ismét gyorsuló csökkenése.

2. stratégia: foglalkoztatásorientált fejlesztés. Ez a kertészeti és részben állattartási profilú stratégia főként a kis- és középzüzeми szektorra alapozódik. Gazdasági hatása az előző stratégiához képest nehezebben ítéltető meg, társadalmi szempontból azonban a foglalkoztatottság és az élelmiszer-önellátás bővülése, vagy legalábbis mérséklődő csökkenése valószínűsíthető.

Milyen érvek szólnak a két különböző stratégia mellett (és ellen)? Az eddigi szakirodalom e vonatkozásban nem sok támpontot ad, álláspontjaik inkább ellentmondóak. Az *MTA Köztestületi Stratégiai Programjaként* készült tanulmányban például hangsúlyozzák egyrészt, hogy „csakis olyan jövőképet érdemes »megálmodni«, amelyben a fenntarthatóság mindhárom eleme – a társadalmi, a gazdasági és a környezeti szempontrendszer – azonos súllyal esik latba” (*Csáki, 2010, 11. o.*). Másrészt azonban állást foglalnak a tekintetben is, hogy „anyagi és szellemi erőforrásainkat mindenekelőtt a hatékonysági mutatók javítására, a versenyképesség növelésére kell fordítani” (i. m. 13. o.). A 2012-ben született Nemzeti Vidékstratégia szerint viszont „átfogó vidék- és agrárpolitikai fordulatra van szükség”, melynek „legfontosabb területei a foglalkoztatás növelése, a kiegyensúlyozott és sokszínű mező- és erdőgazdálkodás...” (*Viski – Czene, 2012, 162. o.*). *Fertő Imréné* a Magyar Agrártudományi Egyesület tagjai között végzett kérdőíves felmérése alapján az egyik kérdés: „Ha a gazdaságban munkanélküliség van, az agrárpolitikának segíteni kellene a mezőgazdasági munkaerő szektoron belüli megtartását” (*Fertő, 2011,*

122. o.), csak gyenge konszenzusra vezetett a megkérdézett agrárszakemberek körében. Ez is amellet szól, hogy érdemes vitát indítani cikkünk címének témájában.

Szerintünk a hatékonyságorientált 1. stratégia kétségtelenül jól szolgálja a nemzetközi versenyben való (jelenlegi, pillanatnyi) helyzetállást. Érdemes azonban végiggondolni a hosszabb távon várható hatásait is. Miután a hatékonyságnövelés egy része az élőmunka-ráfordítás (a bérek) megtakarításából származik, az erre való folyamatos törekvés a foglalkoztatás leépítésére vezet. Ráadásul ez rendszerint úgy történik, hogy a vállalkozás a felszabaduló munkaerő elhelyezésének gondját áthárítja az államra, anélkül, hogy az új munkahelyteremtés externális költségét megfizetné. Azonban nemcsak a munkanélküliség fokozódása az egyetlen lehetséges kedvezőtlen hatás. Emellett a jövedelem (a hatékonyság) maximalizálására irányuló törekvés később egyrészt szélsőségesen extenzív (külterjes) termelési szerkezetet, másrészt egyre nagyobb birtokméreket eredményez. E folyamat Magyarország mezőgazdaságát végső soron a Dél-Amerikára jellemző latifundiumok országává alakíthatná, ami nem illeszkedne szervesen az európai környezetbe.

A fenti veszély elhárítására elméletileg persze több lehetőség is kínálkozik. 1. Előnyben kellene részesíteni az olyan jellegű hatékonyságnövelést, amely nem a munkatermelékenység javításából származik. 2. Ösztönözni kellene a termelési szerkezet belterjesítését az 1. stratégiát képviselő „nagyüzemi” szektorban is. 3. Főképpen erősíteni kellene a 2. stratégiát megvalósító kis- és középzemzeti szektort. A kormányzati stratégiák „aprópénzre váltásához” azonban részletekbe menő (agrárgazdasági) kutatásokra is szükség van, hiszen az egyes régiók eltérő természeti adottságai, munkaerőhelyzete és birtokszerkezete a kétféle stratégia más-más arányát indokolhatja az egyes körzetekben. Ezeknek a kutatásoknak

olyan problémákat kellene tisztáznia, mint például az alábbiak:

– A magyar mezőgazdaság hosszú távú jövőjét illetően lehet-e (és indokolt-e) változatokban gondolkodni, és milyen jellegű változatok a leginkább érdekesek az agrárpolitikusok számára?

– Változtatható-e a két alapvető mezőgazdaság-fejlesztési stratégia aránya országos szinten, mekkora időtávlat szükséges a megvalósításához, és az erőforrások (föld, munkaerő, tőke) milyen kormányzati befolyásolása révén érhető el?

– A középzemek szerepének (arányának) növelése a hatékonyság és a foglalkoztatás növelését egyaránt szolgálná-e?

– Modellezhető-e a nagy-, közép- és kisüzemi mezőgazdaság jövőbeni fejlődése valamilyen szimulációs modellel, és melyek a segítségével megválaszolandó legfontosabb gazdaságpolitikai kérdések?

A jövőhöz persze mindenképpen csak a mai helyzetből lehet eljutni, melyre a társas vállalkozások és az egyéni gazdaságok egyaránt jelentős súlya jellemző (de nem mindegy, hogy ezt az arányt termelési értékben vagy földterületben, esetleg a foglalkoztatottak számával fejezzük ki). Kiindulásként manapság csak az állítható bizonyosan, hogy egyelőre a mezőgazdaság mindkét szektora szükséges az országnak, a nemzetgazdaságnak.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a hazai agrárpolitikai döntéseket alapvetően befolyásolja az Európai Unió Közös Agrárpolitikája. Témánk szempontjából ezért rendkívül figyelemreméltó az EU vezető szerveinek politikai megállapodása a Közös Agrárpolitika 2013 utáni időszakra vonatkozó reformjáról. *Dacian Cioloș* mezőgazdasági és vidékfejlesztési biztos sajtóközleményében a következőképpen nyilatkozott: „Ez a megállapodás mélyreható változásokat fog eredményezni: igazságosabbá és környezetbarátabbá teszi a közvetlen kifizetések rendszerét, meg fogja szilárdítani a mezőgazdasági termelők helyzetét az

élelmiszer-ellátási láncban, valamint hatékonyabbá és átláthatóbbá fogja tenni a Közös Agrárpolitikát. Ezek a döntések fontos elemét képezik annak az összehangolt uniós fellépésnek, amely az élelmiszerbiztonság és az éghajlatváltozás terén jelentkező kihívásokat hivatott kezelni, valamint a vidéki területek fejlődésének és a foglalkoztatásának előmozdítását célozza meg.” (Európai Bizottság, 2013, 1. o.)

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a gazdasági, a társadalmi és a környezetvédelmi célkitűzések egyaránt megjelennek a prioritások között. Az, hogy melyik a valódi prioritás, arra a pénzügyi keretekben megjelenő pénzforgások összege ad választ.

Az új politikai irányvonal *négy fő eleme* a következő:

1. A Közös Agrárpolitika igazságosabbá válik.

Alapvető változás, hogy a *közvetlen kifizetések méltányosabbak lesznek*, ami a rendelkezésre álló forrásoknak a tagállamok, a régiók és a mezőgazdasági termelők közötti elosztását illeti. Ugyanazon tagállamon vagy régióon belül az egyes termelőüzemeknek nyújtott támogatásban megfigyelhető különbségek csökkennek majd. Véleményünk szerint e vonatkozásban az a legnagyobb jelentőségű, hogy a tagállamok dönthetnek úgy, hogy a gazdaságok „első hektárainak” nagyobb összeget juttatnak, ami a kis- és közepes méretű üzemeknek kedvez. A másik fontos ígéret, hogy az EU nagymértékben ösztönözni fogja a fiatal gazdálkodók elindítását, öt évig tartó 25%-os támogatáskiegészítéssel. Harmadsorban a tagállamoknak lehetőségük lesz arra, hogy fokozottan támogassák a kedvezőtlen helyzetű térségeket.

2. A Közös Agrárpolitika erősíteni fogja a gazdálkodók helyzetét az élelmiszerláncban.

Az európai mezőgazdaság piaci orientációját javító fontos intézkedés, hogy bizonyos szektorokban (tej, marhahús, olívaolaj, gabonafélék) olyan új versenyjogi szabályok lépnek hatályba, amelyek ösztönzőleg hatnak az érintett szakmai és szakmaközi szervezetek tevékenységére. Emellett új válságkezelő eszközök bevezetésére kerül sor.

3. A Közös Agrárpolitika környezetbarát jellege fokozódik.

Ennek keretében egyrészt az EU a közvetlen kifizetések 30%-át attól teszi függővé, hogy a gazdálkodó megvalósít-e bizonyos környezetvédelmet szolgáló intézkedéseket. Másrészt a vidékfejlesztési programok költségvetésének legalább harmadát agrár-környezetvédelmi intézkedésekre kell fordítani. Végül szigorítani fogják az agrár-környezetvédelmi intézkedéseket.

4. A Közös Agrárpolitika hatékonyabb és átláthatóbb lesz.

Megkétszerezik a kutatást, az innovációt és az ismeretek megosztását célzó finanszírozási eszközöket. A vidékfejlesztési programok jobban illeszkednek majd a többi európai alaphoz. Végül a tagállamok igény esetén egyszerűsített támogatási rendszert alkalmazhatnak a kistermelők megsegítése érdekében.

Fentiek alapján megállapítható, hogy az új szempontok és intézkedések a korábbinál nagyobb mozgásteret adnak a nemzeti kormányoknak a mezőgazdaság társadalmi és környezeti dimenziói tekintetében.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Baráth L. (2009): A magyar és a német mezőgazdaság 1990 utáni fejlődésének összehasonlító vizsgálata. Doktori értekezés, Debrecen – (2) Baráth L. – Hockmann H. – Keszthelyi Sz. – Szabó G. (2009): A teljes tényezőzős termelékenység változásának forrásai a magyar mezőgazdaságban (2001-2005). Statisztikai Szemle 87. évf. 5. sz. 471-492. pp. – (3) Baráth L. – Nagy Zs. – Szabó G. (2010): The Correlation between the Agricultural Productivity and the Export Performance of the Agro-Food Foreign Trade in the Visegrad Countries following Accession to the European Union. Studies in Agricultural Economics 112 55-67. pp. – (4) Beke J. – Forgács A. – Tarján T. (2011): Európai uniós országsoportok mezőgazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata. Gazdálkodás 55. évf. 1. sz. 39-51. pp. – (5) Béresné Mártha B. (2009): Az Észak-alföldi Régió agrár foglalkoztatási helyzete az országos adatok tükrében. Gazdálkodás 53. évf. 1. sz. 16-26. pp. – (6) Biró Sz. – Székely E. (szerk.) (2012): A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségeinkben. Agrárgazdasági könyvek sorozat. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (7) Borszékai É. – Mészáros S. – Varga Gy. (1986): Élelmiszer-gazdaságunk versenyképessége. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest – (8) Briggeman, B. C. – Gray, A.W. – Morehart, M.J. – Baker, T.G. – Wilson, C.A. (2007): A New U.S. Household Typology: Implications for Agricultural Policy. Review of Agricultural Economics. Vol. 29, No4 765-782. pp. – (9) Burgerné Gimes A. – Szép K. (2006): Az egyéni (családi) mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete napjainkban. AGROINFORM Kiadó, Budapest – (10) Csáki Cs. (szerk.) (2010): Élelmiszerbiztonság. A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. MTA, Budapest – (11) Education and Culture DG Lifelong Learning Programme (2010): Mi a Vállalati társadalmi felelősségvállalás? <https://www.google.hu/#q=Mi+a+V%C3%A1llalati+t%C3%A1rsadalmi+felel%C5%91s%C3%A9g> – (12) Erdei F. – Csete L. – Márton J. (1962): A mezőgazdaság belterjessége. Akadémiai Kiadó, Budapest – (13) Európai Bizottság (2013): Politikai megállapodás a közös agrárpolitikára vonatkozó új irányvonalról. (Sajtközlemény) Brüsszel, 2013. június 26. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-613_hu.htm – (14) Fazekas K. – Benczúr P. – Telegdy Á. (eds.) (2013): The Hungarian Labour Market - 2013. Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences and National Employment Non-Profit Public Company Ltd. Budapest – (15) Felkai B. O. – Lámfalusi I. – Varga T. (2013): Változások néhány növénytermelési ágazat hatékonysági tartalékaiban Magyarország uniós tagsága idején. Gazdálkodás 57. évf. 2. sz. 103-112. pp. – (16) Fertő I. (2011): Van-e konszenzus a magyar agrárközgazdászok között? In: Fertő I. – Forgács Cs. – Jámbor A.: Változó prioritások az európai mezőgazdaságban. AGROINFORM Kiadó, 117-135. pp. – (17) Halmai P. (2013): A növekedési potenciál erőforrása és krízise az Európai Unióban. Közgazdaság. Tudományos Füzetek VIII. évf. 1. sz. 59-68. pp. – (18) Harangi-Rákos M. – Szabó G. (2011): A mezőgazdasági szervezetek gazdálkodásának vizsgálata a 2002-2009 közötti időszakban. Gazdálkodás 55. évf. 4. sz. 358-366. pp. – (19) Harangi-Rákos M. – Szabó G. – Popp J. (2013): Az egyéni és a társas gazdaságok gazdasági szerepének főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban. Gazdálkodás 57. évf. 6. sz. 532-543. pp. – (20) Headey, D. – Alauddin, M. – Rao, D.S.P. (2010): Explaining agricultural productivity growth: an international perspective. Agricultural Economics 41 1-14. pp. – (21) Jámbor A. – Módos Gy. – Tóth J. (2008): Hazai és nemzetközi versenyképességi számítások. In: Szűcs I. – Farkasné Fekete M. (szerk.): Hatékonyság a mezőgazdaságban. Agroinform Kiadó, Budapest, 237-256. pp. – (22) Juhász A. – Wagner H. (2012): Magyarország élelmiszer-gazdasági export-versenyképességének elemzése. Gazdálkodás 56. évf. 6. sz. 530-541. pp. – (23) Kapronczai I. (2011a): A magyar agrárgazdaság napjainkban. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. 615-628. pp. – (24) Kapronczai I. (2011b): A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest – (25) Kemény G. – Varga T. – Fogarasi J. – Tóth O. – Tóth K. – Kamarásné Hegedűs N. – Lámfalusi I. – Péter K. – Tanító D. (2013): A vállalatvezetés és a humán tőke szerepe a hazai mezőgazdasági üzem sikereiben és kudarcokban. Agrárgazdasági Könyvek, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (26) Keszthelyi Sz. – Pesti Cs. (2012): A tesztüzemi információs rendszer eredményei – 2011. Agrárgazdasági Információk, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (27) KIM (2011): Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák – (2011-2020). KIM Társadalmi Felzárkóztatási Felsőfokú Államtitkárság, <http://romagov.kormany.hu/download/8/e3/20000/Strat%C3%A9gia.pdf> – (28) Kocsis T. (2010): „Hajózni muszáj!” A GDP, az ökológiai lábnyom és a szubjektív jóllét stratégiai összefüggései. Köz-

gazdasági Szemle LVII. évf. 6. sz. 536-554. pp. – (29) KSH (2013a): Mezőgazdaság, 2012. Központi Statisztikai Hivatal, 2013. április – (30) KSH (2013b): STADAT – 3.1.23 Nemzeti Számlák, GDP. A GDP termelésében foglalkoztatottak száma. http://www.ksh.hu/stadat_eves_3_1 – (31) KSH (2013c): STADAT- 4.1.3. Mezőgazdasági munkaeő-felhasználás (1988-) http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omr004.html – (32) LaFrance, J. T. (2001): Duality for Household: Theory and Applications. In: Gardner, B.L. – Rausser, G. C. (eds.): Handbook of Agricultural Economics: Volume 1B Agricultural Production. Elsevier, Amsterdam, London, New York, 1025-1081. pp. – (33) Latruffe, L. – Fogarasi J. – Desjeux, Y. (2012): Efficiency, productivity and technology comparison for farms in Central and Western Europe: The case of field crop and dairy farming in Hungary and France. *Economic Systems* 36 264-278. pp. – (34) Málovics Gy. (2011): A vállalati fenntarthatóság értelmezéséről. JATEPress, Szeged – (35) Mészáros S. (1963): Hozzászólás a „Hatékonyság és gazdasági értékelés” c. vitacikkhez. *Gazdálkodás* 7. évf. 3. sz. 85-87. pp. – (36) Mészáros S. (1990): A gazdasági hatékonyság értelmezése, mérése, nemzetközi összehasonlítása és növelésének tényezői a magyar élelmiszertermelés főbb vertikumaiban. OTKA-tanulmány, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (37) Mészáros S. (1991): A hatékonyság alakulása az EK és Magyarország mezőgazdaságában. *Gazdálkodás* 35. évf. 9. sz. 3-13. pp. – (38) Nagy Zs. (2009): A magyar élelmiszer-gazdaság aggregált szintű külkereskedelmi teljesítménye az EU-csatlakozást követően. *Gazdálkodás* 53. évf. 6. sz. 562-571. pp. – (39) Németh L. (2013): Szociális szövetkezetek Magyarországon – A szociális szövetkezetek szerepe a jövő mezőgazdaságában. Romániai Magyar Közgazdász Társaság XXII. Vándorgyűlése, Nagyvárad, 2013. október 19. – (40) Szabó G. G. (2011): Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban. Agroinform Kiadó, Budapest – (41) Szűcs I. – Farkasné Fekete M. (szerk.) (2008): Hatékonyság a mezőgazdaságban. Agroinform Kiadó, Budapest – (42) *The Economist* (2013): Economic and financial indicators. *The Economist* October 5th 2013, 84. p. – (43) Viski J. – Czene Zs. (2012): A Nemzeti Vidékstratégiáról és a Darányi Ignác Tervről. *Gazdálkodás* 56. évf. 2. sz. 162-177. pp.

GAZDÁLKODÁS

Agrárökonómiai tudományos folyóirat
Scientific Journal on Agricultural Economics

**A Gazdálkodás 2013. évi tartalomjegyzéke,
valamint szerzőinek és lektorainak
névsora**

Rovatonkénti tartalomjegyzék

Szabó G. Gábor: Előszó. 3. sz. 201-202. o.

TANULMÁNY

Baranyai Zsolt – Kovács Zoltán – Vásáry Miklós: Közös lónak valóban tőrös a háta?! – avagy a magyar géphasználati együttműködések vizsgálatának néhány tapasztalata. 2. sz. 136-146. o.

Belovecz Mária – Borszéki Éva: Osztalélfizetési politika a különböző méretű mezőgazdasági vállalkozásoknál. 1. sz. 42-57. o.

Benedek Andrea: Egy speciális védjegy, a Nemzeti Parki Termék védjegy lehetséges szerepe fogyasztói felmérés eredményei alapján. 4. sz. 376-388. o.

Biró Szabolcs – Rácz Katalin – Székely Erika: A magyar vidékfejlesztés mozgásteret 2013 után. 1. sz. 15-23. o.

Csikné Mácsai Éva – Lehota József: Mezőgazdasági termelők értékesítési csatornaválasztási döntéseinek vizsgálata, különös tekintettel a közvetlen értékesítésre. 5. sz. 451-459. o.

Dudás Gyula – Juhász Anikó: A magyarországi TÉSZ-ek gazdasági szerepének vizsgálata számviteli megközelítés alapján. 3. sz. 282-292. o.

Eperjesi Zoltán: A versenyképesség és szociális kohézió kapcsolata az Európai Unióban (2007–2013). 1. sz. 24-41. o.

Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Fenyvesi László – Mondovics János: A magyarországi agrártermelés versenyképességének növelése termelési rendszeren keresztül. 4. sz. 356-365. o.

Fehér István – Kiss István: Változások az európai gabonatermelésben 2000 és 2010 között. 4. sz. 333-343. o.

Felkai Beáta Olga – Lámfalusi Ibolya – Varga Tibor: Változások néhány növénytermelési ágazat hatékonysági tartalékaiban Magyarország uniós tagsága idején. 2. sz. 103-112. o.

Gór Arnold: A fenntarthatóság és a versenyképesség közös pontjai, kölcsönhatásai. 2. sz. 170-180. o.

Harangi Sándor – Béri Béla – Popp József: Különböző súlyban vágott charolais növendék bikák hizlalási, vágási és csontozási eredményei. 2. sz. 147-159. o.

Harangi-Rákos Mónika: Gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. 2. sz. 113-127. o.

Harangi-Rákos Mónika – Szabó Gábor – Popp József: Az egyéni és társas gazdaságok gazdasági szerepének főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban. 6. sz. 532-543. o.

Hegedűsné Baranyai Nóra: Rövid és hosszú távú ciklikusság a kukorica- és a sertéságazat idősoraiban. 6. sz. 559-568. o.

Horn Péter: Korunk fő fejlődési tendenciái az élelmiszer-termelésben, különös tekintettel az állati termékekre. 6. sz. 516-531. o.

Hunyadi Attila Gábor: Az agrártermelés értékesítési láncai Magyarországon és Erdélyben 1945 előtt. 3. sz. 224-238. o.

Husti István: Kiútkeresés az agrárinnovációban. 1. sz. 3-14. o.

Jámbor Attila: A horizontális és vertikális ágazaton belüli agrárkereskedelem meghatározó tényezői: Bulgária és Románia esete. 5. sz. 485-496. o.

Kispál-Vitai Zsuzsanna: A szövetkezet átalakulása befektetői tulajdonú társasággá – elkerülhetetlen jövő? 3. sz. 260-269. o.

Kovács Ildikó – Komáromi Nándor – Rácz Georgina: Fenntartható fogyasztói értékrend mint az etikus vállalati magatartás kritériuma. 6. sz. 569-578. o.

- Mészáros Kornélia:* A V4-es országok marhahústermelőinek versenyesélyei az Európai Unió piacain. 2. sz. 128-135. o.
- Moizs Attila:* Magyar szövetkezeti hitelintézetek szerepe az agrárfinanszírozásban. 3. sz. 249-259. o.
- Németh-T. Anett – Vincze-Tóth Judit – Hegyi Judit – Troján Szabolcs:* A funkcionális élelmiszerek potenciális fogyasztói és vásárlói csoportjainak felmérése. 6. sz. 579-587. o.
- Poór Judit:* A magyarországi hústermékek világpiacon pozíciójának alakulása. 5. sz. 460-471. o.
- Popp József:* A bioenergia szerepe az energiaellátásban. 5. sz. 419-435. o.
- Potori Norbert – Kovács Máté – Vásáry Viktória:* A közvetlen támogatások új rendszere Magyarországon 2014–2020 között: kötelező elemek és a döntéshozók mozgásteret. 4. sz. 323-332. o.
- Sebesy Zsanett – Tenk Antal – Sántha Tamás:* A funkcionális tejtermékek fogyasztói megítélése regionális összehasonlítás tükrében. 4. sz. 366-375. o.
- Stummer Ildikó – Tikász Ildikó Edit:* Mezőgazdasági termelők árinformációs igényeinek felmérése Magyarországon. 5. sz. 436-443. o.
- Suták Péter:* A fedezeti szint érzékenységvizsgálata kereskedőházas finanszírozási struktúrában gabonatermékek példáján keresztül. 1. sz. 58-69. o.
- Szabó Andrea:* A közfoglalkoztatás tapasztalatai és eredményei két északalföldi városban. 5. sz. 472-484. o.
- Szabó G. Gábor:* Gondolatok az élelmiszer-gazdasági szövetkezés gazdasági lényegéről és integrációs jelentőségéről. 3. sz. 203-223. o.
- Szabó Zoltán:* Közjavak, szövetkezet. 3. sz. 239-248. o.
- Szűcs Csaba – Zörög Zoltán:* Agrárdiplomás helyezete a munkaerőpiacon. 6. sz. 588-597. o.
- Takács István – Baranyai Zsolt:* A géphasználati együttműködések, avagy a „virtuális üzemek” elmélete és gyakorlata a magyar mezőgazdaságban. 3. sz. 270-281. o.
- Vágó Szabolcs – Varga Éva – Kruppa Bertalan:* Statisztikai adatigények értékelése mezőgazdasági termelők körében Magyarországon. 5. sz. 444-450. o.
- Varga-Haszonits Zoltán – Varga Zoltán:* A zöld növények napsugárzás-hasznosítása és az élelmiszer-termelés. 2. sz. 160-169. o.
- Vásáry Miklós:* A moduláció magyarországi alkalmazásának várható hatása a közvetlen támogatásokra – Modellszámítások a 2012. támogatási év értékei alapján. 4. sz. 344-355. o.
- Vásáry Miklós – Kránitz Livia – Vasa László – Baranyai Zsolt:* Versenyképességi vizsgálatok a visegrádi országok közötti agrárkereskedelemben. 6. sz. 544-558. o.
- VITA**
- Adamcsik László:* Tapasztalatok a termékpályás szövetkezetek gyakorlatából a Csabai Raktárszövetkezetnél. 3. sz. 301-302. o.
- Csizmadia György:* Kulcs a „gazdasághoz” vagy a gazdagsághoz? 3. sz. 297-300. o.
- Fehér András – Szabó G. Gábor – Szakály Zoltán:* Online kérdőíves felmérés a Gazdálkodás olvasóinak és szerzőinek körében. 4. sz. 389-399. o.
- Ledó Ferenc – Nagypéter Sándor:* A termelői szervezetek szövetkezeti rendszerben betöltött szerepe. 3. sz. 293-296. o.
- Nagy Sándor:* Tapasztalatok a termékpályás szövetkezetek gyakorlatából a Balatonboglári Pinceszövetkezetnél. 3. sz. 303-306. o.

SZEMLE

Borbélyné Takács Krisztina – Dudás Gyula – Kolozsváriné Csontos Magdolna: A fontosabb mezőgazdasági ágazatok költség- és jövedelemtendenciái 2007–2011 között. 2. sz. 181-190. o.

Enese László: Huszár Tibor „Erdei Ferenc – Politikai életrajz” című könyvéről. 1. sz. 70-71. o.

KRÓNIKA

A Gazdálkodás névadjának átadása. 6. sz. 598. o.

Csete László: Óvári üzemtani iskola öröksége – Hensch és Stenczinger. 5. sz. 497-499. o.

Fehér István: Emlékezés Alain Pouliquen francia agrárközgazdászra, az INRA kutató igazgatójára és professzorára. 4. sz. 406-408. o.

Fekete Géza: Beszámoló a Gazdálkodás Baráti Köre és a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága által rendezett konferenciáról. 3. sz. 307-311. o.

Jámbor Attila: A Magyar Agrárközgazdaságtudományi Egyesület (MAKE) második konferenciájának összefoglalója. 4. sz. 402-405. o.

Lencsés Enikő – Kovács Attila: Modern fejési technológiák bemutatása a IV. Gödöllői Állattenyésztési Napokon. 6. sz. 599-601. o.

Tenk Antal: „Hensch Árpád nyomdokain” – A Gazdálkodásban publikált PhD-hallgatók és kutatók III. konferenciája. 4. sz. 400-401. o.

Tóth Orsolya: A lengyel agrárközgazdászok (SERiA) XX. jubileumi találkozója és konferenciája. 5. sz. 500-502. o.

Tóth Orsolya: Beszámoló a Gazdálkodás Baráti Köre és Szerkesztőbizottsága tanácskozásáról. 1. sz. 72-78. o.

NEKROLÓG

Pekár István – Villányi László: Dr. Bíró Ferenc (1928–2012) – Egy másik világ embere volt. 1. sz. 79-83. o.

HIRDETÉS, EGYÉB

Juhász Gyula: Karácsony felé. 6. sz. 515. o.

„Hensch Árpád nyomdokain” – konferenciafelhívás. 1. sz. 84. o., 2. sz. 191. o.

A Gazdálkodás 2012. évi tartalomjegyzéke és szerzőinek névsora. 1. sz. 85-92. o.

Előfizetési felhívás. 1. sz. 98-99. o., 2. sz. 197-198. o., 3. sz. 319-320. o., 4. sz. 415-416. o., 5. sz. 511-512. o., 6. sz. 609-610. o.

Felhívás „Az átalakuló, alkalmazkodó mezőgazdaság és vidék” című konferencián történő részvételre. 5. sz. 503. o.

Helyesbítés! 2. sz. 146. o.

Tisztelt leendő Szerzőtársak! 4. sz. 332. o., 6. sz. 608. o.

Szerzők névjegyzéke

Adamcsik László, a Csabai Raktárszövetkezet elnöke, Békéscsaba, adamcsik@raktarszövetkezet.hu, 3. sz. 301-302. o.

Baranyai Zsolt, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Közgazdaságtudományi és Módszertani Intézet adjunktusa, Gödöllő, baranyai.zsolt@

gtk.szie.hu, 2. sz. 136-146. o., 3. sz. 270-281. o., 6. sz. 544-558. o.

Belovecz Mária, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Pénzügyi és Számviteli Intézet adjunktusa, Gödöllő, belovecz.maria@gmail.com, 1. sz. 42-57. o.

- Benedek Andrea**, a KRF Üzleti Tudományok Intézete tanársegéde, Gyöngyös, beandi75@gmail.com, 4. sz. 376-388. o.
- Béri Béla**, a DE AGTC Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Állattudományi, Biotechnológiai és Természetvédelmi Intézet Állattenyésztéstani Tanszék egyetemi docense, Debrecen, beri@agr.unideb.hu, 2. sz. 147-159. o.
- Biró Szabolcs**, az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztálya osztályvezetője, Budapest, biosz@aki.gov.hu, 1. sz. 15-23. o.
- Borbélyné Takács Krisztina**, az AKI Ágazati Ökonómiai Osztály tudományos munkatársa, Budapest, takacs.krisztina@aki.gov.hu, 2. sz. 181-190. o.
- Borszéki Éva**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Pénzügyi és Számviteli Intézet professor emeritája, Gödöllő, borszekieva@freemail.hu, 1. sz. 42-57. o.
- Csete László**, a Gazdálkodás tiszteletbeli főszerkesztője, c. egyetemi tanár, Budapest, drcsetelaszlo@gmail.com, 5. sz. 497-499. o.
- Csikné Mácsai Éva**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete Marketing Tanszék tanársegéde, Gödöllő, macsai.eva@gtk.szie.hu, 5. sz. 451-459. o.
- Csizmadia György**, a Botész Szövetkezet elnöke, Vál, csizmadiagyorgy@invitel.hu, 3. sz. 297-300. o.
- Dudás Gyula**, az AKI Ágazati Ökonómiai Osztály tudományos munkatársa, Budapest, dudas.gyula@aki.gov.hu, 2. sz. 181-190. o., 3. sz. 282-292. o.
- Enese László**, ny. egyetemi tanár, Budapest, 1. sz. 70-71. o.
- Eperjesi Zoltán**, a SZE Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Győr, zoltan.eperjesi76@gmail.com, 1. sz. 24-41. o.
- Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia**, a VM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet ökonómiai osztályvezetője, Gödöllő, galli.szilvia@gmgi.hu, 4. sz. 356-365. o.
- Fehér András**, a KE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Tanszék PhD-hallgatója, Kaposvár, Feher.Andras@ke.hu, 4. sz. 389-399. o.
- Fehér István**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Marketing Intézet professor emeritusa, Gödöllő, Feher.Istvan@gtk.szie.hu, 4. sz. 333-343. o., 406-408. o.
- Fekete Géza**, az AKI Ágazati Ökonómiai Osztály ügyvivő szakértője, Budapest, feketeg.eza@aki.gov.hu, 3. sz. 307-311. o.
- Felkai Beáta Olga**, az AKI Élelmiszerlánc-elemzési Osztály tudományos munkatársa, Budapest, felkaib@aki.gov.hu, 2. sz. 103-112. o.
- Fenyvesi László**, a VM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet igazgatója, Gödöllő, fenyvesi.laszlo@gmgi.hu, 4. sz. 356-365. o.
- Gór Arnold**, a PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék PhD-hallgatója, Keszthely, gor.arnold@2005.georgikon.hu, 2. sz. 170-180. o.
- Harangi Sándor**, a DE AGTC Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Állattudományi, Biotechnológiai és Természetvédelmi Intézet Állattenyésztéstani Tanszék doktorjelöltje, Debrecen, harangis@agr.unideb.hu, 2. sz. 147-159. o.
- Harangi-Rákos Mónika**, a DE AGTC Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar Gazdaságelméleti Intézet ügyvivő-szakértője, Debrecen, rakosm@agr.unideb.hu, 2. sz. 113-127. o., 6. sz. 532-543. o.

- Hegedúsné Baranyai Nóra**, a PE Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék adjunktusa, Keszthely, baranyai@georgikon.hu, 6. sz. 559-568. o.
- Hegy Judit**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet egyetemi docense, intézetigazgató, Mosonmagyaróvár, hegyij@mtk.nyme.hu, 6. sz. 579-587. o.
- Horn Péter**, akadémikus, a Kaposvári Egyetem professor emeritusa, örökös rektor emeritus, Kaposvár, horn.peter@ke.hu, 6. sz. 516-531. o.
- Hunyadi Attila Gábor**, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézet adjunktusa, Kolozsvár, hunattinket@gmail.com, 3. sz. 224-238. o.
- Husti István**, a SZIE Gépészmérnöki Kar Műszaki Menedzsment Intézet egyetemi tanára, Gödöllő, husti.istvan@gek.szie.hu, 1. sz. 3-14. o.
- Jámbor Attila**, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék adjunktusa, Budapest, attila.jambor@unicorvinus.hu, 4. sz. 402-405. o., 5. sz. 485-496. o.
- Juhász Anikó**, a Nemzeti Élelmiszerlánc Biztonsági Hivatal tervezési referense, Budapest, JuhaszAnik@nebih.gov.hu, 3. sz. 282-292. o.
- Kispál-Vitai Zsuzsanna**, a PTE Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástudományi Intézet egyetemi docense, Pécs, vitai@ktk.pte.hu, 3. sz. 260-269. o.
- Kiss István**, a DE AGTC Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar Gazdálkodástudományi Intézet Agrobiznisz Menedzsment Tanszék PhD-hallgatója, Debrecen, kissistvan86@gmail.com, 4. sz. 333-343. o.
- Kolozsváriné Csontos Magdolna**, az AKI Ágazati Ökonómiai Osztály tudományos munkatársa, Budapest, kolozsvarine@aki.gov.hu, 2. sz. 181-190. o.
- Komaromi Nándor**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete Marketing Tanszék egyetemi docense, Gödöllő, komaromi.nandor@gtk.szie.hu, 6. sz. 569-578. o.
- Kovács Attila**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete adjunktusa, tan-üzemvezető, Gödöllő, Kovacs.Attila@gtk.szie.hu, 6. sz. 599-601. o.
- Kovács Ildikó**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete Marketing Tanszék PhD-hallgatója, Gödöllő, valko.kovacs.ildiko@gmail.com, 6. sz. 569-578. o.
- Kovács Máté**, az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztálya tudományos munkatársa, Budapest, kovacs.mate@aki.gov.hu, 4. sz. 323-332. o.
- Kovács Zoltán**, az SZTE Mérnöki Kar címzetes főiskolai docense, Szeged, zoltan.kovacs@mailbox.hu, 2. sz. 136-146. o.
- Kránitz Lívia**, a VM Agrárközgazdasági Főosztály Agrárstatisztikai és Elemző Osztály gazdasági elemzője, Budapest, livia.kranitz@vm.gov.hu, 6. sz. 544-558. o.
- Kruppa Bertalan**, az AKI Statisztikai Osztály tudományos munkatársa, Budapest, kruppab@aki.gov.hu, 5. sz. 444-450. o.
- Lámfalusi Ibolya**, az AKI Pénzügypolitikai Osztály osztályvezetője, Budapest, lamfalusi@aki.gov.hu, 2. sz. 103-112. o.
- Ledó Ferenc**, a Dél-alföldi Kertészek Szövetkezete elnöke, Szentes, ledof@delkerteszu.hu, 3. sz. 293-296. o.

- Lehota József**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete Marketing Tanszék egyetemi tanára, tanszékvezető, Gödöllő, lehota.jozsef@gtk.szie.hu, 5. sz. 451-459. o.
- Lencsés Enikő**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete tanársegéde, Gödöllő, Lencses.Eniko@gtk.szie.hu, 6. sz. 599-601. o.
- Mészáros Kornélia**, a SZIE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Gödöllő, me.kornelia@gmail.com, 2. sz. 113-127. o.
- Moizs Attila**, a MECSEK Takarékszövetkezet elnök-ügyvezetője, a Takarékszövetkezetek Országos Érdekvédelem Szövetsége elnöke, Pécs, attila.moizs@mecsektakarek.hu, 3. sz. 249-259. o.
- Mondovics János**, a Bonitat Kft. ügyvezetője, Budapest, mondovics.janos@gmail.com, 4. sz. 356-365. o.
- Nagy Sándor**, a Balatonboglári Pincészövetkezet elnöke, Szőlősgyőrök, bbpinceszov@fonyodnet.hu, 3. sz. 303-306. o.
- Nagypéter Sándor**, a Dél-alföldi Kertészek Szövetkezete helyettes főkönyvelője, Szentes, snagypeter@delkertes.hu, 3. sz. 293-296. o.
- Németh-T. Anett**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet Agrárgazdaságtani és Marketing Intézeti Tanszék adjunktusa, Mosonmagyaróvár, nemetha@mtk.nyme.hu, 6. sz. 579-587. o.
- Pekár István**, a Szent István Médiastúdió, Képzési és Szolgáltató Tanüzem vezetője, Gödöllő, pekar.istvan@gazdakor.szie.hu, 1. sz. 79-83. o.
- Poór Judit**, a PE Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék adjunktusa, Keszthely, pj@georgikon.hu, 5. sz. 460-471. o.
- Popp József**, a DE AGTC Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar Gazdaságtudományi Intézet egyetemi tanára, intézetvezető, dékánhelyettes, Debrecen, poppj@agr.unideb.hu, 2. sz. 147-159. o., 5. sz. 419-435. o., 6. sz. 532-543. o.
- Potori Norbert**, az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztálya osztályvezetője, Budapest, potori.norbert@aki.gov.hu, 4. sz. 323-332. o.
- Rác Georgina**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete Marketing Tanszék tanársegéde, Gödöllő, racz.georgina@gtk.szie.hu, 6. sz. 569-578. o.
- Rác Katalin**, az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztálya tudományos segédmunkatársa, Budapest, raczk@aki.gov.hu, 1. sz. 15-23. o.
- Sántha Tamás**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet ny. egyetemi docense, Mosonmagyaróvár, santhat@mtk.nyme.hu, 4. sz. 366-375. o.
- Sebesy Zsanett**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet Agrárgazdaságtani és Marketing Intézeti Tanszék PhD-hallgatója, Mosonmagyaróvár, sebesyzs@mtk.nyme.hu, 4. sz. 366-375. o.
- Stummer Ildikó**, az AKI Piaci Információs Osztály osztályvezetője, Budapest, stummer.ildiko@aki.gov.hu, 5. sz. 436-443. o.
- Suták Péter**, a DE AGTC Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Debrecen, peter96@freemail.hu, 1. sz. 58-69. o.

- Szabó Andrea**, a Széchenyi István Mezőgazdasági Szakképző Iskola és Kollégium szakoktatója, középiskolai tanár, Hajdúböszörmény, zebracska@gmail.com, 5. sz. 472-484. o.
- Szabó G. Gábor**, az MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, Budapest, szabo.gabor@krtk.mta.hu, 3. sz. 201-202. o., 203-223. o., 4. sz. 389-399. o.
- Szabó Gábor**, a DE AGTC Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar Gazdaságelméleti Intézet professor emeritusa, Debrecen, szabog@agr.unideb.hu, 6. sz. 532-543. o.
- Szabó Zoltán**, a HANGYA ügyvezető titkára, Budapest, hangyaszov@gmail.com, 3. sz. 239-248. o.
- Szakály Zoltán**, a KE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Tanszék egyetemi docense, tanszékvezető, Kaposvár, szakaly.zoltan@ke.hu, 4. sz. 389-399. o.
- Székely Erika**, az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztálya tudományos munkatársa, Budapest, szekely.erika@aki.gov.hu, 1. sz. 15-23. o.
- Szűcs Csaba**, a KRF Turizmus, Területfejlesztési és Idegen Nyelvi Intézet tanársegéde, Gyöngyös, szucscsaba@karolyrobert.hu, 6. sz. 588-597. o.
- Takács István**, a KRF Üzleti Tudományok Intézete egyetemi docense, intézetigazgató, Gyöngyös, itakacs@karolyrobert.hu, 3. sz. 270-281. o.
- Tenk Antal**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet professor emeritusa, Mosonmagyaróvár, tenka@mtk.nyme.hu, 4. sz. 366-375. o., 400-401. o.
- Tikász Ildikó Edit**, az AKI Piaci Információs Osztály tudományos munkatársa, Budapest, tikaszie@aki.gov.hu, 5. sz. 436-443. o.
- Tóth Orsolya**, PhD-hallgató, az AKI Pénzügypolitikai Osztály tudományos segédmunkatársa, Budapest, totho@aki.gov.hu, 1. sz. 72-78. o., 5. sz. 500-502. o.
- Troján Szabolcs**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet Agrárgazdaságtani és Marketing Intézet Tanszék tanársegéde, Mosonmagyaróvár, trojansz@mtk.nyme.hu, 6. sz. 579-587. o.
- Vágó Szabolcs**, az AKI Statisztikai Osztály osztályvezetője, Budapest, vagosz@aki.gov.hu, 5. sz. 444-450. o.
- Varga Éva**, az AKI Statisztikai Osztály tudományos munkatársa, Budapest, varga.eva@aki.gov.hu, 5. sz. 444-450. o.
- Varga Tibor**, az AKI Pénzügypolitikai Osztály tudományos főmunkatársa, Budapest, vargat@aki.gov.hu, 2. sz. 103-112. o.
- Varga Zoltán**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Matematika, Fizika és Informatikai Intézet Agrometeorológiai Tanszék egyetemi docense, Mosonmagyaróvár, varzol@mtk.nyme.hu, 2. sz. 160-169. o.
- Varga-Haszonits Zoltán**, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar professor emeritusa, Mosonmagyaróvár, vargahz@mtk.nyme.hu, 2. sz. 160-169. o.
- Vasa László**, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet egyetemi docense, Gödöllő, Vasa.Laszlo@gtk.szie.hu, 6. sz. 544-558. o.
- Vásáry Miklós**, a VM Agrárközgazdasági Főosztály Közösségi Támogatási és Pénzügyi Osztály EU agrárpolitikai referense, miklos.vasary@vm.gov.hu, 2. sz. 136-146. o., 4. sz. 344-355. o., 6. sz. 544-558. o.

Vásáry Viktória, az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztálya osztályvezető-helyettese, Budapest, vasary.viktoria@aki.gov.hu, 4. sz. 323-332. o.

Villányi László, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet egyetemi tanára, intézetigazgató, Gödöllő, villanyi.laszlo@gtk.szie.hu, 1. sz. 79-83. o.

Vincze-Tóth Judit, az NYME Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet Agrárgazdaságtani és Marketing Intézeti Tanszék tanársegéde, Mosonmagyaróvár, vincezej@mtk.nyme.hu, 6. sz. 579-587. o.

Zörög Zoltán, a KRF Üzleti Tudományok Intézete adjunktusa, Gyöngyös, zzorog@karolyrobert.hu, 6. sz. 588-597. o.

Lektorok névjegyzéke

Bai Attila	Mészáros Sándor
Bánhegyi Gabriella	Mizik Tamás
Biró Szabolcs	Módos Gyula
Borbély Csaba	Molnár András
Csapó Zsolt	Molnár Tamás
Csete Mária	Nyárs Levente
Czene Zsolt	Palkovics Miklós
Dudás Gyula	Papp Gergely
Farkas István	Péter Erzsébet
Farkas Jenő Zsolt	Pető Károly
Farkasné Fekete Mária	Popper J. Péter
Fehér Alajos	Potori Norbert
Fertő Imre	Pupos Tibor
Felföldi János	Stauder Márta
Fogarasi József	Stummer Ildikó
Forgács Csaba	Szabó G. Gábor
Garay Róbert	Szakály Zoltán
Gergely Sándor	Szente Viktória
Hegyi Judit	Szigeti Orsolya
Husti István	Szóke Gyula
Jámbor Attila	Szűcs István (Debrecen)
Jankuné Kürthy Gyöngyi	Szűcs István (Gödöllő)
Káposzta József	Takács István
Kapronczai István	Takácsné György Katalin
Katonáné Kovács Judit	Tóth József
Keszthelyi Szilárd	Tóth Kristóf
Kiss Judit	Udovecz Gábor
Kocsondi József	Vágó Szabolcs
Kozák János	Valkó Gábor
Ladányi Márta	Varga Eszter
Lakner Zoltán	Varga Tibor
Lehota József	Vásáry Miklós
Liebmann Lajos	Vincze Mária
Magda Sándor	Wagner Hartmut
Marselek Sándor	Weisz Miklós

Summary

CHARACTERISTICS THAT MAKE LONG TERM SURVIVAL OF AGRICULTURAL HOLDINGS MORE LIKELY

By: Valkó, Gábor – Kincses, Áron

Keywords: sustainability, agriculture, General Agricultural Census, longitudinal analysis, logit model.

One of the criteria of sustainable agriculture is the long-term survival of holdings. We were looking for characteristics that make more likely the long term survival based on the data of 2000 and 2010 General Agricultural Censuses for private farms by a logit model. According to the results of the model, the characteristics for long term survival include the keeping of cattle and production of grapes, the use of greenhouses and the ownership of tractors. The area of utilised agricultural land makes the long term existence of the farms more likely. There were a relatively large number of variables that do not increase or decrease the survival of farms, including the production of certain crops and agricultural buildings. The long term existence is less likely with the higher age of the farm manager and if the manager is female.

RURAL ECONOMIES IN THE CONTEXT OF ECONOMIC THEORIES

By: Vásáry, Viktória

Keywords: spatial, ecological and institutional economics, rural development.

The challenges of rural economies and their sustainable solutions are analysed and synthesised by applying the tools and categories of spatial, ecological and institutional economics. The rural area is a very complex unit of economic, social and natural space with special characteristics. At the same time the heterogeneity of the units of space is very striking.

The problems and difficulties to be addressed or the most effective exploitation of resources in economic, social and environmental terms in rural economies also require theoretical analysis of different ongoing practices and theoretical abstractions.

The creation of new concepts and adequate theoretical reasoning how rural economies function needs on the one hand an interdisciplinary approach and on the other hand – in terms of economics – the explanation and analysis of different phenomena calls for the tools of, for example, spatial economics, ecological economics and institutional economics.

The aims that need to be attained by using different targeted and tailor-made measures in the framework of integrated rural policy cannot be reached simultaneously as these are more or less competing aims that cause a tension in the future too. A decision needs to be made on which one is of higher priority – economic or environmental goals. The maximised result calls, however, for innovative thinking, and an innovative, even creative policy approach and being able to find the golden middle way in terms of competitive economic performance and surviving ecosystems.

In view of Pillar 2 of the Common Agricultural Policy reform the rural development policy to be implemented after 2013 seems to have characteristics of the paradigm described. The supranational common strategic framework and the national partnership agreements will contribute to the better harmonisation of rural development and other policies. By selecting schemes from the menu defined at European Union level Member States and regions will be able to adjust the multiannual programmes to their own needs. Hence they will be able to exploit their endowments to the greatest extent possible and to contribute much more to the fight against climate change.

FACTORS OF DETERMINATION AND CLASSIFICATION FOR THE ALTERNATIVE FOOD SUPPLY SYSTEMS

By: Kujáni, Katalin

Keywords: alternative food supply system, short food supply chain, producers' network, local food.

During the period of the Common Agricultural Policy between 2014 and 2020, the short food supply chains make up a distinct thematic sub-programme. The programme acquires a relevant role among the national rural development projects. The realisation of this programme will be made possible thanks to 3.4 billion in European Union subventions available to Hungary. That is why the short food supply chain as a new instrument gives the relevance to this research, the first goal of which was to systemise the recently used diverse definitions. The definitions of alternative food supply networks, localised food supply systems and short food supply chains are applied as synonyms, but significant differences can be discovered among them.

The second aim of this article was to recognise and adapt a dominant model to the national rural development programmes. The interpretation of definitions and a review of European case studies pointed out the determinant factors of models (local product, identified products, organic production, national or regional subventions, regulation, direct selling, short food supply chain, collective initiatives, innovation, professional advice and training). An average model that could be adaptable in other countries does not exist. It depends on the special endowments and possibilities of the regions as to which channels, labels or form of regulations are inaugurated. The diversity of European rural food supply systems is also shown by the results of the classification of factors. Hence three groups are distinguished: regions with well-developed direct selling systems and short food chains (France-Midi-Pyrénées, Italy-Ambruzzo); regions which take part in the short food chains via producers' organizations (Germany-Bavaria, Portugal-Alentejo, Spain-Andalusia); and finally regions which possess traditionally developed direct selling (Greece-Thessaly, Cyprus-Nicosia, Hungary-South Great Plan).

The localised agro-food systems have a significant rural development function apart from that of food supply. This hypothesis was underpinned by the second case studies and grouping of the factors. On the basis of these three well-distinguished local systems can be determined: relationships based on social responsibility; retail systems based on local foods; and finally horizontal linkages of producers.

THE REGIONAL DEVELOPMENT IN THE NEW APPROACH

By: Gáspár, Tamás

Keywords: regional development, networks, objective and subjective measurement systems, life quality, education.

Regional and rural development call for renewal owing to new results in different disciplines. Not only the methodology but the basic questions also need consideration, first of all the definition of development. Our approach identifies the key terms of development in linking and culture-consciousness. The former comes from the extending network theory, where the development of a region is not only a function of factor endowments and their performance, but it is also the extension of the number and quality of relations. Since regional organisation is one of the most effective social level of relations, it demands outstanding attention.

The increasing importance of culture and consciousness appears for instance in nurture theory and in the new efforts of economics. On the one hand by the critiques of GDP the objective development indicators have been extended as well as modified with human and environmental relations. On the other hand subjective measurements, which involve the psychological expression and the consciousness of the objective relations, have been receiving an extensive role. In our interpretation development in terms of culture and consciousness does not ignore the factors of production and their measurement. The difference is that we define natural, physical, human, social and spiritual capital as various dimensions of culture and conscious living. Furthermore, this approach does not remain abstract because the measurement of social and spiritual capital, which directly reflect non-material links, proceeds and collects an increasing number of experience.

Agriculture and rural development may be pioneers in redefining development, since links and culture are more natural and organic categories in their view than in other areas of economics. Agriculture directly reflects the law of household (*oikos nomos*), what economics is all about: a governor way of life, which is responsible, provider and forward looking. In this field the human relationships with nature and with other people are foundational and natural, not the results of training, management or environmental studies. Owing to the determining role of the natural factor, the agricultural view reflects strategic thinking, the handling of different production cycles at the same time; it contains uncertainty, risks and optional solutions.

On the basis of all above the paper suggests a renewed development model, which starts with culture and consciousness as well its material-social appearance in production factors; which is based on the dynamic and dialectic relationships between the objective and subjective approaches; and which is in organic connection with the external relationships of the region in research.

EFFICIENCY AND EMPLOYMENT IN HUNGARIAN AGRICULTURE

By: Mészáros, Sándor – Szabó, Gábor

Keywords: total-factor productivity, efficiency-oriented and employment-oriented agricultural policy.

Hungary cannot avoid the global economic competition aimed at increasing the efficiency of agricultural production, mainly to protect our export markets but in order to keep the domestic consumers as well. Compared to other Eastern European Union Member States currently we are doing well, but we have to face the fact that the level of efficiency among sectors and among plants is extremely diverse, which indicates the existence of substantial reserves. The agricultural administration, however, cannot afford to unilaterally subordinate the efficiency of agricultural production and operating structure. The occupational and environmental aspects also deserve attention.

It would be important to improve the carrying capacity of our agriculture, at least in some regions (Transtisza, Northern Hungary, Southern Transdanubia), due to local production. Confronting efforts for efficiency and efforts for employment, at the national level we can distinguish two types of agricultural development strategies: one is efficiency-oriented, the other is employment-oriented development. Both strategies are backed by different interests, plant type (and size), production structure. Supporting one or the other strategy is a political decision or, more accurately, a sequence of decisions.

We are convinced that, unlike in past decades of practice, the foundation of the strategic decisions exact, economic, social and environmental dimensions have to be taken into account when carrying out impact assessments.

CONTENTS

STUDIES

- Valkó, Gábor – Kincses, Áron:* Characteristics that make long term survival of agricultural holdings more likely 3
- Vásáry, Viktória:* Rural economies in the context of economic theories 13
- Kujáni, Katalin:* Factors of determination and classification for the alternative food supply systems 30
- Gáspár, Tamás:* The regional development in the new approach 41

DEBATE

- Mészáros, Sándor – Szabó, Gábor:* Efficiency and employment in Hungarian agriculture 58

-
- Summary 84
- Contents 88

A Gazdálkodás agrárökonómiai tudományos folyóirat I. nyári „edzőtáborá”

A tábor célja, hogy a fiatal (mesterképzésük vége felé járó, doktori disszertációjukat készítő vagy már doktori fokozattal néhány éve rendelkező) oktatókat-kutatókat felkészítse a modern agrár-közgazdaságtani kutatás nemzetközi szintű művelésére.

A tábor résztvevői esettanulmányok, számítógépes foglalkozások keretében megismerik a korszerű szakirodalmi kutatás számítógéppel támogatott módszereit és eszközeit, a fejlett adatgyűjtési és elemzési technikákat, elemzési módszereket, a tudományos publikációk készítésének műhelytitkait a kézirat első verziójának elkészítésétől a kefelevonat javításáig.

A résztvevők kötetlen beszélgetéseken találkoznak a magyar agrár-közgazdasági kutatás meghatározó szakembereivel, bepillantást nyernek több hazai kutatóműhely működésébe.

„Vezetőedző”: dr. Lakner Zoltán egyetemi tanár, tanszékvezető

Programunkból:

1. nap:

– Érkezés, ismerkedés: tudomány, kutatás, tudományetika

2. nap:

– Korszerű szakirodalom-kezelő módszerek és rendszerek; hogyan készítsünk szenvedésmentesen irodalomjegyzéket?

– Mi az a gap és miért fontos? Kutatási tervek kialakítása, összeállítása, hipotézisek felállítása,

– Adatgyűjtés, információszerzés

3. nap:

– Túl az SPSSTM-en: adatelemzés és grafikus ábrázolás szabad szoftverekkel – egészen az alapoktól.

– Hogyan írjunk cikket? Mit néz a bíráló?

– PhD-klinika – egyéni gondok, közös javaslatok.

A tábor helyszíne: Budapesti Corvinus Egyetem, Élettudományi Kampusz, Élelmiszeripari Gazdaságtan Tanszék, 1118 Budapest (XI. ker.), Villányi út 35–43.

Előzetes időpontok: 2014. július 9–11. és 2014. augusztus 27–29.

Részvételi díj: 2014 forint + áfa (Élelmiszermérnök-képzésért Alapítvány), szállás és étkezés egyénileg. A program optimalizálása érdekében kérjük, jelentkezésor írja le, miért szeretne részt venni az edzőtábor munkájában.

Bővebb felvilágosítás: Lakner Zoltán, tel.: 30/525-1896; e-mail: zoltan.lakner@uni-corvinus.hu (a levél fejlécébe kérjük, írja be: „Edzőtábor”).

Tisztelt leendő Szerzőtársak!

A folyóirathoz beküldendő kéziratok elkészítéséhez segítségképpen közöljük azokat a szempontokat, amelyeket a tanulmányok lektorálásakor a bírálóknak vizsgálniuk kell.

Tartalom, mondanivaló (kifejtős válaszok):

1. Van a tervezetnek érdemi mondanivalója?
2. A tervezet mondanivalója összhangban van a címmel?
3. A tervezet szerkezete áttekinthető és logikus felépítésű?
4. A tervezet bevezető összefoglaló részében megfogalmazott állítások megfelelnek a tudományos közleményektől elvárható követelményeknek?
5. A tervezet tartalmi része megfelelően alátámasztja az összefoglaló részben megfogalmazott tudományos állításokat?

Módszer, forma (igen, nem, részben válaszlehetőségek):

1. A szerzők a kutatási témához kapcsolódó mérvadó szakirodalmat feldolgozták és azt megfelelő módon interpretálták?
2. A szakirodalmi hivatkozások megfelelőek?
3. A felhasznált adatbázis megfelelő a kutatás célkitűzéseinek eléréséhez és/vagy a hipotézisek teszteléséhez?
4. A szerzők a kutatáshoz megfelelő elemzési, modellezési stb. módszertani eszközöket alkalmaztak?
5. A szerzők következtetései logikailag, illetve egzakt módon kellően alátámasztottak?
6. A táblázatok és ábrák kellően segítik a mondanivaló megértését?
7. A szöveg, illetve a táblázatok és az ábrák aránya megfelelő?
8. A szerzők az egyes szakkifejezéseket helyesen használták?
9. A táblázatok és az ábrák címei és forrásai megfelelően vannak feltüntetve?
10. A mértékegységek használata megfelel a nemzetközi előírásoknak?
11. Számot tarthat a téma nemzetközi érdeklődésre?

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 50 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, menedzserek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, *s az egyes lapszámok könyvszerűen újra elővehetők.*

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 5580 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számát küld a Kiadó (Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI), 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Bóle Réka osztályvezető).

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (röviden NAKVI), 1223 Budapest, Park u. 2. *A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”*

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: boler@nakvi.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2014. évre: **5.580 Ft.** Példányonkénti ár: **930 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2014. évre ... példányban.

Az előfizetési díjhoz csekket kérek

Az előfizetési díjat átutalással rendezem *

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:
.....

Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet
1223 Budapest, Park u. 2.
Tel.: +36 1 362 8100
Web: www.agrarlapok.hu
E-mail: nakvi@nakvi.hu

*** Az előfizetési díjat a NAKVI 10032000-01743276 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.**

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:

VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM
NEMZETI AGRÁRSZAKTANÁCSADÁSI, KÉPZÉSI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZET
AGRÁRGAZDASÁGI KUTATÓ INTÉZET

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:

1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Telefon, fax: +361-476-3295
E-mail: gazdalkodas@agrarlapok.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére

KIADJA ÉS TERJESZTI:

NAKVI Nemzeti Agrárszaktanácsadási,
Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet,
1223 Budapest, Park utca 2.

Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid, +361-362-8100

LAPTULAJDONOS:

A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.

A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet
1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás: Demax Művek Nyomdaipari Kft.

1151 Budapest, Székely Elek u. 11.

+3620-337-2819, +361-236-9070

www.demax.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Gáspár Tamás, a BGF Kutatóközpont, Világgazdaság és Nemzetközi Kereskedelem Tanszék tudományos főmunkatársa, Budapest, gaspar.tamas@kkk.bgf.hu

Kincses Áron, a KSH Életmód-, foglalkoztatás- és oktatásstatisztikai főosztály, Életszínvonalstatisztikai felvételek osztálya osztályvezetője, Budapest, Aron.kincses@ksh.hu

Kujáni Katalin, a SZIE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Gödöllő, kujanikatalin@gmail.com

Mészáros Sándor, c. egyetemi tanár, az Agrárgazdasági Kutató Intézet ny. tudományos tanácsadója, Budapest, dr.emes@t-online.hu

Szabó Gábor, a DE Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar Gazdaságelméleti Intézet professor emeritusa, Debrecen, szabog@agr.unideb.hu

Valkó Gábor, a KSH Vidékfejlesztési, mezőgazdasági és környezeti statisztikai főosztály főosztályvezetője, Budapest, Gabor.valko@ksh.hu

Vásáry Viktória, az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztálya osztályvezetője, Budapest, vasary.viktoria@aki.gov.hu